

ПОДІЛЛЯ.

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

ВИПУСК СІМНАДЦЯТИЙ

ТОМ ДРУГИЙ

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології

ПОДІЛЛЯ.
ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск сімнадцятий
Том другий

Електронний збірник наукових праць

Хмельницький
2024

УДК 908(477.43)

ББК 26.891

П 44

Поділля. Філологічні студії: електронний збірник наукових праць.
Головний редактор М. Торчинський. Хмельницький, 2024. Випуск
сімнадцятий. Том другий. 191 с.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри української філології Хмельницького національного університету (протокол № 9 від 8 травня 2024 року).

Редакційна колегія: Марія Гавриш, Василь Денисюк, Любов Олійник, Валентина Папушина, Інна Приймак, Наталія Торчинська, Михайло Торчинський (головний редактор, відповідальний за випуск), Оксана Ющишина, Анатолій Янчишин.

Збірник наукових праць містить статті магістрантів, викладачів і працівників наукових установ, присвячені аналізу проблем, пов'язаних із вивченням української мови та української і зарубіжної літератури.

Для мовознавців, літературознавців, методистів, учителів та всіх, хто цікавиться філологічними питаннями.

ББК 26.891

П 44

© Автори статей, 2024

© Хмельницький

ЗМІСТ

<i>БЕНЬ Олена.</i> Організація роботи з дитячою книгою в закладах дошкільної освіти.....	6
<i>ВИСЛОБОДСЬКА Еліна.</i> Законодавча база щодо функціонування української мови у ЗМІ.....	10
<i>ГЛАДКА Дарина.</i> Фентезі як жанр літератури: теоретичні аспекти дослідження.....	17
<i>ГОРЯЧОК Інна, КРАСНЮК Лариса.</i> Дослідження різновидів детективного жанру.....	25
<i>ГУМЕНЮК Яніна.</i> Грамема роду субстантива: проблемні питання.....	37
<i>ДОБРОВОЛЬСЬКА Лариса.</i> Особливості відтворення етнографічних лексем польською та українською мовами у перекладах роману Френсіс Бернет «Маленька принцеса».....	49
<i>КАПНОС Олександра.</i> Роль пісні в поезії старопольської літератури (Rola pieśni w poezji literatury staropolskiej).....	57
<i>КИСЕЛИЦЯ Вікторія.</i> Семантична структура власних назв природних супутників планет.....	66
<i>ЛЕМБАС Максим.</i> Можливості та потенціал розвитку штучних засобів автоматичного перекладу слов'янських мов.....	76
<i>МОСІЙЧУК Валентина.</i> Лексико-семантичні та граматичні особливості прономінативів у новелістиці Василя Стефаника.....	82
<i>ОЛІЙНИК Дар'я.</i> Конотативний складник фразеологічних дериватів у сучасній англійській мові.....	88
<i>ПАПУШИНА Валентина.</i> Естетика постмодернізму в світовій літературі.....	93
<i>ПОДКОРИТОВА Лариса.</i> Варіативність сучасної нонфікшн літератури.....	97
<i>СКАЛЬСЬКА Світлана.</i> Штрихи до фразеології роману Ганни Кревської «Монастирські сливи».....	103

<i>СМАКОУС Ольга.</i> Повість Федора Заревича «Син опришка»: синтез реалізму та романтизму.....	108
<i>ТИХОНЧУК Наталія.</i> Літературний образ лікаря в романах Тадеуша Доленги-Мостовича (literacki obraz lekarza w powieściach Tadeusza Dołęgi-Mostowicza).....	113
<i>ТОРЧИНСЬКА Наталія, ТОРЧИНСЬКИЙ Михайло.</i> Судова лінгвістика: сутність, типологія, завдання.....	119
<i>ЦІНЬКО Світлана.</i> Новітні тенденції у практиці викладання української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти.....	133
<i>ЧЕПЕЛЬ Дар'я.</i> Проблемні ситуації та шляхи їх вирішення при вивченні новели В. Стефаніка «Камінний хрест» в середній школі.....	138
<i>ШАБАТУРА Анна.</i> «Мова ворожнечі» як явище комунікативної невдачі.....	144
<i>ШАХОВАЛ Зоряна.</i> Жанрові експерименти та зміни тематики сучасної української літератури у період війни.....	150
<i>ЮЩИШИНА Оксана.</i> Дериваційні особливості творення антропонімів (на матеріалі сучасних прізвищ міста Красилів Хмельницької області).....	154
<i>ЯКОБЧУК Марина.</i> Семантико-мотиваційні особливості творення власних назв української військової техніки.....	167
<i>ЯНЧИШИН Анатолій.</i> Сучасні методи викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у ЗВО.....	172
<i>ЯЦІЙ Василь.</i> До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»).....	177

*Олена Бень,
вихователька Хмельницького закладу
дошкільної освіти № 38 «Світанок»*

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З ДИТЯЧОЮ КНИГОЮ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається питання про можливості дитячої книги в розвитку особистості дошкільняти; також розповідається про роль сім'ї та педагога в долученні дитини дошкільного віку до роботи з дитячою книгою.

Ключові слова: *вікова група, жанр, прийом, художня книга.*

Дитинство – це особливий період у житті кожної людини, це період формування особистості, розвитку уваги, мислення, пам'яті. Саме тому все те, що було закладене в дитинстві, що впливало на почуття дитини, на підсвідомому рівні супроводжує людину протягом усього її життя. Одним із найбільш ефективних засобів загального та мовленнєвого розвитку дитини є художнє слово. Відповідно до програми дошкільної освіти «Українське дошкілля», за якою ми працюємо, у закладах дошкільної освіти проводяться заняття з художньої літератури у всіх вікових групах, метою яких є ознайомлення дошкільнят із багатством української літератури, збагачувати їхній словниковий запас, розвивати образне мислення, мовлення та на основі змісту виховувати в дітей найкращі моральні якості. Перед педагогами стоїть завдання побудувати навчально-виховний процес так, щоб забезпечити становлення особистості дитини, розвивати її розумові та творчі здібності, виховувати бажання самостійно пізнавати світ. Найбільш важлива роль у розв'язанні таких завдань належить дитячій книзі.

Виховання в дошкільників любові до художнього слова, цікавості до книги та читацької любові є важливими завданнями вихователя. На жаль, у

наш час інформаційних технологій телебачення, мобільні смартфони та ноутбуки все частіше витісняють книжку. Але замінити її ніщо не зможе, тому що дитина, переглядаючи мультики чи відеоролики, лише пасивний спостерігач. А якщо ви самі читаєте дитині та обговорюєте з нею вчинки героїв, перечитуєте цікавий епізод, вчите добра та застерігаєте від зла, ви ще й, до того всього, дружньо спілкуєтеся, разом пізнаєте світ.

Сьогодення вимагає умілого підходу до залучення дитини до роботи з дитячою книгою. Спеціальних досліджень із проблеми роботи з дитячою книгою у ЗДО, крім наукових доробок А. Богуш [1], а також окремих публікацій методичного характеру, існує небагато. З цього і випливає актуальність цієї проблеми, через що і визначилась тема нашої статті, яка передбачає розглянути особливості роботи з дитячою книгою у закладах дошкільної освіти, показати роль вихователя у виборі художніх творів та специфіку роботи з текстом відповідно до вікової групи дошкільника.

В. Сухомлинський писав: «Книжка повинна стати для кожного вихованця – другом, наставником і мудрим учителем. Це початок самовиховання думок, почуттів, переконань, поглядів. Воно можливе лише за умови, коли книжка входить у життя маленької людини як духовна потреба» [4, с. 28]. «Надайте дитині відкритий доступ до книг», – пише Н. Гавриш, – організуйте в доступному для дитини місці домашню бібліотеку з дитячими книжками. Акцентуйте увагу дітей на тому, що у твору є автор (один або багато людей – народ), назва, літературний жанр (казка, оповідання, вірш). Дошкільник за своєю природою – активний слухач за умови, що дорослі, які його оточують, є активними читачами. Читайте дітям та обов'язково обговорюйте з ними кожний дитячий твір, пропонуйте переказати те, що вони прослухали. Систематичне спілкування з дитиною під час читання виховує інтерес до книжки» [2, с. 128]. У зв'язку з цим постає питання про те, що ж для дитини, в першу чергу, є візитною карткою дитячої книги. Безперечно, це ілюстрації. Адже дитяча книга становить собою винятковий витвір мистецтва, який поєднує в собі літературне та образотворче мистецтво.

Методична структура занять із дитячою книгою – це постійна творчість вихователя, це цікаві та нестандартні засоби й форми роботи. Традиційною формою дитячої діяльності є гра, допоміжними можуть бути малювання, аплікація, ліплення, конструювання, танок, спів, розігрування сценок та інсценування творів тощо.

Гарна дитяча книга вирізняється саме тим, що в ній органічно поєднується зміст та ілюстрації. Це дає змогу повною мірою реалізувати основне призначення дитячої книги, яке полягає в тому, щоб зберігати, фіксувати та передавати маленьким слухачам досвід, який накопичувався поколіннями. Книга має бути порадицею, тією силою, яка формує особистість та надихає її на роздуми та дії. При виборі дитячої книги педагог повинен врахувати вікові та психологічні особливості дитини, можливості сприймання нею тексту, орієнтуватись у виборі художніх текстів, вміти аналізувати твір, знати різні жанри фольклорних творів. Також вихователь повинен навчити дітей орієнтуватися у змісті твору, визначати головне, давати елементарну характеристику персонажам, навчити правильно користуватися книгою. Сучасні психолого-педагогічні дослідження показують, що систематична та різнопланова робота з художнім словом сприяє розширенню кругозору, збагачує словниковий запас дитини, формує основи грамотності вже з раннього віку. Як зазначає О. Низковська, «коли дитині систематично читають, пришвидшується ріст її мозку і формування мозкових структур» [3, с. 14].

Спілкування з дитячою книгою має принести дитині задоволення, радість, допомогти задуматися про себе, про свої потреби, усвідомити власне «я». Важливим елементом сприйняття літературного твору дітьми є співпереживання. Дитина ставить себе на місце героя, подумки діє разом із ним, внаслідок чого виникає інтерес до долі героя, змушує її стежити за перебігом подій та переживати нові почуття. Сприйняття мають надзвичайно активний характер. Під час слухання літературних творів дитина вчиться бути уважною, навчається фантазувати. У неї розвивається логічне мислення,

творча уява, здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. За даними педагогічних спостережень та окремих наукових досліджень, активне ставлення іноді виявляється в несподіваних діях: діти можуть просити переробити твір, якщо його кінцівка здається їм несправедливою або нецікавою, псують ілюстрації (зафарбовують зображення негативних героїв) тощо.

Можна зробити висновок, що залучення дошкільняти до роботи з дитячою книгою, створення сприятливих умов і систематична робота дозволяють забезпечити достатній рівень розвитку мовлення та розширення кругозору, відбувається розвиток усіх психічних процесів дитини – пам'яті, мислення, уваги, уяви, фантазії та спостережливості; здійснюється залучення до загальнолюдських і духовних цінностей, відбувається соціалізація дошкільника.

Список використаної літератури

1. Богуш А. М. Ваші помічники – книги. *Розкажіть онуку*. 2008. № 4. С. 51–54.
2. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 128 (Бібліотека «Шкільного світу». Дитячий садок).
3. Низковська О. Книга-друг і помічник. *Дошкільнє виховання*. 2008. № 10. С. 13–17.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти томах. Київ, 1997. Т. 4. 640 с.

*Еліна ВИСЛОБОДСЬКА, студентка групи ФУМмз-23-1
Хмельницького національного університету
Наукова керівниця – Марія ГАВРИШ, кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри української філології*

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗМІ

У науковій статті досліджено правову та законодавчу базу щодо функціонування української мови в засобах масової інформації. Описано активну діяльність України в питаннях захисту статусу української мови.

***Ключові слова:** Закон «Про медіа», засоби ЗМІ, радіомовник, функціонування української мови як державної.*

Постановка проблеми та її актуальність. Як показало вивчення мовної політики незалежної України, у нашій державі аж до 2019 року не було виваженої та юридично підкріпленої мовної політики щодо використання української мови у ЗМІ. Чинні норми прийнятих законів легко було просто ігнорувати, що призвело до повзучої окупації мовного простору України російською мовою. Законодавчо підкріпленою боротьба із засиллям ворожої російської мови в українських ЗМІ стала 2019 року після прийняття Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Стаття 25 цього Закону, що набула чинності 16 січня 2022 року, регламентує використання державної мови у сфері друкованих засобів масової інформації. Згідно з текстом цієї статті, друковані ЗМІ загальнодержавної та регіональної сфер розповсюдження в Україні мають видаватися державною мовою.

Аналіз джерел. Під час роботи над статтею було досліджено закони, що стосуються мовної політики, а також випадки порушення цих законодавчих норм.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз законодавчої бази щодо функціонування української мови у ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до даних Книжкової палати України 2021 року, загальноукраїнських і регіональних видань, які того року виходили недержавною мовою і не мали українськомовної версії, було 324 найменувань: 217 газет та 107 журналів.

Відповідно до статті 25 мовного Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»:

- розповсюдження за передплатою друкованих засобів масової інформації, виданих мовами, іншими, ніж державна, допускається за умови забезпечення їх засновниками (співзасновниками) можливості передплати в Україні такого самого видання державною мовою;

- засновники (співзасновники) друкованих засобів масової інформації зобов'язані виготовляти, публікувати і доставляти обов'язковий примірник документів (номери (випуски) друкованих засобів масової інформації) державною мовою у порядку, визначеному законом;

- у кожному місці розповсюдження друкованих засобів масової інформації друковані засоби масової інформації державною мовою мають становити не менше 50 відсотків назв друкованих засобів масової інформації, що розповсюджуються в цьому місці;

- у місці розповсюдження друкованого засобу масової інформації, виданого іншою, ніж державна, мовою, розповсюджується такий засіб масової інформації державною мовою [2].

Вимоги частин першої, другої та абзацу другої частини четвертої цієї статті не поширюються на друковані засоби масової інформації, що видаються винятково кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів України, англійською мовою, іншою офіційною мовою Європейського Союзу, незалежно від того, чи містять вони тексти державною мовою, та на наукові видання, мова яких визначається статтею 22 цього Закону. Обов'язковий примірник документів, передбачений частиною

третьою цієї статті, у такому разі виготовляється, публікується і доставляється відповідною мовою.

Окрім того, 15 березня 2024 року Уряд схвалив розроблену МКП «Державну цільову національно-культурну програму забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року» [1]. Ця програма спрямована не тільки на створення умов для подолання наслідків русифікації, а й на розвиток та використання державної мови в усіх сферах суспільного життя. Крім того, вона охоплює заходи популяризації української мови у світі. Зокрема, передбачається, що Програма сприятиме поступовому формуванню комфортного та функціонального єдиного мовно-інформаційного україномовного простору на всій території України, а також передбачає такі спецпроекти:

- подолання наслідків лінгвоциду державної мови та заходи з відновлення функціонування української мови на деокупованих територіях;

- інформаційні кампанії та інші заходи з промоції української мови в Україні та світі;

- удосконалення рівня володіння та викладання української мови педагогічними працівниками.

Документом зафіксовано, що українська мова – це мова надання публічних послуг. До 2030 року 100% держслужбовців та посадових осіб мають володіти державною мовою відповідно до вимог «Українського правопису» й інших стандартів, визначених Національною комісією зі стандартів державної мови, та надавати нею публічні послуги і здійснювати публічні комунікації. Також українська – мова комунікацій, ведення документації та споживання інформації. Для цього створюватимуть додаткові умови для опанування державної мови працівниками бізнес-сфери, а також запровадять чіткі державні стандарти, зокрема української професійної термінології.

Українська має стати основною мовою спілкування в побуті. Для цього необхідно задовольнити приватні культурні потреби українськомовним якісним культурним продуктом. Реалізація програми сприятиме тому, щоб до 2030 року 80 % українців у родині та побуті розмовляли українською. Частка українськомовного культурного продукту має збільшитися з 55 % до 85 %.

Ще одним документом, який регулює використання української мови у ЗМІ на сьогодні, є Закон України «Про медіа»[3], прийнятий у грудні 2022 року. Цим законом у статті 40 встановлено вимоги щодо обсягу державної мови у сфері аудіовізуальних медіа. Вони є різними для ліцензіатів (суб'єкти, які здійснюють мовлення з використанням радіочастотного спектра (наземне ефірне мовлення) та постачання електронних комунікаційних послуг для потреб мовлення з використанням радіочастотного спектра) і реєстрантів (здійснюють мовлення без використання радіочастотного спектра, суб'єкти у сфері аудіовізуальних медіа на замовлення, провайдери аудіовізуальних сервісів та провайдери платформ спільного доступу до відео).

Зокрема, Законом встановлено, що програми державною мовою, зокрема фільми, у загальному тижневому обсязі мовлення телемовників-ліцензіатів (суб'єкти, які отримали відповідно до Закону ліцензію у сфері медіа) у кожному з проміжків часу між 7-ю та 18-ю годиною і між 18-ю та 22-ю годиною мають становити:

1) для телеканалів загальнонаціональної і регіональної категорій – не менш ніж 90 % загальної тривалості програм (або їхніх частин), але до 1 січня 2024 року не менш ніж 75 %;

2) для телеканалів місцевої категорії – не менш ніж 80 % загальної тривалості програм (або їхніх частин), а до 1 січня 2024 року не менш ніж 60 %.

У свою чергу, програми державною мовою, зокрема фільми, у загальному тижневому обсязі мовлення телемовників-реєстрантів (суб'єкти, які відповідно до Закону зареєстровані Національною радою як суб'єкти у

сфері медіа, крім іноземних лінійних медіа) у кожному з проміжків часу між 7-ю та 18-ю годинаю і між 18-ю та 22-ю годинаю мають становити:

1) для телеканалів, програми яких розповсюджуються провайдерами аудіовізуальних сервісів на території виключно однієї області, не менш ніж 80 % загальної тривалості програм (або їхніх частин), до 1 січня 2024 року – не менш ніж 60 %;

2) для телеканалів, які не підпадають під дію пункту 1, – не менш ніж 90 % загальної тривалості програм (або їхніх частин), до 1 січня 2024 року – не менш ніж 75 %.

Окрім того, відповідно до частини 3 статті 40 Закону, радіомовники зобов'язані під час здійснення ефірного радіомовлення забезпечувати частку пісень (музичних творів із текстом) державною мовою в обсязі не менш ніж 40 % загального обсягу пісень, поширених упродовж доби, а також не менш ніж 40 % загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 7-ю та 14-ю годинаю і між 15-ю та 22-ю годинаю.

Ще одна вимога до радіомовника – забезпечувати не менш ніж 90 % тижневого обсягу ведення програм, зокрема новинно-аналітичних блоків, розважальних програм (ведучими, дикторами радіопрограм), державною мовою. Важливо, що частина 7 статті 40 також визначає, коли саме програма або фільм вважаються виконаними державною мовою. Зокрема, у Законі прописано, що програма – якщо виступи (репліки) ведучих (дикторів) програми, осіб, які беруть участь у програмі, виконані, перекладені із застосуванням синхронного або послідовного перекладу, дубльовані, озвучені українською мовою, а фільм – якщо звуковий ряд під час його демонстрування (розповсюдження) виконаний, дубльований, озвучений державною мовою. Для цілей реалізації художнього, творчого задуму допускається у фільмі (крім дитячих та анімаційних фільмів) використання інших мов в обсязі не більш ніж 10 % загальної тривалості всіх реплік учасників фільму, водночас усі іншомовні репліки субтитруються державною мовою.

Відповідно, Закон «Про медіа» досить конкретно вказує на вимоги щодо обсягу державної мови на телебаченні. Це якісно відрізняється від попередніх спроб держави встановити мовну політику, оскільки чіткі вимоги роблять можливим більш ефективний контроль для їх дотримання. Окрім того, як Закон «Про медіа», так і Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» підкріплюються спеціальними комісіями та уповноваженими особами, які розглядають повідомлення про порушення норм цих законів та передають відповідні справи до судових органів.

Уповноважений із захисту української мови Т. Кремень вказує, що обидва закони (і Закон «Про медіа» [3], і Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної»[2]) синхронізуються та гармонізуються між собою. На його думку, розробка та впровадження цих законів у дію має посилити позиції держави в медійній сфері та захищати права громадян на отримання інформації й послуг державною мовою. Законом також запроваджується нова система стягнень, яка дозволить Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення притягати до відповідальності за три види порушень: незначні, значні та грубі. Для кожного типу медіа є окремий перелік порушень, розподілених залежно від ступеню суспільної небезпеки, та відповідні штрафи.

Такі покращення в роботі мовних законів та передбачення відповідальності за їх порушення повинні усунути попередню проблему з їх ігноруванням, що призвело до десятків років занепаду мовної політики в Україні та послаблення позицій української мови як державної.

Закон «Про медіа» також містить норми про відповідальність за приниження і зневажання державної мови. Ці норми прописані у статті 110 цього закону [3]. Зокрема, стаття відносить поширення інформації, що принижує або зневажає державну мову, до значних порушень, за вчинення якого медіа загрозуватиме покарання від штрафу до скасування ліцензії чи реєстрації в разі його повторення.

Висновки. Україна за останні п'ять років значно посилила свої позиції в мовному питанні. На сьогодні українське законодавство має щонайменше два масштабні закони (Закон «Про медіа» і Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної»), які регулюють використання державної мови у ЗМІ, зокрема й на телебаченні, а також передбачають санкції за недотримання цього закону. Вже відомі прецеденти судових справ із питань порушення норм мовних законів. Це дозволяє говорити про активну діяльність України як держави в питаннях захисту державної мови, реабілітації її статусу після багатьох століть пригноблення та лінгвоциту.

Список використаної літератури

1. Державна цільова національно-культурна програма забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року/ URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2024).

2. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 13.04.2024).

3. Закон України «Про медіа». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 13.04.2024).

4. Аналіз вимог щодо квот та мови у сфері медіа відповідно до нового закону України «Про Медіа». URL: <https://is.gd/nWT804> (дата звернення: 13.04.2024).

5. Буняк В. У 2022 році зафіксували 254 повідомлення про порушення мовного закону в медіа. URL : <https://is.gd/Qp5pMd> (дата звернення: 13.04.2024).

Дарина ГЛАДКА, студентка групи СОУм-23-1

Хмельницького національного університету

Наукова керівниця – Любов ОЛІЙНИК,

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри української філології

ФЕНТЕЗІ ЯК ЖАНР ЛІТЕРАТУРИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті зацентовано увагу на закономірностях функціонування фентезійної літератури в сучасній українській прозі. Розглянуто жанрову різноманітність творів з елементами фантастики. Здійснено спробу встановити художні особливості сучасної фантастичної прози.

***Ключові слова:** жанр, жанрова своєрідність, наукова фантастика, піджанри, фентезі.*

Сьогодні українські літературознавці недостатньо активно займаються розглядом проблем фантастики, вивченням її теоретичних і практичних аспектів. Тривалий період часу цей жанр літератури належав до категорії не актуальних в Україні, зміни відбулися лише зі здобуттям Україною незалежності. Проте й досі деякі дослідники та читачі скептично ставляться до фентезійної літератури. Це зумовлено тим, що: 1) твори першого десятиліття незалежності містили соцреалістичні елементи; 2) на вітчизняному книжковому ринку не було таких книг, деякі видавництва не брали їх до друку, що призвело до звернення у видавництва інших країн; 3) фантастична література сприймається як легке, розважальне письмо, яке не здатне моделювати глибокі й серйозні проблеми, образи, концепції.

Якщо поглянути на зміст сучасних журналів і академічних публікацій, стає очевидним, що дослідження української фантастики є рідкісними, а глибокі аналізи поетики цього жанру майже не трапляються. У праці «Історія

української літератури ХХ століття» (за редакцією академіка В. Дончика), яка вийшла у двох томах в 1993 та 1998 роках, і в інших подібних виданнях немає жодної згадки про українську фантастику чи авторів, що пишуть у цьому жанрі. Заповнення цієї прогалини є важливим завданням для літературознавців, і це підкреслює **актуальність теми** нашої статті.

Нині в українському літературному процесі помітна тенденція до інтеграції фантастичних елементів у різні жанри, такі як детективи, жіноча проза, пригодницька та підліткова література. Фантастичні мотиви також знаходять своє місце в сучасних романах, повістях-притчах (зокрема, у творах Г. Пагутяк, В. Шевчука), історичній романістиці (творчість В. Єшкілева, Дари Корній, Р. Федоріва, В. Шкляра), а також у філософській прозі (Ю. Андрухович, Є. Пашковський). Такий сплеск цікавості до фантастичного фіксується не лише в літературі, але і в кінематографі, театрі та образотворчому мистецтві. Очевидно, що відбувається глобальна трансформація сприйняття фантазії в культурі, яка, можливо, за своїм значенням порівнюється з добою романтизму, коли фантастичне стало невід'ємною частиною культурного розвитку.

У сучасному літературознавстві проблема дефініції поняття «фентезі» є суперечливою, що пояснюється відсутністю чітко окресленого визначення терміна. Ця обставина також стала причиною такого пізнього виокремлення фентезі як самостійного жанру літератури, а деякі науковці й до сьогодні не виділяють його окремо [1, с. 239].

Значення терміна «фентезі» можна пояснити шляхом перекладу грецизму *phantasiu* зі значенням «робити видимим» та англіцизму *fantasy*, що означає «фантазія».

У словнику-довіднику літературознавчих термінів фентезі схарактеризовано як «...жанровий різновид фантастики, характерний використанням ірраціональних мотивів чарівництва, магії, лицарства, зображенням віртуальних світів із середньовічними реаліями» [12, с. 113].

Сягаючи своїм корінням міфології, фентезійна література відтворює наші потреби та пошук істин буття. Таким чином, аналізований жанр є репрезентатором нашої уяви, це дозволяє вивчати важливі таємниці життя без будь-яких обмежень часопростору.

Автори словника «Літературознавчі терміни» зазначають, що «... до 1969 року термін «fantasy» ... застосовувався лише до дитячої літератури» [8, с. 151].

Деякі науковці терміни «фантастика» та «фентезі» вважають синонімічними поняттями, але в «Літературознавчій енциклопедії» останній подано як «... жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, не технічною психологією» [6, с. 567].

Крім того, до сьогодні немає єдиного підходу щодо того, що таке фентезі: жанрова форма роману, літературний жанр, художній напрям тощо. Варто також зазначити, що все частіше дослідники віддають перевагу саме характеристиці фентезі як напряму.

В «Енциклопедії фентезі» Д. Гранта визначено, що жанр фентезі є одним із видів фантастичної літератури, в основі якого простежується використання мотивів міфу і казки [12, с. 16]. Ш. Егоф вважає, що фентезі – це сучасний літературний жанр, який не просто дозволяє втекти від реальності, але прагне її висвітлити, вказуючи на вічні цінності, що залишаються незмінними в різних світах. Вона зазначає, що фентезі показує альтернативні реальності, але водночас підтверджує, що існують універсальні цінності, які діють у будь-якому контексті [4, с. 60].

В Оксфордському словнику літературних термінів фентезі розглядається як «... загальний термін для означення художнього твору, який не призначений для реалістичної репрезентації знайомого світу. Ця категорія включає декілька літературних жанрів (чарівну казку, наукову фантастику,

легенду, лицарський роман), описуючи вигадані світи, у яких діє магічна сила» [14, с. 546].

Укладачі «Словника сучасних термінів» зазначають: твори фентезійного жанру «створюють власний чітко організований світ, де комбінація реального та надприродного створює світ із ширшими можливостями, на відміну від звичайного, реального, який може зображуватись окремо» [3, с. 367].

Н. Ситник у своїй монографії робить акцент на тому, що для фентезі притаманне зображення «... більшою мірою історії про Чарівну країну, а не про людей, що потрапили туди. У творах Толкієна образ Чарівної країни стає жанроутворюючим фактором» [11, с. 87].

Частина науковців (таких як О. М. Ковтун, О. С. Леоненко) виводять фентезі та наукову фантастику із жанру фантастики, оскільки мають спільні риси. Р. Желязни наголошує на їхній спільній меті: «І у науковій фантастиці, і у фентезі ми використовуємо криве дзеркало, але, не дивлячись на це, воно так чи інакше показує все те, що перед ним знаходиться ... Воно робить особливий наголос на тих аспектах дійсності, які автор хоче підкреслити ..., це перетворює наукову фантастику і фентезі в особливий спосіб висловлювання про сучасний світ» [7, с. 17].

Сьогодні непросто класифікувати фантастику за жанрами. У наукових розвідках багатьох авторів (таких як В. Карацупа, О. Ладиженський, О. Левченко, Т. Литовченко, Н. Савицька, А. Трокай та інші) трапляється широкий спектр жанрових варіацій фантастики, включно із соціальною та науковою фантастикою, бойовою і пригодницькою фантастикою, міфологічною фантастикою, утопією і антиутопією, гумористичною і сатиричною фантастикою, турбореалізмом, фантастикою жахів (хорором), дияволіадою, таймпанком, фентезі, апокаліпсисом і постапокаліпсисом, альтернативною історією і географією, готикою, містикою, філософським бойовиком тощо. Важливо зазначити, що ці категорії досить умовні, оскільки жанри часто переплітаються, створюючи щось нове й унікальне [5, с. 199]. За

твердженням А. Трокай, твори в жанрі фентезі не завжди піддаються логічному поясненню, оскільки вони базуються на фатумі, конфлікті між добром і злом, ідеї винагороди за подолання труднощів, а також елементах дива. Це вказує на те, що фантастичні жанри можуть перетинатися, формуючи нові комбінації, які не підпадають під класичні визначення жанрів [13, с. 29].

У сучасному літературознавстві виокремлюють три провідні напрями фентезійної літератури: класичний, історичний та науковий. У межах зазначених напрямів розвиваються героїчне фентезі, епічне фентезі, ігрове фентезі, історичне фентезі, гумористичне фентезі, пародія на фентезі, темне фентезі, ліричне фентезі, дитяче фентезі, міське фентезі, технофентезі [9, с. 17].

Проте ця систематизація не є показовою, тому існує чимало інших підходів щодо класифікації цього жанру, серед яких проблемно-тематичний, жанрово-стилістичний, хронологічний, нові піджанри [9, с. 18].

Наприклад, використовуючи «проблемно-тематичний принцип», виокремлюють містично-філософське, метафоричне, «жахливе», або «чорне», героїчне, або «меч і магія», фентезі [9, с. 18–19].

Жанрово-стилістичний критерій дозволяє виділити два типи фентезі: високе і низьке. «Високе фентезі, куди входять твори, в яких перед читачем постають повністю видумані світи, і низьке фентезі – твори, в яких надприродне переноситься в нашу реальність» [4, с. 75].

Використовуючи хронологічний підхід щодо класифікації фентезі, науковці виокремлюють класичне, або високе, епічне, та історичне. Зразком класичного фентезі став роман «Володар перснів» Дж. Р. Р. Толкієна. Зазвичай події в такому тексті відбувається у вигаданому минулому або в паралельній реальності. Розповідь в історичному фентезі відбувається на тлі реальних історичних подій [7, с. 14]. Деякі вчені виділяють ще й третій різновид – *science fantasy*, в якому поєднуються риси наукової фантастики та казково-міфологічних традицій [4, с. 60]. Сьогодні також вирізняють

романтичне, гумористичне, окультне, етичне, сакральне, гумористичне, сатиричне фентезі. Досить новим є сакральне фентезі, в основі якого містика, спілкування з потойбічним світом [9, с. 19–20].

Сучасні письменники в межах одного тексту можуть використовувати різні піджанри фентезі: містичне, героїчне, авантюрно-пригодницьке, філософсько-притчове, пародійне, гумористичне, фентезі паралельних світів, фентезі про сучасність, детективне та любовне фентезі. Це спричиняє появу значної кількості різновидів фентезі [10, с. 19].

Варто зауважити, що деякі дослідники розглядають фентезі як субжанр наукової фантастики, інші надають йому статус самостійності, наділяючи жанр універсальними ознаками. Поєднання казки, міфу, лицарського роману тощо у фентезі пояснює «його повчальність, прагнення до гри і нав'язливу гуманність від казки, епічність, трагічність і хтонічну спрямованість від міфу, благородство і жертвовність героїв від лицарського роману» [2, с. 3]. За О. Буйволовим, жанровими ознаками фентезі є часопростір (позаісторичний), середньовічний антураж, магія, характерна система персонажів, особливий сюжет [1, с. 242].

Отже, до сьогодні немає єдиного загальноприйнятого визначення жанру фентезі. Дослідники виокремлюють три основні напрями фентезі: класичний, історичний та науковий, з яких виникають героїчне, епічне, ігрове, гумористичне, темне, міське, ліричне, дитяче, технофентезі, і навіть пародія на фентезі. Існує кілька підходів до класифікації фентезі: за тематикою, жанрово-стилістичний, хронологічний; також виділяють нові піджанри. За тематичним критерієм фентезі може бути містично-філософським, метафоричним, «чорним», або жахливим, героїчним («меч і магія»). Характерними рисами фентезі є відсутність реального історичного контексту, середньовічний антураж, наявність магії та чаклунства, які протиставляються законам фізики і природи. Центральним сюжетом часто є боротьба Добра і Зла, Світла й Темряви.

Список використаної літератури

1. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі. *Мова і культура*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. Випуск 11. С. 238–245.
2. Винник В. М. Жанрові аспекти роману Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер». *Мова і культура*. 2011. Випуск 11. Т. 6. С. 291–297.
3. Годована М. П., Марченко В. С., Нечитайло Л. О., Симоненко Л. О. та ін. *Українсько-російський словник наукової термінології*. Київ; Ірпінь, 2004. 403 с.
4. Дев'ятко Н. Можливості впливу сучасних жанрів: фантастика, фентезі, казка. *Український фантастичний оглядач (УФО)*. 2009. №1 (7). С. 59–66.
5. Зінченко Г. В. До питання про межі розповідних жанрів у літературі нового часу. *Поетика*. Київ, 1992. С. 199–209.
6. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т. 2. Автор-уклад. Ковалів Ю. І. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
7. Леоненко О. Жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Черкаси, 2010. 20 с.
8. Лесин В. М. Літературознавчі терміни : довідник для учнів. Київ : Радянська школа, 1985. 50 с.
9. Попроцька А. В. Жанр фентезі: особливості становлення та визначальні характеристики. *Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультилінгвальному просторі: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції*. Гол. ред. Ямчинська Т. І. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 218.
10. Савицька Т. Є. Фентезі: становлення глобального жанру. *Культура в сучасному світі*. Київ, 2012. № 2. С. 17–21.
11. Ситник Н. В. Художній світ Дж. Р. Р. Толкіна : архетип і структура : монографія. Кам'янець-Подільський, 2010. 160 с.

12. Словник-довідник літературознавчих термінів. Упор. : Бобир О. В., Буденний В. Й., Мамчич О. Б., Нікітіна Н. П. Чернігів : ФОП Лозовий В. М., 2016. 132 с.

13. Трокай А. Фантастика і фентезі в сучасній літературі. *Бібліотечна планета*. 2010. № 2. С. 28–30.

14. Baldick C. The Oxford dictionary of literary terms. New York, 2001. 1765 p.

*Інна ГОРЯЧОК, кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету;
Лариса КРАСНЮК, студентка групи ФППмз-22-1
Хмельницького національного університету*

ДОСЛІДЖЕННЯ РІЗНОВИДІВ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ

У статті розглядаються основні ознаки детективного жанру, літературні правила написання детективу, сюжетні елементи та схеми складання детективного твору. Встановлено, що сучасний детектив включає, поряд із творами, побудованими за класичною схемою: злочин – розслідування – розгадка, цілу низку різновидів, до яких належать інтелектуальний, психологічний, історичний, іронічний, фантастичний, політичний, шпигунський, правовий, жіночий та ін. Встановлено характерні ознаки кожного з різновидів детективного жанру.

Ключові слова: *інтелектуальний детектив, іронічний детектив, історичний детектив, класичний детектив, психологічний детектив, політичний детектив, фантастичний детектив, шпигунський детектив.*

Детектив – це літературний жанр, який описує процес розслідування загадкового випадку з метою виявлення його обставин та розкриття загадки. Зазвичай, загадковим випадком виступає певний злочин (вбивство, пограбування тощо), і детектив описує процес його розслідування та виявлення злочинця або злочинців. Сюжет детективу базується на боротьбі справедливості зі свавіллям та, як правило, завершується перемогою справедливості.

Характерною ознакою детективу є динамічність сюжету, найчастіше пов'язаного з пошуками або встановленням справжнього злочинця. Події

детективу швидко розгортаються, а сюжет зазвичай пов'язаний із великим напруженням [5].

Автори [2; 5] у своїх дослідженнях виділяють такі основні ознаки детективу:

1) наявність злочину та таємниці, пов'язаної з ним (найчастіше це вбивство чи пограбування);

2) інтелектуальне, моральне та фізичне зіткнення під час розслідування слідчого-професіонала (або слідчого-аматора) із злочинцем;

3) наявність процесу розслідування, під час якого перевіряються та відпрацьовуються різні версії злочину;

4) встановлення особи злочинця;

5) наявність логічного методу, за допомогою якого розкривається злочин;

6) мінімізація описів та розлогих характеристик;

7) включення читача в процес розумової дії, яка пов'язана з розслідуванням злочину, залучення читача до розкриття загадки злочину;

8) обов'язкова розгадка злочину та викриття зла у фіналі.

1928 року англійський письменник Стівен Ван Дайн опублікував перелік літературних правил, назвавши його «20 правил для тих, хто пише детективи» [9]:

1) забезпечити читачеві рівні зі слідчим можливості розкриття таємниць, для чого ясно й точно повідомити про всі шляхи викриття злочину;

2) для читача дозволено лише такі трюки й обман, які може застосовувати злочинець щодо слідчого;

3) кохання заборонене. Історія повинна бути грою в хованки не між закоханими, а між детективом і злочинцем;

4) ні детектив, ні інший професіонал, який займається слідством, не може бути злочинцем;

5) до викриття повинні вести логічні висновки. Випадкові або необґрунтовані зізнання неприпустимі;

6) у детективі не може бути відсутнім слідчий, який методично розшукує докази, що допомагають у розкритті злочину, в результаті чого приходиться до вирішення загадки;

7) обов'язковий злочин у детективі – вбивство;

8) при розкритті таємниці злочину потрібно виключити всі надприродні сили і обставини;

9) в історії може діяти лише один детектив – читач не може конкурувати одразу з трьома-чотирма детективами;

10) злочинець повинен бути одним із більш-менш важливих дійових осіб, добре відомих читачеві;

11) неприпустиме дешеве рішення, при якому злочинцем виявиться хтось із прислуги;

12) хоча у злочинця може бути співучасник, але в основному історія повинна розповідати про викриття однієї людини;

13) таємним і кримінальним організаціям немає місця в детективі;

14) спосіб здійснення вбивства й методика розслідування повинні бути розумними й обґрунтованими з наукової точки зору;

15) для кмітливого читача розгадка повинна бути очевидною;

16) у детективі не має бути літературщини, детальних описів характерів, змалювання обстановки засобами художньої літератури;

17) злочинець у жодному разі не може бути професійним злодієм;

18) заборонено пояснювати таємницю нещасним випадком або самогубством;

19) мотив злочину завжди особистого характеру, він не може бути шпигунською акцією, міжнародними інтригами, метою таємних служб;

20) автору детективу варто уникати будь-яких шаблонних рішень та ідей.

Англійський письменник, автор детективів Рональд Нокс у «Десяти заповідях детективного роману» висуває наступні вимоги до детективного твору [9]: злочинцем має бути хтось, згаданий на початку роману, але ним не

може бути людина, за ходом думок якої читачеві дозволено стежити; виключається дія надприродних або потойбічних сил; у творі не повинен фігурувати китаєць; не може бути більш ніж одне потаємне приміщення чи таємний хід; неприпустимим є використання отрути, невідомої науці, та складних пристроїв, принцип дії яких потрібно детально описувати; детективу не повинен допомагати щасливий випадок, він має керуватися інтуїцією; детектив не може сам виявитися злочинцем; натрапивши на той чи інший ключ до розгадки, детектив повинен негайно надати його для вивчення читачеві; наївний друг детектива (на кшталт Ватсона) не повинен приховувати жодного з міркувань, що приходять йому на думку, і за своїми розумовими здібностями він повинен трохи поступатися середньому читачеві; в романі не можуть з'являтися брати-близнюки і взагалі двійники, якщо читач належним чином не підготовлений до цього.

Із часом багато з цих правил порушувалися авторами детективних творів (наприклад, у романі Агати Крісті «Вбивство в Західному експресі» діють одразу 12 вбивць-співучасників), проте більшість наведених правил і досі не втратили своєї актуальності.

Таким чином, детектив має три основні сюжетні елементи: злочин, розслідування й розгадку. Як правило, детектив будується за наступною сюжетною схемою: «експозиція (вихідна частина сюжету, в якій стисло подається ситуація) – знайомство з основними персонажами – зав'язка (інформація про злочин чи таємницю, пов'язану з ним) – розвиток дії (процес розгадування таємниці: огляд місця злочину, опитування свідків, збирання фактів, переслідування злочинців, логічні висновки слідчого) – розв'язка (знаходження слідчим вирішення загадки, мотивів злочину, пояснення ходу розслідування, висновки).

Часто детектив ототожнюють із кримінальним або із шпигунським романом. Іноді провести розмежування досить складно, але все ж таки можливо, знаючи ознаки детективу. Так, зіставлення основних ознак кримінального роману й детективу показує, що це не один і той самий

літературний жанр. Кримінальний роман зазвичай заснований на психології героїв чи на ситуації, яка закінчується спалахом насильства. У детективі в центрі уваги перебуває інтелектуальний процес пошуку істини, а не трагедії людей. У детективному романі обов'язково наявний головний герой – детектив, який може бути як професіоналом, так і аматором, що майстерно розкриває злочин. У кримінальному романі головний герой часто взагалі відсутній, а в центрі знаходиться людина, з якою трапилась кримінальна подія. У детективі докази – найголовніший елемент сюжету, а у кримінальному романі їх часто немає [6].

Шпигунські романи також часто ототожнюють із детективами, оскільки вони можуть бути побудовані як детективи (таємниця і розслідування), проте вони більш правдиві, оскільки ґрунтуються на історичних фактах, а це означає, що природа цих жанрів різна [8].

Сьогодні поняття «детектив» містить у собі широку розмаїтість літературних творів. Дослідження літературних джерел [1–4; 6; 7; 9–12] дозволили визначити основні різновиди детективного жанру та виконати їх характеристику. До різновидів детективу належать: виробничий детектив; детектив помсти; жіночий детектив; закритий детектив; «затишний» детектив; інтелектуальний детектив; іронічний (гумористичний або гротескний) детектив; історичний детектив; класичний детектив; конспірологічний детектив; «крутий» детектив; містичний детектив; молодіжний детектив; перевернутий детектив; політичний детектив; поліцейський (кримінальний) детектив; правовий (адвокатський або суворо-процесуальний); психологічний детектив; регіональний детектив; ретро-детектив; «твердий», або «жорстокий», детектив; фантастичний детектив; «чорний» детектив; шпигунським детектив.

Класичний детектив створює досить стандартний стереотип приватного детектива, способу його життя, вчинків, відношення до навколишнього світу. Стандартне й відношення детектива до поліції – за деякими винятками, воно негативне. Як правило, поліція не здатна розкрити злочин і своїми діями

лише заважає приватному детективу. Основна властивість класичного детективу – повнота фактів. У класичному детективі розгадка таємниці не може будуватися на відомостях, які не були представлені читачеві в ході процесу розслідування. До моменту, коли розслідування завершується, читач повинен мати досить інформації для того, щоб на її підставі самостійно знайти рішення. Можуть приховуватися лише окремі незначні подробиці, що не впливають на можливість розкриття загадки злочину. По завершенні розслідування всі таємниці повинні бути розгадані, на всі питання – знайдено відповіді. У класичному детективі ХХІ століття з'являються нові ознаки: наприклад, автори дають безліч фактів стосовно злочину чи події, для того щоб читач зміг вибудувати свою версію, але йому не вдається це зробити через різку зміну сюжетної лінії чи зміну кола підозрюваних [1; 2, с. 4].

Основною перевагою інтелектуального детективу є застосування різноманітних аналітичних методів, таких як дедукція, індукція, аналіз, логічні висновки тощо. Недолік полягає в тому, що інтелектуальний детектив є досить монотонним літературним твором, в ньому практично відсутні динаміка та емоції, а в тексті багато довгих розповідей героїв про різні подробиці [2, с. 10].

Поліцейський детектив на фоні розслідування злочину ще й розкриває подробиці роботи, особистого життя та побуту поліцейських. Для цього виду детективу характерний стрімкий сюжет, гострота подій, досить велика кількість персонажів та сюжетних ліній [9, с. 4].

Молодіжний детектив: молода людина (підліток) опиняється в центрі таємниці, стає мимовільним свідком злочину, проводить власне розслідування, відмінне від офіційного.

У психологічному детективі злочин, що розслідується, зазвичай скоєний за особистими мотивами (заздрість, помста), і основним елементом розслідування стає вивчення особистісних рис підозрюваних, їхніх звичок, слабких місць, переконань, з'ясування минулого. У центрі психологічного

детективу також може бути психологічний конфлікт детектива і злочинця, зумовлений особливостями їхніх характерів [2, с. 4].

«Крутий» детектив (від англ. *hardboiled*, букв. «круто зварений») – літературний жанр, схожий на детектив і кримінальний роман. До цієї категорії відносять також гангстерський детектив. Детектив помсти (англ. *avenger detective*) – жанр детективу, що виник у бульварній літературі в середині XIX ст. Головним героєм такого детективу виступає месник, у якого виділяють такі основні ознаки: він діє в обхід закону; надприродно сильний, чудово підготовлений, відчайдушно сміливий; особлива увага приділяється зброї героя; він майстер маскуванню; у його боротьбі йому допомагають віддані помічники; він має безпечний притулок; він націоналіст. На відміну від «крутого» детективу, який присвячений розгадуванню якоїсь загадки, основною темою детективу помсти є повне очищення суспільства від криміналу. Герой детективу помсти перемагає завдяки тому, що він сильніший фізично та морально, а не завдяки своїм інтелектуальним здібностям. На відміну від інших видів детективів, де головний герой є звичайною людиною, месник має надлюдські якості: він завжди стріляє влучніше, б'ється краще і витримує тортури довше, ніж інші персонажі [2; 6; 9].

Жіночий детектив – це літературний твір, в якому розслідування веде жінка. До жіночих детективів також відносять романи, написані жінкою. Цікаво, що перші детективні романи з головною героїнею-жінкою були написані чоловіками. Жінка-детектив репрезентує новий тип успішності, якого раніше не існувало в суспільній думці – не заміжня домогосподарка, а активна самостійна особистість, яка стає нарівні з чоловіками, а іноді навіть перевершує їх. Успіх жіночого детективу як у жінок, так і в чоловіків пояснюється тим, що такі романи руйнують як гендерні стереотипи, так і стереотипи самого детективу як жанру. У жіночих детективах акцентується розум, вправність, незалежність жінки-детектива, її нова роль у суспільстві, успішність та визнання завдяки власним зусиллям і талантам. Американські дослідники вважають жіночий детектив справжньою жіночою літературою,

написаною жінками і для жінок, що пропонує новий образ жінки, який руйнує стандартні патріархальні уявлення [2; 3; 10].

Фантастичний детектив – це літературний твір на перетині фантастики й детективу. Дія може відбуватися у майбутньому, альтернативному теперішньому часі або в минулому, або у повністю вигаданому світі [1].

Основна інтрига політичного детективу будується навколо політичних подій і конкуренції між різними політичними або бізнесовими структурами. Часто головний герой далекий від політики, але, розслідуючи справу, наштовхується на перешкоди в розкритті злочину з боку влади або розкриває якийсь заколот. Відмінною особливістю політичного детективу є (хоча і не обов'язково) можлива повна відсутність позитивних героїв, крім головного. Цей жанр рідко трапляється в чистому вигляді, але може бути складником детективного твору [1; 2; 6; 9].

Іронічний детектив містить гумористичне забарвлення, іронічні мотиви в процесі розслідування злочину, що відволікає від серйозності жанру. Такий текст сприймається набагато легше й цікавіше. У сюжеті органічно поєднуються трагічні й комічні сторони життя. Часто твори, які написані в такому стилі, пародіюють штампи детективного роману [1; 6; 9].

Шпигунський детектив базується на розповідях про діяльність розвідників, шпигунів і диверсантів як у воєнний, так і в мирний час. За стилістичними рамками дуже близький до політичних і конспіраторських детективів, які часто поєднуються в одному і тому самому творі [2, с. 5].

У «чорному» детективі зазвичай слідчий відповідає насильством на насильство [2, с. 4].

«Твердий», або «жорстокий», детектив. За час свого існування детективний роман істотно еволюціонував і з часом, поряд з детективами, написаними за шаблонами «масової культури», виникли викривальні детективи, пов'язані із традиціями критичного реалізму, які жорстко критикували капіталізм. Ця викривальна тенденція найбільш повно була представлена в новому типі детективного роману, що одержав назву

«твердого» (*hard-boiled*) детективу [1]. «Твердий» детектив виник наприкінці 20-х – на початку 30-х років у США і у багатьох своїх рисах різко відрізнявся від класичного детективу.

У правовому детективі головними героями є юристи, а правоохоронна та судова система займає центральне місце в розповіді, виконуючи роль «головного героя» [9, с. 4].

В історичному детективі розкриття злочину відбувається в контексті певних історичних подій. Історичний детектив – жанр, що дозволяє відкрити читачеві невідомі до цього часу історичні факти. Чіткого визначення цього жанру немає, і думки літературознавців розходяться: одні вважають, що історичним детективом можна назвати твір, дія якого відбувається в минулому, або ж у теперішньому часі досліджується злочин, дія якого відбулася в минулому. Іншим обов'язковим складником історичного детективу вважається присутність історичних осіб. Важливою умовою історичного детективу є достовірне відтворення зображуваної епохи, незалежно від того, чи є там історичні персонажі, чи їх немає [1; 9; 11; 12].

Перевернутий детектив – історія злочину, розкриття якого відбувається постфактум, з урахуванням того, що читачеві спочатку відомий злочинець і подробиці того, що сталося.

У детективі закритого виду сюжет будується на розслідуванні злочину, який здійснили в усамітненому місці, де перебуває обмежене коло персонажів. Нікого стороннього в цьому місці бути не повинно, так що злочин може бути здійснений тільки ким-небудь із присутніх. Розслідування ведеться кимось із тих, хто знаходиться на місці вчинення злочину, за допомогою інших героїв. Цей вид детективу відрізняється тим, що сюжет виключає необхідність пошуку невідомого злочинця. Підозрювані очевидні, і робота слідчого полягає в тому, щоб отримати про учасників події якнайбільше відомостей, на основі яких можна буде виявити злочинця. Додаткова психологічна напруга створюється тим фактом, що злочинцем повинен виявитися хтось із добре відомих людей, із тих, які перебувають

поряд і зазвичай не схожі на злочинця. Інколи в детективі закритого виду відбувається ціла серія злочинів (зазвичай – вбивств), у результаті яких кількість підозрюваних постійно зменшується [1].

Затишний (або м'який) детектив (англ. *Cozy mystery*) – вид детективного жанру, де насильству відведено менше місця або воно подається з гумором, а злочини та розслідування відбуваються в невеликій, тісній спільноті. Детективами в таких історіях завжди виступають дилетанти, часто жінки. Непомітні, спостережливі, вони без зайвого клопоту підслуховують, придивляються, збирають докази і вибудовують картину злочину завдяки природній кмітливості. Злочинці в затишних детективах не бувають занадто жорстокими, а їх затримання відбувається без насильства [6].

Конспірологічний детектив – це детектив про таємні організації, товариства, спецслужби. Сюжет розгортається у двох площинах часу – сучасності й минулому. Головний герой не є професіональним детективом, але вимушений виконувати таку функцію, аби врятувати світ від змови.

Містичний детектив – це детективна історія з елементами містики, насилля та жахів. Наприкінці розслідування містичні історії отримують логічне та реалістичне пояснення [2, с. 3].

Ретро-детектив – це твір детективного жанру, сюжет якого розвивається на тлі конкретної історичної доби, зображує події та осіб минулого. Однією з основних вимог до ретро-детективу – достовірний опис обраної епохи, базування на історичних подіях і включення історичних особистостей. У читача ретро-детективу має скластися думка, що події могли статися з героями у минулому. Іноді письменник використовує локальні назви чи імена історичних прототипів, змінюючи деякі літери, ніби натякаючи на певні реалії, але при цьому не несе відповідальності за спотворення історичних фактів [11, с. 12].

Автори «регіональних» детективів звертаються до сучасності, створюючи образи сучасних міст, занурюючись у культурні традиції певного регіону.

Жанр детективу, сюжет якого обмежений галуззю будь-якої професійної діяльності, яка визначає як поведінку героїв, так і характер злочинів, можна охарактеризовано як виробничий детектив [9].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що детектив як жанр літератури характеризується певними ознаками, які вирізняють його з поміж інших жанрів. І насамперед це – наявність загадки, пов'язаної із злочином, і можливість читачеві взяти участь у розгадуванні цієї загадки. Детектив – це літературний жанр, який безперервно розвивається і змінюється, про що свідчить поява його численних різновидів, таких як інтелектуальний детектив, іронічний, історичний, кримінальний та ін. Кожен із видів детективного жанру має свої характерні ознаки, сюжет, характеризується певною гостротою подій, ступенем емоційної напруги, характером головних героїв.

Список використаної літератури

1. Бессараб О. В. Детективний роман як головний прояв масової літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2012. № 1014, випуск 65. С. 204–207.

2. Гуляк Т. Концепція детективного жанру в українській і російській літературі ХХ століття. *Філологічні науки. Літературознавство*. 2013. № 28. С. 35–39.

3. Гуляк Т. М. Модифікації жіночого детективного роману у творчості Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Івано-Франківськ, 2019. 20 с.

4. Козачек О. Д. Детективний жанр : порівняльний аспект (на матеріалі британської, американської, української та російської культурних традицій) *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2017. № 29. С. 103–106.

5. Кравчук І. О. Особливості англomовного детективного жанру. *Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві* : збірник наукових праць з

актуальних проблем економічних наук Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу. 2017. С. 26–30.

6. Кукса Г. М. Історія розвитку та типологія жанру детективу у контексті світової літератури. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/1542/1/8.pdf> (дата звернення: 10.09.2023).

7. Лукіна Л. Р. Ретро-детектив в сучасній українській літературі. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: матеріали III Всеукраїнської наукової конференції*. Дніпро : СПД «Охотнік», 2018. Частина II. С. 190–193.

8. Норец М. В. Генезис шпигунського роману: від Р. Кіплінга до Я. Флемінга URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92883/07-Norets.pdf?sequence=1> 8.08.2023 (дата звернення: 10.09.2023).

9. Тимошенко Т. М. Детектив: історична динаміка літературного жанру. *Вчені записки ХГУ «НУА». Сучасне суспільство в контексті гуманітарного знання*. С. 439–449. URL : <http://surl.li/lfbqe> (дата звернення: 10.09.2023).

10. Титюк А. К. Жанр «жіночий детектив» в оцінках літературної критики. URL : [file:///D:/download/Nz1_2013_2\(2\)__19.pdf](file:///D:/download/Nz1_2013_2(2)__19.pdf) (дата звернення: 19.09.2023).

11. Харлан О. Д. Жанр історичного детективу в сучасній європейській літературі: особливості функціонування. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2014. № 3. С. 162–170.

12. Чорний І. В. Кохання і умовності як основа конфлікту в історичних детективах Іди Змеєвської. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2021. № 10, С. 142–148.

*Яніна ГУМЕНЮК, студентка групи ФУМм-23-1
Хмельницького національного університету
Науковий керівник – Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української філології*

ГРАМЕМА РОДУ СУБСТАНТИВА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

У статті проаналізовано категорію роду іменника, зокрема зосереджено увагу на проблемних питаннях, з-поміж яких – принципи класифікації родових форм субстантива, визначення роду в незмінних іменниках та творення фемінативів від маскулінних форм.

***Ключові слова:** грамати́ка, граме́ма, іменник, категорія, морфологія, рід, субстантив.*

Іменник – це повнозначна частина мови, що об'єднує слова з предметним значенням, відповідає на питання *хто?*, *що?*, відмінюється за відмінками і числами, може виступати будь-яким членом речення і утворюється багатьма способами деривації. Також іменник має різні граматичні категорії: числа, відмінка, відміни. Із-поміж них виокремлюється категорія роду.

За енциклопедією «Українська мова», рід – це «несловозмінна граматична категорія, що є однією з морфологічних ознак іменника; полягає у поділі іменників на класи, віднесені відповідно до чоловічого, жіночого і середнього родів» [9, с. 552].

Рід як категорія іменника значною мірою досліджений у граматичних напрацюваннях О. Безпояско [1], І. Вихованця [2], К. Городенської [2], А. Загнітка [3], В. Горпинича [4], І. Кучеренка [6], А. Мойсієнка [7], Т. Нестеренко [8] та ін.

Сучасні мовознавці вказують на проблему розмежування родових форм іменника без словника, що існує й донині. Невизначеним є і питання щодо використання того чи іншого принципу при визначенні роду. Також існує проблема творення фемінативних форм іменника від маскулінних. Цим і зумовлена **актуальність теми** нашої розвідки.

Мета статті – дослідити рід іменника крізь призму проблемних питань.

Одним із них, що стосується сутності категорії роду іменника, є принципи розмежування родових форм, зокрема відсутність єдиного універсального критерію, труднощі із творенням фемінативів, а також із визначенням роду іменників нульової відміни без використання словника. У дослідженні ми спробували проаналізувати кожне з них.

Щодо принципів розмежування роду іменників, то мовознавці використовують такі критерії: семантичний, морфологічний, словотвірний та синтаксичний.

Морфологічний критерій визначається системою закінчень. Згідно із ним, поділ на роди залежить від флексії іменника. Кожна грамема роду має типову систему закінчень у називному відмінку однини: чоловічий – нульове, **-а, -я, -о** (*ліс, Микола, суддя, батько*); жіночий – нульове, **-а, -я, -и** (*сіль, сестра, Таня, мати*); середній – **-е, -о, -а, -я** (*поле, вікно, лоша, теля*). Це один із засобів вияву родової категорії, проте вважаємо використання лише морфологічного принципу недоцільним, адже він враховує тільки відмінювані іменники, також закінчення **-а, -я** можуть мати як іменники жіночого, так і чоловічого й середнього родів, а нульове закінчення, окрім чоловічого, має ще й жіночий рід, що дещо ускладнює процес визначення роду лише за флексією [4, с. 53].

Словотвірний принцип полягає в тому, що окремі суфікси (разом із закінченнями або без них) надають похідному іменнику значення певного роду, наприклад: іменники із суфіксами **-тель, -ик/-ник, -ич, -ин, -ак, -ан (-ян)** належать до чоловічого роду (*вчитель, лісник, панич, грузин, грубіян*); субстантиви із суфіксами **-к-а, -иц-я, -их-а, -кх-а, -а-да** – до жіночого

(*учителька, молодиця, ковалиха, цокотуха, олімпіада*). Сучасні мовознавці вважають, що можливості цього критерію обмежені, адже він є допоміжним та супроводжує морфологічний принцип визначення роду [4, с. 53].

На наш погляд, словотвірний принцип допомагає визначити рід іменника, коли за морфологічним це не вдається. Наприклад, іменники середнього роду IV відміни мають закінчення **-а/-я**, і при відмінюванні (окрім З. в. та О. в.) у них з'являються суфікси **-ен-, -ат-, -ят-**, що може вказувати на грамему середнього роду. Також примітною ознакою середньої родової форми субстантиву є те, що іменники на **-а/-я** II відміни мають подовження в кінці слова: *знаряддя, знання, зілля, вміння*, хоча рід іменників істот чи неістот можна визначити дещо простіше, тобто без застосування тих чи інших критеріїв: поставивши запитання та підставивши особово-вказівний займенник однини.

Проблемними видаються іменники, які відмінюються за аналогією до субстантивів жіночого роду на **-а/-я**, але марковані граматично чоловічим родом; це, зокрема, назви тварин: *коала, собака, павуга*, адже такі лексеми позначають назву тварини як чоловічої, так і жіночої статі. Мовець, на думку якого, слово *собака* – жіночого роду, вживатиме його у словосполученні з прикметником жіночого роду, наприклад *весела собака*, не усвідомлюючи, що лексема належить до граматичного чоловічого роду.

На наш погляд, віднесення їх до чоловічого роду є неможливим, адже семантично вони не належать до назв, які означають лише чоловічий рід за статтю, тому доцільніше було б ці та подібні проблемні іменники віднести до спільного роду, виокремивши окремий його тип – фаунізми, або фаунативи. Такі зміни для мовця значно спростили б уживання цих слів із прикметником та дієсловом, а рід визначався б тоді за синтаксичним критерієм, або ж сполучуваності слів, тобто міг бути як чоловічим, так і жіночим, як і з фемінативами на кшталт *забіяка, нахаба*. Подібні зміни також рекомендуємо застосувати до іменників нульової відміни із семантикою «назви тварин».

Синтаксичним способом рід субстантиву визначається за формою слова – прикметника, займенника, дієприкметника, форми дієслова минулого часу, узгоджуваного з іменником, тобто залежить від прислівного оточення: якої форми роду набуває узгоджуване слово, такого й роду іменник. Якщо узгоджуване слово відбиває морфологічні характеристики роду іменника, то між ними наявне формальне узгодження: *зелений клен, великий ліс* (чоловічий рід), *маленька липа, цікава розповідь* (жіночий рід), *глибоке озеро, рідне село* (середній рід) [4, с. 53].

Синтаксичний спосіб визначення роду іменника є універсальним. За формою узгоджуваного слова морфологічний рід іменників можна встановити завжди, але синтаксичний спосіб вторинний, тому що для літературно-нормативного узгодження залежного слова необхідно знати рід іменника. Особливе значення має синтаксичний спосіб для визначення роду іменників нульової відміни: *нове комюніке, багатовимірне попурі, свіже пюре*. Неможливо використовувати лише синтаксичний принцип задля розмежування родових форм іменника з огляду на те, що є невідмінювані іменники, рід яких визначається за семантичними правилами.

Щодо семантичного принципу, то він передбачає в собі розмежування родів за значенням, тобто цей критерій реалізується лише в істотових іменниках зі значенням назв осіб і тварин. Родова віднесеність іменників-істот виражається за допомогою лексичної семантики спільно з морфологічними і синтаксичними засобами: *наш Валентин, наша Валентина, наш Ян, наша Яна* [4, с. 53].

Також за семантичним підходом визначають рід іменників нульової відміни, які є незмінними. Наприклад, за допомогою груп за значенням, як-от, назви страв, назви сортів винограду, назви вітрів (які належать до неістот), назви тварин та птахів, назви осіб чоловічої статі (істоти) – чоловічий рід, а назви риб, мов та осіб жіночої статі – жіночий рід, тоді як назви рослин, страв, музичних термінів, предметів людського вбрання – середній рід. Визначення за семантикою, тобто віднесенням до значеннєвої

групи, на наш, погляд, є дещо неправильним, адже 100 % цих слів мають іншомовне походження, тому без словника та розуміння значення лексеми віднести той чи інший субстантив до певного роду неможливо, що дещо ускладнює визначення роду іменників нульової відміни за цим критерієм.

Зазначимо, що рід іменника актуалізується комплексним підходом, адже усі принципи поодиноці є недосконалими. Рід визначається переважно за морфологічними, семантичними та синтаксичними характеристиками. Вибір диференційної ознаки чи кількох ознак залежить від певних властивостей іменника: 1) наявності / відсутності в нього власних форм словозмін; 2) диференціювання іменників на назви істот та неістот.

На основі першої властивості розрізняють іменники із флексійним потенціалом – лексеми першої, другої, третьої, четвертої відміни та іменники без власного флексійного потенціалу – іменникові слова нульової відміни. Для перших важливим є поділ на найменування істот і неістот.

У відмінюваних іменниках – назвах істот розмежування за родами ґрунтується на семантичних, морфологічних та синтаксичних ознаках, причому на всіх трьох одночасно. Розмежування ж назв неістот ґрунтується лише на морфологічному та синтаксичному принципах. Для іменників нульової відміни характерне розмежування їх на назви істот і назви неістот. У визначення роду перших домінує семантичний критерій, а в других – синтаксичний принцип [3].

Функційне навантаження синтаксичного критерію в усіх іменниках засвідчує його універсальність у функціонуванні морфологічного роду. Проте значення роду в іменниках – назвах істот та неістот, крім синтаксичного способу, виражають й інші мовні засоби.

В іменниках – назвах неістот категорія роду є суто морфологічним явищем, посиленням синтаксичним принципом, за яким узгоджувані слова відбивають родову належність іменників. Семантичні мотивації значення роду іменники – назви неістот не мають, вона може бути тільки за умови образного переосмислення, їх метафоризації [3].

У сучасному мовознавстві категорію роду структурують три грамеми: грамема чоловічого роду як центральна грамема, грамема жіночого роду і грамема середнього роду. Також, окрім трьох основних родів, мовознавці виділяють ще чотири додаткові: подвійний, парний, потенційний та спільний. Але звернемо увагу саме на спільний рід, адже його основу становлять маскулізми та фемінативи, відтак останні викликають найбільше труднощів.

Іменники спільного роду становлять собою омонімічні форми, що означають рід залежно від контексту. У сучасному мовознавстві серед іменників спільного роду виділяють маскулізми і фемінативи.

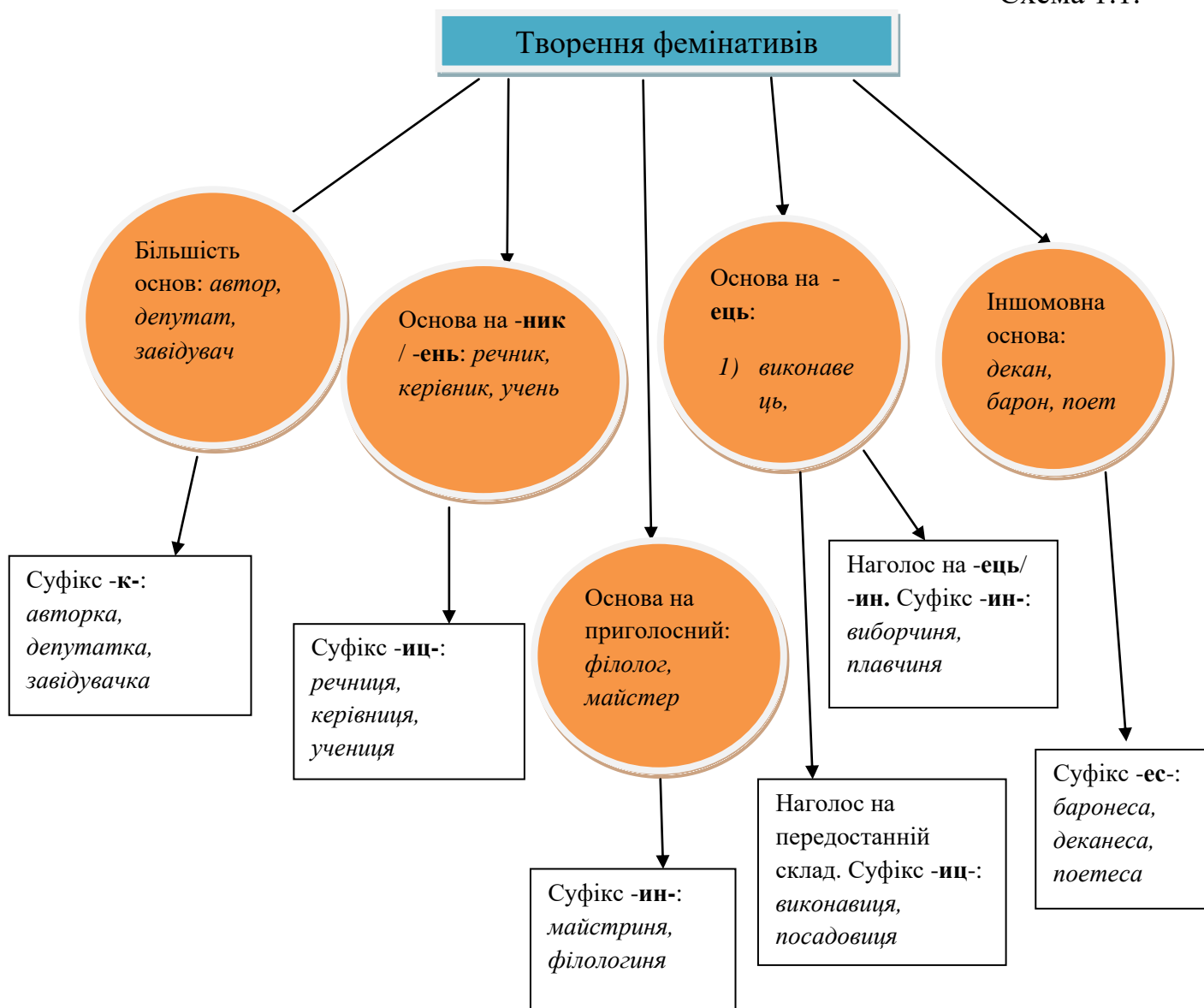
Маскулізми, які мовознавці називають словами спільної статі, двородовими лексемами, у східнослов'янському мовознавстві належать до іменників спільного роду з огляду на те, що розмежування статі не закладене у форму слова; з цим терміном пов'язане вживання назв соціально-активних осіб чоловічої статі для позначення осіб жіночої статі [1, с. 57].

Назва «маскулізм» пояснюється тим, що іменники мають форму, марковану граматичним чоловічим родом, але позначають осіб обох статей. До маскулізмів належать назви офіційних, адміністративних, посадових осіб: *президент, прем'єр-міністр, посол, дипломат*; назви учених ступенів і звань: *кандидат або доктор наук, доцент, науковий співробітник, професор*; назви осіб за військовими спеціальностями: *лейтенант, капітан, майор, офіцер*; соціально-оцінних характеристик: *член уряду, профспілковий діяч, лауреат, депутат* [1, с. 57]. Згідно з новим правописом, від маскулізмів ми маємо утворювати форми жіночого роду за допомогою насамперед різних суфіксів: *професорка, філологиня, деканеса*.

Існують певні правила творення фемінативів від маскулізмів; наприклад, якщо основа на **-ик/-ень** (*керівник, учень*), то відповідник матиме суфікс **-иц-я** (*керівниця, учениця*). Також фемінативи творяться за допомогою суфіксів **-к-** (більшість основ: *депутат – депутатка, завідувач – завідувачка*), **-ин-** (основа на приголосний: *філолог – філологиня, майстер – майстриня*), **-ин/-иц** (основа на **-ець**: *виконавець – виконавиця, виборець – виборчиня*, але тут варто

вказати, що суфікс **-иц-** з'являється тоді, коли маскулізм має наголос на передостанньому складі і при творенні не змінює його, а суфікс **-ин-** – у тих випадках, коли у маскулізмів наголос падає на **-ець** або інакший склад та змінюється під час утворення фемінатива: суфікс **-ин-** стає наголошеним), **-ес-** (іншомовна основа: *декан – деканеса, поет – поетеса*). Для кращого розуміння утворення фемінативів від маскулізмів пропонуємо ознайомитися з відповідною схемою.

Схема 1.1.

Але наявні правила вважаємо недосконалими, адже у творенні фемінативів існують певні проблемні питання, наприклад: *мовознавка, чи мовознавчиня, чи мовознавиця, членкиня чи членка*, що дещо ускладнює процес суфіксації маскулізмів для творення іменників жіночого роду у

громадян, які не мають філологічної освіти. Також існує проблема творення фемінатива від слова «науковець»: *науковиця, науковка, науківка, науковеня*.

Доцільнішим було би вживання назви професії у початковій формі зі словом «жінка», як-от: *жінка-науковець, жінка-будівельник, жінка-філолог*. З огляду на проблеми творення фемінативів рекомендуємо їх вживати в тих стилях, де це доцільно, наприклад: в публіцистичному, розмовному, епістолярному, обмежено – в художньому (за бажанням автора), не використовувати – в конфесійному, офіційно-діловому, науковому.

Серед іменників спільного роду окрему групу морфологічних одиниць утворюють фемінативи – словоформи, які потенційно є виразниками чоловічої або жіночої статі, а у структурі мови марковані граматичним жіночим родом, що й зумовило їхню назву, напр.: *просторіка, замазура, ненажера, невмивака, хануга, нероба, невдаха, плакса, нечема, нахаба, непосида, нездара, хитрюга, ябеда, варивода, забіяка, всезнайка* тощо. Позбавлені структурно-морфологічних засобів вияву родової віднесеності, вони називають неозначену за статтю особу, тобто є нейтралізованими формами. Рід подібних найменувань виражається «поза» даними слів, тобто аналітично: флексією дієслова-присудка або флексією залежних від нього слів у ролі означення [1, с. 61]. Але, зважаючи на новітні тенденції до фемінітивізації маскулізмів, пропонуємо утворювати від фемінативів іменники чоловічого роду, наприклад, за допомогою суфіксів **-ан, -ун, -ук/-юк, -ак, -ик** або усіченням флексії: *хануга – хануган, варивода – варивод, хитрюга – хитрюган, плакса – плаксун, ябеда – ябедун, нероба – нероб, ненажера – ненажер, просторіка – просторікун, замазура – замазур / замазурик, всезнайка – всезнайчик / всезнай, непосида – непосидюк, невмивака – невмивак / невмивай, нездара – нездарик, забіяка – забіяк*.

Щодо підкласу іменників нульової відміни (так званих «невідмінюваних іменників»), то з визначенням роду в таких лексемах також виникають проблеми. У таких іменниках яскраво виражена в системі мови омонімія відмінкових форм як реалізаторів відповідних граем, що послідовно

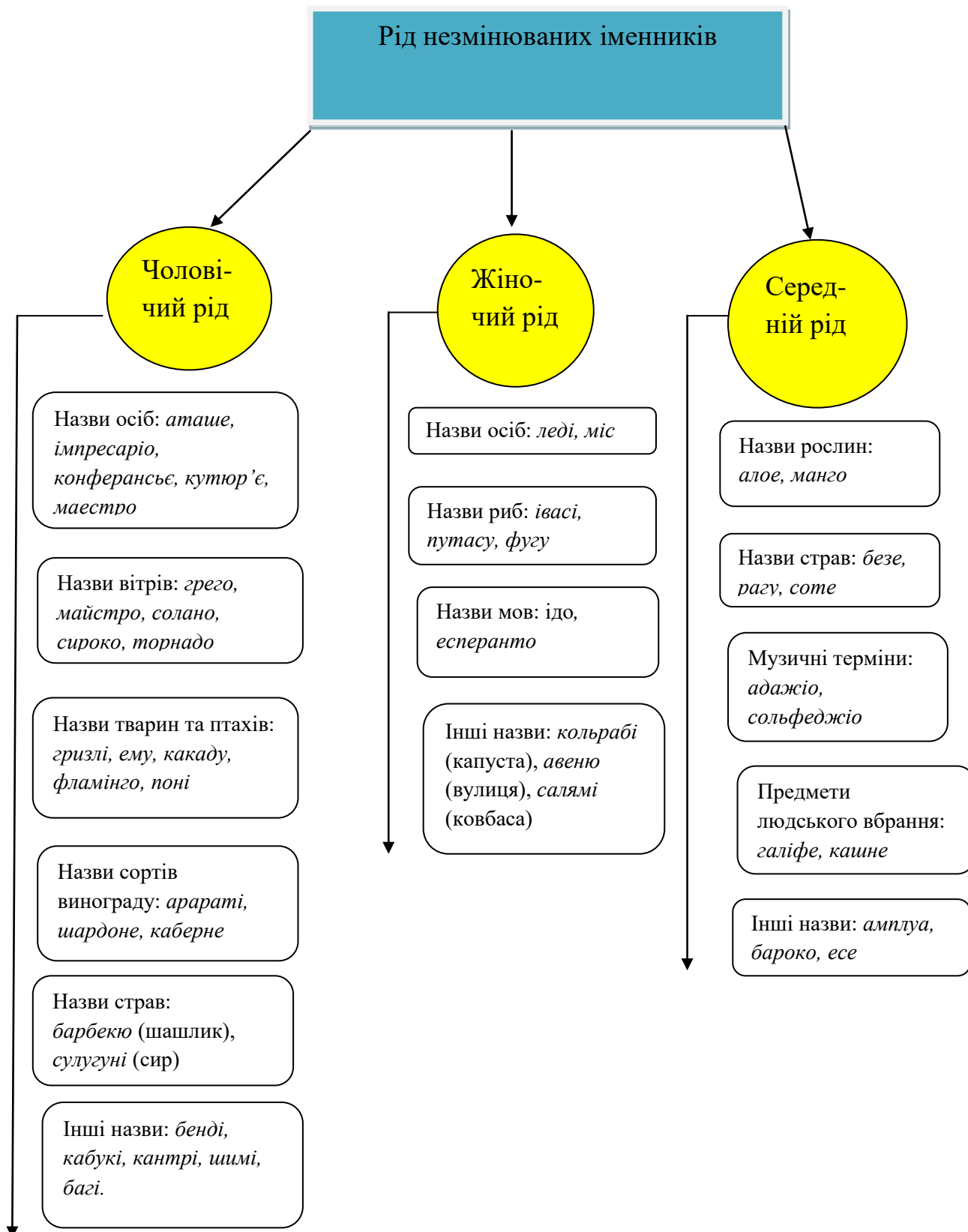
розщеплюється на синтаксичному рівні з реалізацією в кожному конкретному слові трьох морфологічних значень – роду, числа та відмінка. Підклас іменників нульової відміни в сучасній українській мові досить великий і різноманітний за своїм лексико-семантичним наповненнями. До таких субстантивів належать лексеми іншомовного походження, що здебільшого відрізняються своєю формою [3].

Для визначення роду іменників нульової відміни мовознавцями запропоновані такі правила, які унаочнені нами у Схемі 1.2.

Незважаючи на наявні правила, існує проблема визначення роду незмінюваних слів без словника. Так, рід незмінних іменників визначається здебільшого семантично, але, на наш погляд, назви неістот можуть мати як чоловічий, так і середній рід, окрім власних назв, що вимагає більш детального перегляду наявних правил із залученням не лише семантичного критерію, а й синтаксичного. Досить важко без словника визначити рід іменника, не знаючи його семантики, з цим стикаються як учні, так і студенти під час вивчення курсу морфології української мови. На нашу думку, у словах (змінних чи незмінних), які викликають проблему під час визначення родової належності, необхідно визначати перш за все крізь призму синтаксичного критерію, але враховуючи закладену семантику.

Тому, з огляду на істотні труднощі розмежування родових форм іменників нульової відміни (загальних назв), рекомендуємо такі зміни задля їхнього вирішення:

- назви тварин, птахів віднести до спільного роду;
- назви страв, термінів на позначення як сортів винограду, так і вина, загалом майже всі слова-неістоти, окрім назв вітрів та лексем на позначення риб і мов, віднести до середнього роду;
- чоловічий рід обмежити лише назвами осіб відповідної статі та назвами вітрів, а жіночий – назвами осіб жіночої статі та назвами риб і мов.

Отже, категорія роду іменника є однією із ключових граматичних категорій української мови. У статті проаналізовано принципи класифікації родових форм субстантива та виокремлено низку проблемних питань.

Основними критеріями розмежування роду є семантичний, морфологічний, словотвірний та синтаксичний, однак застосування лише одного з них є недоцільним, адже рід іменника визначається їхньою сукупністю. Особливу увагу приділено визначенню роду незмінних іменників та назв істот. Запропоновано рекомендації щодо віднесення певних груп іменників до відповідних родів для полегшення їх визначення без використання словника.

Окремо розглянуто проблему творення фемінативів від маскулінних форм. Наявні правила вважаються недосконалими, тому висловлено пропозиції щодо їх удосконалення та подано власні зразки утворення фемінативних форм.

Проблематика роду іменника не є остаточно вирішеною в українській граматиці та потребує подальших наукових досліджень для вироблення чітких, уніфікованих правил задля уникнення труднощів у визначенні родової належності.

Список використаної літератури

- 1.Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : підручник для студентів філологічних факультетів вузів. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
- 2.Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
- 3.Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
- 4.Горпинич В. Морфологія української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 335 с.
- 5.Гуменюк Я. С. Трикомпонентна будова роду іменника в «Граматиці слов'янській» Івана Ужєвичча та «Грамматиці языка славеноруского» Івана Могильницького. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового Інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка :*

електронний ресурс. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 13. С. 37–39.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія. Вид. 2-ге, уточн. й доп. Вінниця : Поділля–2000, 2003. 484 с.

7. Мойсієнко А. К., Арібжанова І. М., Коломийцева В. В., Костич Л. М., Різник С. М. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : підручник. Київ : Знання, 2010. 374 с.

8. Нестеренко Т. А. Категорія роду українського іменника : деякі самобутні риси й тенденції розвитку. *Наукові записки КДПУ*. Серія : Філол. науки. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2017. Вип. 154, С. 701–705.

9. Українська мова : Енциклопедія. Редколегія: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

Лариса ДОБРОВОЛЬСЬКА, студентка групи ФППмз-23-1

Хмельницького національного університету

Наукова керівниця – Людмила ТЕРЕЩЕНКО,

старша викладачка кафедри слов'янської філології

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ ЛЕКСЕМ
ПОЛЬСЬКОЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ В ПЕРЕКЛАДАХ
РОМАНУ ФРЕНСІС БЕРНЕТ «МАЛЕНЬКА ПРИНЦЕСА»**

Стаття присвячена проблемі відтворення етнографічних лексем у процесі перекладу. На основі аналізу перекладів роману Френсіс Годісон Бернет «Маленька принцеса» польською та українською мовами розглядаються різні типи реалій і засоби, які використовуються для їх перекладу.

***Ключові слова:** безеквівалентна лексика, етнографічна реалія, культурно маркована одиниця, способи перекладу.*

Із давніх-давен художній переклад був і продовжує залишатися джерелом взаємозбагачення мов і культур, засобом поширення та популяризації національних традицій і звичаїв народу. За допомогою перекладу можна сприймати й інтерпретувати іншу культуру. Відповідно, перекладач має не тільки правильно перекласти текст на лінгвістичному рівні, а й відтворити спосіб мислення автора, національну ідентичність та систему цінностей. Він має трансформувати чужу культуру у свою, адаптувати іноземні значення, символи або ж зберегти їх. Отже, відтворюючи оригінальний текст, автор перекладу «повинен брати до уваги не тільки характеристики мов оригіналу та перекладу, а й аспекти міжмовної комунікації, що впливають на хід і результат перекладацького процесу, у тому числі особистісні характеристики автора повідомлення і адресатів інформації, їхні знання, досвід, національно-культурну реальність» [4, с. 41].

Саме тому питання відтворення етнографічних лексем, або реалій, є надзвичайно важливим та актуальним у сучасному перекладознавстві, адже в кожній мові існують слова, що позначають предмети і явища, властиві тільки певній національній культурі.

Метою нашої статті є виявлення особливостей перекладу етнографічних лексем, що функціонують у романі Ф. Бернет «Маленька принцеса», з англійської на польську та українську мови.

Проблема вивчення етнографічних лексем як носіїв етнокультурної інформації, їхня класифікація та способи перекладу привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких – Р. Зорівчак, І. Корунець, Р. Левицький, Ю. Найда, П. Ньюмарк, М. Сливка, О. Чередниченко та інші.

У сучасному мовознавстві існує чимало термінів, що позначають відмінні для двох або більше національно-культурних систем елементи культури. Для позначення реалій англословни дослідники найчастіше вживають терміни «cultural words» і «cultural terms» [11, с. 27; 13, с. 33].

Українська науковиця Р. П. Зорівчак такі мовні одиниці називає етнолексикою і теж вживає термін «реалії». У її визначенні «реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [2, с. 58].

Польський перекладознавець Роман Левицький розуміє реалії як «певну групу денотатів – явищ, специфічних для країни та її культури, представлених оригінальними об'єктами і явищами оригінальної культури, які є чужими в цільовій культурі» і використовує термін «реалія» для їх опису. Дослідник зазначає, що реалії в широкому розумінні – це всі наявні в оригіналі «назви предметів, властиві цій країні та її культурі, характерні для неї, невідомі або погано відомі одержувачам перекладу (у країні та цільовій культурі), незалежно від того, чи є еквіваленти цих імен у цільовій мові, чи ні» [10, с. 241].

Слідом за болгарськими перекладознавцями С. Влаховим та С. Флорінім, які запропонували найбільш розгорнуту класифікацію реалій, дослідник пропонує поділ національно-культурних лексем на такі групи:

1) природні явища, наприклад, об'єкти фізичної географії, атмосферні явища та ендемічні види рослин і тварин тощо;

2) явища традиційної культури:

а) предмети матеріальної культури: традиційні будівлі, одяг, облаштування побуту, страв і напоїв, назви мір, ваги та грошей, а також назви, що використовуються для позначення людей відповідно до їхніх традиційних занять тощо;

б) предмети духовної культури: міфологічні персонажі, назви музичних інструментів, традиційні обряди, звичаї, танці, вистави, ігри й імена осіб тощо;

3) явища суспільно-політичного життя. До цієї групи входять назви одиниць територіального поділу і місцевого управління, назви органів влади та органів місцевого самоврядування, територіальні партії, назви традиційних військових формувань, а також їхніх учасників тощо [10, с. 234–236].

Отже, за основу ми візьмемо предметну класифікацію реалій, відповідно до якої група етнографічних лексичних одиниць (поняття, що стосуються побуту й культури народу) поділяється на побутові, трудові, найменування понять мистецтва та культури, етнічні поняття, назви мір та грошей, які, у свою чергу, розгалужуються на підгрупи.

Етнографічні реалії належать до безеквівалентної лексики, оскільки вони є частиною етнокультурного контексту; для їх відтворення в мові перекладу немає позначуваного реалією відповідника, що створює перешкоди для перекладача, особливо коли йдеться про відтворення семантико-стилістичних функцій таких лексем.

Складність перекладу таких лексем полягає ще й в тому, що автор перекладу натрапляє на дилему: зберегти переклад наближеним до оригіналу чи адаптувати його до культурних реалій мови другого твору. Саме тому Пол Ньюмарк у сучасному перекладознавстві виокремлює такі методи перекладу:

комунікативний, який має на меті створити для читачів враження, максимально близьке до того, яке вони могли б відчутти, прочитавши оригінал, та семантичний, спрямований на відтворення контекстуального змісту оригіналу настільки точно, наскільки це дозволяють семантичні і синтаксичні структури мови перекладу [13].

Саме такі методи спостерігаємо при відтворенні англійської традиції святкування Різдва, у переддень якого прийнято розвішувати шкарпетки над каміном, щоб отримати подарунки на Різдво, та відвідувати вистави, пантоміми і ярмарки для дітей і дорослих, які відбуваються на Трафальгарській площі, де встановлюється найбільша ялинка Англії. У оригіналі це звучить так: *It was **Christmas time**, and the Large Family had been hearing many stories about children who were poor and had no mamas and papas to fill their stockings and take them to the pantomime* [8, p. 62]. В українському перекладі передано саме сутність англійської традиції: *Саме було **Різдво**, й у Великій Родині розповідали чимало історій про бідолашних дітей, у яких нема ані матусі, ані татуся. Цим нещасним ніхто не **покладе подарунок у шкарпетку**, ніхто не **поведе їх на святкову виставу***[1, с. 47].

Перекладачі В. Левицька і П. Яблоньська (більшою мірою) схиляються до семантичного методу перекладу, намагаючись забезпечити точність і адекватність, відтворюють «*to fill their stockings*» та «*the pantomime*» як «*покласти подарунок у шкарпетку*», «*kłaść prezenty do panczoch*» та «*святкова вистава*», «*zabierać na gwiazdkową pantomimę*» відповідно. Коротке пояснення дозволяє маленьким читачам зрозуміти зміст твору, хоча в Польщі та Україні традиційно подарунки приносить Святий Миколай і кладе їх під подушку, а в Польщі може залишити їх ще й у торбинці чи черевиках.

Натомість В. Комарницька вибирає «*urządzać choinkę i kłaść pod nią upominki*» [7, s. 109], а Ю Біркенмаєр перекладає «*obdarzać podarkami i zabrać na jasełka*» [5, s. 87], намагаючись полонізувати зміст речення оригіналу, і таким чином адаптувати його до культурних реалій мови друготвору.

Великий практичний інтерес становлять способи відтворення реалій. Серед них можна виділити такі: транскрипція / транслітерація, калькування, описовий переклад, субституція, контекстуальний переклад.

Багато реалій мають давно усталені транскрибовані (транслітеровані) відповідники, тому їх відтворення, а відтак і сприйняття читачем не складало труднощів. Це стосується лексем, які спостерігаємо у досліджуваних перекладах: *Buddha* (англ.) – *Budda* (пол.) – *Будда* (укр.); *Lady* (англ.) – *Ladi* (пол.) – *леді* (укр.); *cricket* (англ.) – *krykiet* (пол.) – *крикет* (укр.); *turban* (англ.) – *turban* (пол.) – *тюрбан* (укр.); *yards* (англ.) – *jardów* (пол.) – *ярдів* (укр.); *rajah* (англ.) – *radża* (пол.) – *раджа* (укр.) та ін. Деякі відтворені таким чином реалії стають інтернаціоналізмами.

Іноді замість усталеного відповідника польські перекладачі вдаються до вибору аналогу: *cab* (англ.) – *кеб* (укр.) – *powozi* (пол.); *gentleman* (англ.) – *джентльмен* (укр.) – *pan* (пол.); чи описового перекладу, наприклад: *Bungalow* (англ.) – *Бунгало* (укр.) – *piękny domu* (пол.); *It was Christmas time* (англ.) – *było to w okresie Bożego Narodzenia* (пол.) – *Саме було Різдво* (укр.).

Вибір способу відтворення назви грошової одиниці-реалії відбувається так само на основі транскрибування з урахуванням вже прийнятої в мові перекладу форми: *sixpence* (англ.) – *шестипенсовик, шість пенсів* (укр.) – *sześć pensów, sześciopensówki* (пол.); *a fourpenny piece* (англ.) – *монета на чотири пенси, чотирипенсовик* (укр.) – *moneta czteropensowa* (пол.); *a penny* (англ.) – *пенні* (укр.) – *mała moneta* (пол.); *fourpence, a silver fourpence* (англ.) – *чотири пенси, срібна чотирипенсова монетка* (укр.).

Ще однією лексичною одиницею, відтворення якої привертає увагу, є назва англійської іграшки «**Jack-in-the-box**», що з'являється у фрагменті, який описує поведінку Беккі: «*She dodged out of sight like a Jack-in-the-box and scurried back into the kitchen*» [8, p. 48]. В. Комарницька перекладає це як «*Umknęła czym prędzej*» [5, s. 32], Ю. Біркенмаєр – «*Skuliła się jak myszka i tak prędko umknęła do kuchni*» [7, s. 32], а П. Яблоньська – «*Schyliła się umknęła do kuchni*» [6, s. 26], тому всі вони опускають порівняння «**Jack-in-the-box**»,

можливо, тому, що не вважають це за потрібне, або з тієї причини, що в Польщі цей різновид іграшок є досить невідомим дітям, принаймні на сьогодні, і тільки українська перекладачка добирає аналог «*наче чортик із табакерки*»: «*Вона миттю сховалася, наче чортик із табакерки, і помчала на кухню ...*» [1, с. 76]. Слід відзначити, що в українській мові до реалії «*a jack-in-the-box*» є відповідник «*Джек-стрибунець*» з денотативним значенням «дитяча іграшка», але оскільки конотативне значення лексеми «швидко, несподівано», то перекладачка відтворила за допомогою аналога. І хоча традиційно ми говоримо «*з'явився (вистрибнув), наче чортик із табакерки*», авторка першотвору змінила вислів, тому в перекладі маємо «*сховалася, наче чортик із табакерки*».

Ще один цікавий приклад стосується назви **Біблії** польською *Apokalipsa Świętego Jana*. Це стосується того епізоду, коли Сара посварилася з Лавінією. «*You wicked thing, said Lavinia, turning on Sara; making fairy stories about heaven. There are much more splendid stories in Revelation, returned Sara. Just look and see! How do you know mine are fairy stories?*» [8, s. 51]. Лише П. Яблонська дотримується реалій оригінального тексту і перекладає його як «*Apokalipsa*» [7, s. 27], В. Комарницька, так само як і В. Левицька, вводить «*Pismo święte*» [5, s. 45] – «*Святе письмо*» [1, с. 41], а Ю. Біркенмаєр опускає цю лексему [6, s. 33].

Цікавим, на наш погляд, є приклад перекладу словосполучення «*a doctor's carriage*» [8, s. 137]. Ця, здавалося б, легка для перекладу семантична конструкція стає несподіванкою для Ю. Біркенмаєра. Коли В. Комарницька та П. Яблонська дають «*powóz doktora*» [5, s. 119; 7, s. 70], Ю. Біркенмаєр перекладає це як «*karetka pogotowia*» [6, s. 95]. Це може здатися трохи невідповідним, адже на той час у Лондоні та інших місцях ще не було машин швидкої допомоги. У разі хвороби посилали за лікарем, який приїжджав у кареті. Намір перекладача осучаснити поняття зрозумілий, однак цей вибір звучить неправдоподібно, щоб відповідати решті контексту. Слід мати на увазі, що дія роману відбувається наприкінці XIX століття.

Висновки. У перекладознавстві значного теоретичного та практичного інтересу набула проблема відтворення етнокультурної лексики, тобто реалій. Складність перекладу етнографічної реалії як одиниці безеквівалентної лексики полягає в тому, що для її відтворення не існує відповідника у зв'язку з відсутністю позначуваного реалією референта в мові перекладу, з одного боку, та відсутністю тих відповідників, які б, крім передачі специфічної інформації, відображали національний колорит, мали б ті ж конотації емоційного, смислового та стилістичного характеру, що супроводять реалії в тексті оригіналу, з другого. Відтворювати реалії можна різними способами: транслітерацією, транскрипцією, калькуванням, описовим перекладом, приблизним і трансформаційним перекладами.

Передаючи в українському чи польському тексті етнографічну лексему, перекладачі обирали стратегію, способи та методи відповідно до комунікативного і експресивного навантаження кожної конкретної одиниці, від її позамовних асоціацій до стилістичної ролі в художньому мовленні. Проведене дослідження особливостей відтворення англійських етнографічних реалій засвідчило, що для перекладу таких лексем найчастіше використовувались транслітерація, транскрипція, дослівний переклад та описовий переклад.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розширенні матеріалу дослідження, проведенні порівняльного аналізу кількох варіантів перекладу етнокультурної лексики польською та українською мовами.

Список використаної літератури

1. Бернет Ф. Г. Маленька прицеса. Чернігів : Країна мрій, 2013, 320 с.
2. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів : Вид-во при Львівському університеті, 1989. 216 с.
3. Сливка М. І. Функціонально-когнітивні відповідники українських історико-культурних реалій в англомовних виданнях : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство. Київ, 2007. 206 с.

4.Станіславова Л. Л., Терещенко Л. В. Граматичні трансформації у перекладі фентезі А. Сапковського як вияв системно зумовлених трансформацій. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький. 2022. № 24. С. 36–45.

5.Burnett F. H. *Mała Książniczka*. Kraków : Wydawnictwo Zielona Sowa. 2005. 226 s.

6.Burnett F. H. *Mała Książniczka*. Kraków : Wydawnictwo GREG. 2006. 231 s.

7.Burnett F. H. *Mała Książniczka*. Warszawa : Nasza Księgarnia. 1959.218 s.

8.Hodgson Burnett Frances. *A Little Princess*. London : Penguin Books, 1996. 242 s.

9. Józwiak J. Konteksty, decyzje, konsekwencje: problemy przekładu. Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016. 224 s.

10. Lewicki R. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. 362 s.

11. Lyons J. *Language, meaning and context*. Bungay : Fontana, 1981. 256 p.

12. Newmark P. *Approaches to translation*. Oxford : Prentice Hall, 1981. 200 p.

13. Newmark P. *A Textbook of Translation*. Harlow, Essex : Longman, 2003. 292 p.

14. Weissbort D., Eysteinnsson A. *Translation – Theory and Practice : A Historical Reader*. Oxford : Oxford University Press, 2006. 664 p.

*Олександра КАПІНОС, студентка групи ФППМ-23-1
Хмельницького національного університету
Наукова керівниця – Юлія СЕРКОВА,
старша викладачка кафедри слов'янської філології*

РОЛЬ ПІСНІ В ПОЕЗІЇ СТАРОПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена пісні як літературному жанрові, що є важливим засобом людської комунікації та вираження. У статті досліджуються деякі ключові аспекти пісень як літературного жанру, роль пісні у збереженні національної мови та звичаїв; пісні у старопольській поезії; тематична різноманітність пісень.

***Ключові слова:** лірика, пісня, поезія, стилістика, типи пісень, фольклорні мотиви.*

ROLA PIEŚNI W POEZJI LITERATURY STAROPOLSKIEJ

Artykuł poświęcony jest pieśni jako gatunkowi literackiemu, będącemu ważnym środkiem komunikacji i ekspresji człowieka. W artykule omówiono niektóre kluczowe aspekty pieśni jako gatunku literackiego; rola pieśni w zachowaniu języka i obyczajów narodowych; pieśni w poezji staropolskiej; tematyczną różnorodność pieśni.

***Słowa kluczowe:** liryka, motywy folklorystyczne, pieśń, poezja, rodzaje pieśni, stylistyka.*

Pieśń to gatunek poezji lirycznej, którego korzenie sięgają czasów starożytnych. Dzisiaj termin «liryka» kojarzy nam się z pojęciem rodzaju literackiego (obok epiki i dramatu). W starożytnej Grecji lirykę zaliczali do muzyki. Taki też jest rodowód poezji lirycznej – wykonywana ona była w

bezpośrednim związku z muzyką. Pieśni wykonywano przy akompaniamencie instrumentów muzycznych i często towarzyszył im taniec.

Jako samodzielną formę literacką pieśń kultywował Horacy, nazywając swoje dzieła *carmina* (obecnie ody). Horacy był znany ze swojej zdolności do zwięzłego i eleganckiego wyrażania swoich myśli i uczuć. Poeta potrafił pogodzić w swojej refleksji myśl epikurejską ze stoicyzmem. W swoich *carminach* (pieśniach) Horacy wyznawał filozofię umiaru oraz złotego środka, czyli z obu nurtów, stoicyzmu i epikureizmu, brał to, co wydawało mu się cenne. Propaguje on hasło „*carpe diem*” charakterystyczne dla epikurejczyków – chwytaj dzień, bo życie jest ulotne. Horacy uważał, że w sztuce najważniejszą jest jasność, prostota, umiar, harmonia [4].

Pojęcie pieśni w XIX wieku ulegało istotnym zmianom; najlepiej ilustruje to zawartość słowników S. B. Lindego (1807—1814), odzwierciedlającego świadomość jeszcze XVIII-wieczną, i dzieła J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwieckiego (1900–1927). Linde utożsamia pieśń z «pieniem», «śpiewaniem», a więc podkreśla nierozłączność z muzyką, z melodią, z którą ma współbrzmieć dany tekst; znaczące jest przywołanie opinii F. N. Gdańskiego: «Ody, po naszymu pieśni» (*O wymowie i poezji*, 1786), a więc zwrócenie uwagi na związek tekstu z poezją. W tym kierunku zmierzało również drugie ujęcie odnotowane przez Lindego, traktujące pieśń jako część poematu. W *Słowniku warszawskim* znaczenie interesującego nas słowa jest już o wiele bardziej rozbudowane, mamy więc szereg potraktowany synonimicznie: «śpiewanie, śpiew, pienie, melodia», a więc na pierwszym miejscu odczytanie związane z muzyką; po drugie bliższe doprecyzowanie w aspekcie poetyckim: «utwór wierszowany do śpiewu, śpiewka, gatunek utworu poezji lirycznej», wreszcie z punktu widzenia kompozycji: «część większego poematu, jak księga w utworze prozaicznym, rozdział, księga». Można odnieść wrażenie, że mamy tu trzy odrębne znaczenia: muzyczne, muzyczno-poetyckie i ściśle literackie. Analiza zawartości słowników, chociaż konieczna, jednak nie wystarcza do pewnego orzekania o ewolucji znaczenia terminu.

Na czoło problemów terminologicznych, na jakie natrafiali autorzy klasycystycznych poetyk (od F. N. Gdańskiego, F. K. Dmochowskiego i I. Krasickiego, przez E. Słowackiego, J. Korzeniowskiego, L. Osieńskiego po L. Kropińskiego, K. L. Szallera, J. F. Królikowskiego i H. Cegielskiego), wysuwała się kwestia związków pieśni z liryką. Niektórzy teoretycy traktowali te pojęcia synonimicznie, utożsamiając nawet rodzaj z gatunkiem; w obrębie zaś liryki pojawiało się zagadnienie rozdzielnego traktowania pieśni i ody, chociaż w praktyce i te terminy używane bywały wymiennie (postępowali tak autorzy tekstów, czego ślad znajdujemy w tytułach i podtytułach utworów, a również twórcy poetyk). W układach przedstawionych przez J. F. Królikowskiego (1828) i J. Korzeniowskiego (1829) pieśń ma jedno określone miejsce w obrębie liryki, lecz już np. w poetyce H. Cegielskiego (1845) znajduje się w kilku miejscach: w obrębie poezji opisowo-lirycznej (pieśni opisowo-liryczne i sielskie), poezji lirycznej czystej (liryka niższa – pieśni, w przeciwieństwie do liryki wyższej – hymny, ody, dytyramby i jeszcze pieśni «charakteru słabego» – triolet, madrygał, sonet, rondo), wreszcie w obrębie poezji dydaktyczno-lirycznej (pieśni dydaktyczne i moralne). Chociaż Cegielski uzupełnił klasyczny kanon gatunkami i rodzajami pośrednimi, i tak poza jego układem – podkreślał A. Bądzkiewicz – znalazła się cała twórczość ludowa.

Zagubienie terminologiczne, widoczne w próbach usytuowania pieśni wobec pozostałych tworów poetyckich, dostrzegamy w nieudanych ustaleniach podziałów wewnętrznych, najczęściej podległych zasadzie różnicowania tematycznego. J. F. Królikowski wyróżniał np.: pieśni nabożne, obywatelskie, obyczajowe, wojenne, tkliwe czyli namiętne, towarzyskie, wesołe, żartobliwe, osobno jeszcze «dyspozycji lirycznej» i ody. Dalsze wewnętrzne podziały wiążą się np. w wypadku pieśni nabożnych z okresami i poszczególnymi świętami (bądź osobami świętymi) cyklicznie odnawiającego się roku liturgicznego, co wiernie zachowywano w licznie wydawanych śpiewnikach, kancjonałach (na naszym gruncie szczególnie interesująco przedstawiają się pieśni maryjne i kolędy). Sytuację próbowano ratować poprzez dodawanie nazw, dookreślających o jakie

pieśni chodzi, co nie zmieniało faktu, że również pod tym mianem drukowano utwory, które nie miały żadnego związku z muzyką [2].

Przełom romantyczny doprowadził do niezwykle bujnej twórczości poetyckiej opartej na motywach pieśni ludowych, jednak stylizacje ograniczały się często do prostoty i naturalnej łatwości wiersza, prostego przedstawienia formy. Ten rodzaj pracy stawał się niezwykle popularny; Wystarczy podać przykład sukcesu «Księgi pieśni» (Buch der Lieder) H. Heinego, która w latach 1827–1837 doczekała się 13 wydań. Popularyzacji sprzyjało masowe pojawianie się dzieł muzycznych (Schumanna, Schuberta, Mendelssohna, Brahmsa i in.), w których wiersze te zamieniano na pieśni (aż do 200 melodii w wierszu!). Obserwujemy zatem ciekawe zjawisko panującej tendencji do prymatu tekstu artystycznego w stosunku do melodii.

Rewolucja romantyczna, skierowana przeciwko oświeceniowemu intelektualizmowi i racjonalizmowi, zwróciła się w stronę emocjonalnego postrzegania świata, wzbogaconego tradycjami ludowej moralności i religii. Nobilitacja ludzkiej wizji świata szła w parze z wysokim docenieniem ludzkiej kreatywności. Dlatego też na pierwszym etapie swojego rozwoju romantyzm zrodził nowy gatunek – balladę, wywodzącą się z dumy narodowej, której epickość, zgodnie z nowym nurtem, stała się poetycka. Wartość generatywna pieśni jest ważna, ale najważniejsze jest to, że początkowo w XIX wieku pieśniom nadano szczególne znaczenie w polskiej kulturze i historii. Kiedy J. P. Woronich przedstawiał swój traktat «O pieśniach narodowych» (1803), w którym proponował utworzenie narodowego śpiewnika polskiego, argumentował wagę tej inicjatywy w warunkach porozbiorowych szczególnie cenną trwałością wybranego gatunku: «nie każdy może mieć kosztowne obrazy i sztychy, a każdy nieprzyjaciel może je wydrzeć i zatracić». Tym bardziej pewnym jest, że w ustach niezwycięzonych pokoleń nie ma strachu przed bronią, a zamysłem naszej firmy przy tworzeniu śpiewnika narodowego jest wyrzucie nie tylko języka, ale i chwały narodowej niewyczerpanymi narzędziami na ruinach świata.

W Polsce przednaukowe, amatorskie próby zbierania pieśni ludowych w XVIII wieku zostały zastąpione na początku XIX wieku działalnością bardziej zorganizowaną, opartą na wypracowanych przez lata metodach. Dopiero 50-letni wysiłek O. Kolberga doprowadził do powstania systematycznego zbioru naukowego. Począwszy od roku 1839 badacz gromadził materiał etnograficzny z niemal całej Polski, opublikował najpierw 850 pieśni w zbiorze «Pieśni ludu polskiego» (1857), a następnie rozpoczął druk wydania seryjnego zawierającego pieśni z nutami ułożonymi według kryteriów tematycznych [3].

Często określenia pieśń używano jako synonimu utworu lirycznego w ogóle, co spowodowało ogromne bogactwo tematyczne i formalne gatunku (różna objętość, różne systemy wersyfikacyjne).

Ponadto formę pieśni często łączono z motywami i stylistyką folkloryczną, co pomogło autorom połączyć ich twórczość z tradycjami ludowymi. Utorowało to drogę bardziej zróżnicowanemu i inkluzywnemu humanizmowi, który wykraczał poza kulturę arystokratyczną.

Literatura staropolska, obejmująca okres od średniowiecza do baroku, jest bogata i różnorodna. Wśród różnych form literackich szczególne miejsce zajmuje pieśń, która odgrywała znaczącą rolę w kulturze i literaturze tamtych czasów. Pieśni staropolskie były nie tylko formą wyrazu artystycznego, ale także nośnikiem wartości, tradycji i emocji. W niniejszym artykule omówimy rolę pieśni w literaturze staropolskiej, ich funkcje, tematy oraz znaczenie dla ówczesnej społeczności [1].

Funkcje pieśni w literaturze staropolskiej

1. Religijna: pieśni religijne odgrywały kluczową rolę w życiu duchowym i liturgicznym społeczności staropolskiej. Były one śpiewane podczas nabożeństw, procesji oraz różnych uroczystości kościelnych. Przykładem jest «Bogurodzica», najstarsza polska pieśń religijna, która pełniła funkcję hymnu narodowego.

2. Patriotyczna: pieśni patriotyczne budziły ducha narodowego i jednoczyły ludność w obliczu zagrożeń zewnętrznych. Przykładem może być «Pieśń o

Rolandzie», która w wersji polskiej była recytowana i śpiewana, by wzmacniać morale rycerzy przed bitwami.

3. Społeczna i obyczajowa: pieśni były ważnym elementem życia codziennego, śpiewane podczas prac, uroczystości rodzinnych, wesel i innych wydarzeń społecznych. Przekazywały one obyczaje, tradycje i normy moralne.

4. Rozrywkowa: pieśni miały również funkcję rozrywkową, umilając czas podczas biesiad, spotkań towarzyskich i zabaw. Pieśni biesiadne często miały lekki, humorystyczny charakter.

Tematyka pieśni staropolskich

1. Religijne i liturgiczne: pieśni religijne dotyczyły tematów biblijnych, żywotów świętych, modlitw i pieśni chwalebnych. «Bogurodzica» i «Lament świętokrzyski» to przykłady pieśni, które odzwierciedlają głęboką religijność społeczeństwa.

2. Patriotyczne i wojenne: pieśni o tematyce patriotycznej opowiadały o bohaterstwie, bitwach i walce o wolność. Wzmacniały one poczucie tożsamości narodowej i jedności. «Pieśń o bitwie pod Grunwaldem» jest przykładem takiej twórczości.

3. Miłosne: pieśni miłosne wyrażały uczucia, tęsknoty i przeżycia związane z miłością. Były one często liryczne i pełne emocji. Przykładem może być twórczość Jana Kochanowskiego, który w swoich pieśniach często poruszał tematykę miłosną.

4. Obyczajowe i moralizatorskie: pieśni te przekazywały wartości moralne, obyczaje i normy społeczne. Były one często dydaktyczne, mające na celu pouczanie i przekazywanie mądrości życiowej.

Znaczenie pieśni w literaturze staropolskiej

1. Kulturowanie tradycji: pieśni były nośnikiem tradycji, przekazywały wiedzę i wartości z pokolenia na pokolenie. Stanowiły ważny element dziedzictwa kulturowego.

2. Integracja społeczna: śpiewanie pieśni było formą integracji społecznej, wzmocniało więzi między ludźmi i budowało wspólnotę. Było to szczególnie ważne podczas uroczystości religijnych, patriotycznych i rodzinnych.

3. Edukacja i dydaktyka: pieśni pełniły funkcję edukacyjną, ucząc historii, religii, obyczajów i wartości moralnych. Były one skutecznym narzędziem przekazywania wiedzy w społeczeństwie o niskim poziomie piśmienności.

4. Wyraz artystyczny: pieśni były formą wyrazu artystycznego, umożliwiającą poetom i twórcom przekazywanie swoich uczuć, przemyśleń i refleksji w sposób dostępny dla szerokiej publiczności.

Przykłady wybitnych pieśni staropolskich

1. «Bogurodzica»: Najstarsza polska pieśń religijna, pełniąca funkcję hymnu narodowego, śpiewana podczas ważnych uroczystości i bitew.

2. Pieśni Jana Kochanowskiego: Jan Kochanowski, jeden z najwybitniejszych poetów renesansu, tworzył pieśni o różnorodnej tematyce, od miłosnych po refleksyjne i patriotyczne.

3. «Lament świętokrzyski»: Średniowieczna pieśń religijna o charakterze lamentacyjnym, przedstawiająca ból Matki Boskiej po stracie Syna.

Pieśń jest bowiem ważnym gatunkiem nieklasycznego humanizmu w poezji staropolskiej. Poeci tego okresu często używali formy pieśni do wyrażania swoich poglądów na temat życia, przyrody i relacji międzyludzkich. W przeciwieństwie do bardziej formalnych gatunków poetyckich, pieśń dawała możliwość do bardziej emocjonalnego wyrażania siebie.

Autorzy pieśni staropolskiego renesansu, tacy jak Jan Kochanowski, często poruszali kwestie moralności, miłości i związku człowieka z przyrodą. Ich podejście różniło się od bardziej racjonalistycznego humanizmu z poprzednich epok, pozostawiając więcej miejsca na emocje, wyobraźnię i indywidualność [3].

Można więc powiedzieć, że pieśń stała się ważnym środkiem wyrazu nieklasycznego humanizmu w literaturze staropolskiej, pozwalając twórcom poszerzać granice poetyckiej autoekspresji.

Pieśni w literaturze staropolskiej odgrywały niezwykle ważną rolę, będąc nośnikami tradycji, wartości i emocji. Były one integralną częścią życia społecznego, religijnego i kulturalnego, wpływając na kształtowanie tożsamości narodowej i jedności społecznej. Dzięki swojej różnorodności tematycznej i funkcjonalnej, pieśni staropolskie pozostają ważnym elementem polskiego dziedzictwa literackiego.

Ogólnie wyróżnia się co najmniej kilka rodzajów pieśni, z których najważniejsze i najczęściej spotykane to: pieśni patriotyczne, refleksyjne i filozoficzno-refleksyjne, erotyczne, religijne, biesiadne, historyczne, pochwalne oraz żałobne [4].

Z literackiego punktu widzenia pieśń różni się od innych gatunków tym, że łączy w sobie tekst poetycki i akompaniament muzyczny. Te dwa elementy tworzą wyjątkową artystyczną integralność, która nadaje pieśni szczególną emocjonalną ekspresję.

Oto kilka kluczowych aspektów pieśni jako gatunku literackiego

Tekst : pieśni zazwyczaj zawierają teksty, które wyrażają uczucia i myśli osobistym głosem. Teksty pieśni są często bardziej naładowane emocjonalnie i mniej formalne niż tradycyjna poezja.

Muzykalność : Pieśni różnią się tym, że tekstom towarzyszy muzyka, która może uzupełniać lub wzmacniać treść liryczną. Muzyka może kształtować nastrój i emocjonalny kontekst słów.

Popularność : Dzięki muzyce pieśni są łatwiejsze do zapamiętania i łatwiej rozpowszechniane wśród mas. To sprawia, że pieśni są potężnym środkiem oddziaływania kulturowego.

Różnorodność gatunków : Teksty pieśni mogą być prezentowane w różnych gatunkach, takich jak romanse, ballady, hymny, pieśni ludowe i inne. Każdy z tych gatunków ma swoją własną charakterystykę i kanony.

Znaczenie społeczne i polityczne : Pieśni są często wykorzystywane do przekazywania wiadomości społecznych i politycznych, co czyni je ważnym narzędziem kształtowania opinii publicznej. Na przykład pieśni protestacyjne odegrały ważną rolę w wielu ruchach społecznych na całym świecie.

Ewolucja : Jak każdy inny gatunek literacki, pieśń ewoluowała wraz ze zmianami w kulturze, technologii i nastrojach społecznych. Dzięki temu pieśń może dostosowywać się i odzwierciedlać zmiany w społeczeństwie.

Pieśń, jako gatunek tekstów, jest jednym z najbardziej wyrazistych sposobów wyrażania uczuć, myśli i emocji za pomocą muzyki i słów. Może odzwierciedlać szeroki zakres tematów, od osobistych doświadczeń po problemy społeczne lub wydarzenia historyczne. Pieśni liryczne mogą być spokojne i przemyślane lub energiczne i emocjonalne, w zależności od nastroju i intencji autora. Mogą odegrać ważną rolę w kulturze i społeczeństwie, imponując słuchaczom swoją muzyką i tekstami.

Pieśni mogą wyrażać emocje, opowiadać historie oraz przekazywać idee kulturalne i społeczne. Historycznie rzecz biorąc, pieśni były wykorzystywane jako sposób na zachowanie historii, przekazywanie wiedzy i wyrażanie osobistych lub zbiorowych uczuć [2].

Zatem pieśń jako gatunek literacki jest ważnym środkiem komunikacji i ekspresji człowieka, łączącym indywidualne emocje i zjawiska społeczne ze sztuką.

Bibliografia

1. Adamczyk M., Chrzastowska B., Pokrzywniak J-T. Starożytność- oświecenie: podręcznik literatury dla klasy pierwszej szkoły średniej. Warszawa : Wydawnictwa szkolne i pedagogiczne, 1993. 464 s.

2. Janoszko M., Nawarecka L. Literatura i żywioły. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021. 401 s.

3. Piechota M., Pytasz M., Wilczek P. Słownik literatury polskiej. Katowice : 2006. 972 s.

4. Pieśń (gatunek literacki). Wikipedia. URL : [https://pl.wikipedia.org/wiki/Pie%C5%9B%C5%84_\(gatunek_literacki\)#Podzia%C5%82_pie%C5%9Bni_ze_wzg1%C4%99du_na_tematyk%C4%99](https://pl.wikipedia.org/wiki/Pie%C5%9B%C5%84_(gatunek_literacki)#Podzia%C5%82_pie%C5%9Bni_ze_wzg1%C4%99du_na_tematyk%C4%99) (dostęp: 17.05.2024).

5. Zespół redakcyjny miesięcznika edukacyjnego Gimbus. Epoki literackie w gimnazjum. Część I. Warszawa : Młoda Polska, 2012. 160 s.

Вікторія КИСЕЛИЦЯ, студентка групи ФУМмз-23-1

Хмельницького національного університету

Науковий керівник – Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української філології

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ВЛАСНИХ НАЗВ

ПРИРОДНИХ СУПУТНИКІВ ПЛАНЕТ

За даними Міжнародного астрономічного союзу, природних супутників планет, виявлено 317, із них мають офіційні найменування 199 космічних об'єктів, які утворені переважно від міфонімів. Також засвідчено 243 варіантні найменування, які виникли в основному від космонімів та числівників, тобто є відонімно-відапелятивними і гібридними.

***Ключові слова:** відапелятивні назва, відапелятивно-відонімна назва, відонімна назва, космонім, натурал-сателітонім, сателітонім, семантика твірної основи.*

Зоряне небо здавна привертало увагу людей, що, зокрема, відбилося і в іменуванні видимих його частин (насамперед зірок, сузір'їв, частини планет тощо). Натомість супутники планет, за винятком Місяця, стали доступні для спостереження лише після винайдення телескопа, у XVII ст., але й у XX і навіть XXI ст. продовжують відкривати нові космічні об'єкти цього типу.

Відповідно, постійно появляються нові найменування, мотивовані як власними, так і загальними лексемами, що потребує наукового узагальнення. Таким чином, динаміка онімного процесу, що зумовлює стабільне зростання власних назв пропріальних одиниць (у нашому випадку – назв супутників планет) і необхідність з'ясувати їхні основоположні атрибути (а до них належить і визначення семантики твірних лексем) зумовлюють **актуальність теми** нашої статті.

Це тим більш важливо, що, незважаючи на нібито доступність денотатів, кількість наукових досліджень найменувань космічних об'єктів досить-таки незначна. Відзначимо насамперед монографію Ю. О. Карпенка «Назви зоряного неба» [2], присвячену опису особливостей називання галактик, зірок, комет, планет, сузір'їв, проте на супутники планет там увага майже не звертається. У низці праць наявна лінгвокраїнознавча характеристика передусім сузір'їв, однак із супутників планет там представлений лише *Місяць*. Найбільш комплексним аналізом власних назв таких пропріативів є стаття М. М. Торчинського «Власні назви природних супутників планет: денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості» [5], де визначено ознаки таких онімів за характером іменованих денотатів, словотвірними та функціональними ознаками, однак власне семантика твірних основ не описана достатньо широко. Таким чином, **мета** нашого дослідження – схарактеризувати твірні основи власних назв природних супутників планет, що дозволить визначити семантичний спектр цього розряду космонімів.

Термінологічна система космонімів упорядкована зовсім недавно, однак і 2012 року у «Словнику української ономастичної термінології» космоніми асоціювалися з астронімами [3, с. 53], а їхніми складниками вважалися передусім різні групи космопонімів – *венусоніми*, *марсоніми*, *сатурноніми*, *селеноніми* та інші [3, с. 128, 149, 161, 191]. М. М. Торчинський для називання інших космічних тіл увів такі поняття, як *астероїдонім*, *галактиконім*, *кометонім*, *констелонім*, *метеоритонім*, *метеоронім*, *планетонім* та інші (тобто власні назви астероїдів, комет, сузір'їв, метеоритів, метеорів, планет тощо), а також визначальний для нашої роботи термін – *сателітонім*, яким вважаємо власну назву будь-якого супутника планети [6, с. 173], що може бути *природним* (натурал-сателітонім *Фобос*) і *штучним* (техно-сателітонім «*Венера-1*»). Як бачимо, **натурал-сателітоніми** – це власні назви природних супутників планет, тобто небесних тіл, які рухаються навколо планети або астероїда. Термін походить від латинських

слів *naturalis* – «природний» і *satelles (satellitis)* – «охоронець; супутник; спільник» та грецизму *opoma* – «ім'я» [4, с. 475, 493, 611].

Власні назви природних супутників планет ми брали з Вікіпедії, зокрема з багатьох сайтів Міжнародного астрономічного союзу (МАС), який є найвищою міжнародною організацією у справі стандартизації офіційних назв астрономічних тіл. Загалом на сайтах МАС виявлено 317 супутників, із них мають найменування 199 космічних об'єктів (62,78 % від загальної кількості сателітів), які нами й схарактеризовані. Об'єктом нашого аналізу стали також 243 варіативні найменування супутників планет (на кшталт *Mars 1*, рідше – інших), які від попереднього групи мають низку суттєвих відмінностей. Загалом же об'єктом аналізу є 442 натурал-сателітоніми. Нами не розглядалися так звані номенклатурні одиниці, тобто буквено-цифрові комбінації, якими позначалися сателіти (так, супутнику Юпітера *Валетудо* відповідала номенклатура S/2016 J 2, що означала: сателіт (S) Юпітера (J), другим (2) відкритий 2016 року (2016)).

У названій вище статті М. М. Торчинського [5] коротко визначено всі етимолого-словотвірні особливості натурал-сателітонімів, які ми і наводимо, оскільки вони тісно пов'язані з нашим основним завданням – схарактеризувати семантику твірних основ найменувань природних супутників планет.

Передусім це **мотивація**, тобто та основна причина, яка зумовлює вибір певної назви з-поміж усіх інших. Для основних форм онімів переважає номінальна (96,48 %), а для варіантних – асоціативно-квалітативна (82,72 %). Зазначимо, що саме мотиваційні правила певним чином впливали на виникнення натурал-сателітонімів. Так, С. Марій запропонував кожного супутника Юпітера назвати іменем коханки Зевса або римським відповідником (*Гарпаліке* – міфоантропонім Гарпаліка, дочка Климена й Епікасти, коханка Зевса); перші сім супутників Сатурна названі сином першовідкривача Д. Гершелем за іменами братів і сестер Кроноса (*Мімас* – міфоперсонім Мімас, титан). Продуктивною є вказівка на планету або

астероїд, навколо яких обертається сателіт, та порядковий номер об'єкта (*Плутон III*) [5, с. 331].

За **походженням** 98,5 % власних назв супутників планет є запозиченими, найбільш часто – із давньогрецької мови (*Гермінне*), рідше – з германських (*Офелія*), палеоазіатських (*Ківіок*), кельтських (*Бефінд*) та інших мов. Питомою є власна назва *Місяць*, комбіноване походження має пропріатив *Маленький Принц*, а невідоме – *Кхауну*. Традиційні для космонімії моделі, на зразок *Сатурн X*, як і деякі інші (*Планета Медічі IV*), кваліфікуються як комбіновані (серед алонімів їх найбільше – 90,12 %) [5, с. 331–332].

Штучний шлях **виникнення** домінує серед основних (99,5 %) і варіантних (96,53 %) форм натурал-сателітонімів [5, с. 332].

За **часом** виникнення розрізняються: серед основних форм – архаїчні (0,5 %: *Місяць*), давні (5,53 %: *Ганімед* (1610 р.)), нові (30,65 %: *Гіперіон* (1848 р.)) і новітні (63,32 %: *Лаомедея* (2007р.)), а з-поміж варіантних – давні – (13,99 %: *Юпітер I* або *Медиційська луна* (1609 р.)), нові – (33,75 %: *Супутник Нептуна* (1849 р.) та *Нептун I* (1888 р.)), новітні (52,26 %: *Сатурн XXXII* (2004 р.) та *Метона* (2005 р.)) [5, с. 332].

Офіційні натурал-сателітоніми мають відому й непрозору **етимологію**, а більшість варіантних найменувань – відому і прозору [5, с. 332].

Офіційні форми назв супутників планет **утворені** переважно шляхом власне семантизації (93,97 %: *Протей*), а варіантні – синтаксичним способом (93,42 %: *Сатурн VI*, або *Сатурнова луна*) [5, с. 332–333].

Відповідно до способу творення, офіційні найменування природних супутників планет є простими конструкціями (96,48 %: *Деспіна*), а варіантні – складеними (93,42 %: *Гюйгенсовий супутник*) [5, с. 332].

Більш детально розглянемо семантику твірних основ власних назв природних супутників планет.

Загалом за цією ознакою розрізняють три групи пропріативів: **відапелятивні**, мотивовані загальними назвами; **відонімні**, похідні від

власних назв; **відапелятивно-відонімні**, якими можуть бути тільки складні і складені найменування, частина компонентів яких є апелятивами, а інша – онімами; крім того, трапляються назви, етимологія яких **невідома** [6, с. 409].

Домінантною серед офіційних натурал-сателітонімів є відонімні структури (95,48 %), утворені насамперед від шести розрядів міфонімів (76,89 %), зокрема:

відміфоантропонімні (31,16 %: *Актея* – одна з морських німф; *Вант* – етрусський варіант грецького Харона; *Ганімед* – син троянського царя Троса і німфи Каллірої; *Дія* – дружина Іксіона, коханка Зевса; *Європа* – дочка фінікійського царя Тіра, коханка Зевса; *Калліхоре* – одна з муз, дочка Зевса; *Фемісто* – дочка річкового бога Інаха, коханка Зевса);

відтеонімні (20,1 %: *Деймос* – бог жаху, син Арея й Афродіти; *Карно* – ора, богиня пір року, дочка Зевса й Феміди; *Кора* – інше ім'я богині Персефони, дочка Зевса і Деметри; *Пандія* – дочка Зевса й Селени, богиня повного Місяця; *Праксидіка* – богиня кари й покарання, правосуддя й помсти; *Спонда* – одна з ор, богиня пори доби, дочка Зевса й Феміди; можливе поєднання і двох теонімів: *Мор-Сомн* (*Мор* і *Сомн*) – боги-близнюки смерті та сну в римській міфології);

відміфоперсононімні (18,59 %: *Атлант* (або *Атлас*) – титан; *Бергельмір* – велетень із германсько-скандинавської міфології; *Бестла* – жінка-велетень із германсько-скандинавської міфології; *Бефінд* – жінка-велетень із кельтської міфології; *Гірокін* – жінка-велетень із германсько-скандинавської міфології; *Грейн* – жінка-велетень із германсько-скандинавської міфології);

відміфозоонімні (4,02 %: *Сяню* – отруйний змій з дев'ятьма головами, служитель Гунгуна в китайській міфології; *Тарвос* (*Тарвос Тригаранус*) – бик із кельтської міфології; *Фенрір* – велетенський вовк із германсько-скандинавської міфології; *Хаті* – велетенський вовк із скандинавської міфології; *Кербер* (або *Цербер*) – трьохголовий пес, який охороняє вихід із царства мертвих);

відміфопрагматонімні (1,51 %: *Гкъо'е Къху* – чарівний ріг орікса, який Гкъкунль'хомдіма, прекрасна дівчина-трубкозуб, використовувала для боротьби зі злом у міфології народності жуцьоан; *Горгонейон* – один із чарівних видів зброї (голова Горгони) богині мудрості Мінерви; *Егіда* – один із чарівних видів зброї (щит) богині мудрості Мінерви);

відміфотопонімні (0,5 %: *Стікс* – одна з річок Аїду, що дев'ять разів обтікала підземне царство).

Досить продуктивні (16,08 %) власні назви природних супутників планет, похідні від імен дійових осіб художніх творів (**відпоетомні**): *Аріель* – персонаж п'єси В. Шекспіра «Буря» і поеми О. Поупа «Викрадення локона»; *Біанка* – персонаж п'єси В. Шекспіра «Приборкання норовливої»; *Дездемона* – персонаж п'єси В. Шекспіра «Отелло»; *Корделія* – персонаж п'єси В. Шекспіра «Король Лір»; *Офелія* – персонаж п'єси В. Шекспіра «Гамлет»; *Розалінда* – персонаж п'єси В. Шекспіра «Як Вам це сподобається»).

Епізодично трапляються відонімні натурал-сателітоніми, похідні від найменувань реальних людей (**відантропонімні**) – 2,01 %: *Алексгеліос* (*Олександр Геліос*) – син Клеопатри і Марка Антонія; *Квета* – мексиканська легкоатлетка, яка запалила вогонь XIX літніх Олімпійських ігор; *Клеопатра* (*Клеопатра Селена II*) – дочка Клеопатри і Марка Антонія; *Олімпіада* (*Олімпіада Епірська*) – матір Олександра Македонського, або від назв етнічних груп (**відетнонімні**) – 0,5 %: *Круїтні* (*круїтні* – перші кельтські племена на Британських островах).

Решта пропріативів мотивована апелюваннями (4,02 %), і це **іменники** – загальні назви міфічних істот (*Наяда*, де *наяди* – німфи джерел та струмків у грецькій міфології; *Нереїда*, де *нереїди* – морські німфи у грецькій міфології), **прикметники** (*Камоалева* – у перекладі з гавайської мови «хиткий»), **дієслова** (*Місяць*, що вважається похідним від дієслова «міряти», пор. індоевропейське **mēns-*, **mēs-*, що вважається пов'язаним з **mē-* – «міряти»; споріднене з литовським *менио*, *menesis* – «місяць», готським *mēna*, латинським *mēnsis*, грецьким *μήν*, давньоіндійським *māh*, *masah*;

південнослов'янським *měsěcъ*; білоруським і російським *мѣсяц*, давньосхіднослов'янським *мѣсяць*, польським *miesiąc*, чеським *měsíc*, словацьким. *mesiac*, верхньолужицьким *měsac*, нижньолужицьким *mjasec*, болгарським і македонським *месец*, сербохорватським *мѐсѐц*, *мјѐсѐц*, словенським *měsec*, старослов'янським *мѣсаць* [1, с. 484]) та **словосполучення** (*Діморф* – у перекладі з грецької мови означає «той, що має дві форми»; *Маленький Принц* – так називали Ежена Наполеона, спадкоємця і єдиного сина імператора Наполеона III та імператриці Євгенії; *Пічі-унем* – у перекладі з мови малече (Чилі) означає «маленька пташка»).

Варіантні найменування сателітів – це насамперед відонімно-відапелятивні конструкції (91,36 %), зокрема **відкосмонімно-відчислівникові** (85,19 %), коли числівник вказує на порядковий номер сателіта за часом його відкриття, а оніммом є назва планети чи астероїда, навколо яких він обертається: *Гунгун I* – Сянлю, супутник астероїда Гунгун; *Лемпо I* – Паха, супутник астероїда Лемпо; *Мінерва I* – Горгонейон, супутник астероїда Мінерва; *Сатурн IV* – Діона, супутник Сатурна; *Сільвія II* – Ромул, супутник астероїда Сільвія; *Юпітер XII* – Ананке, супутник Юпітера.

Малопоширеними є чотири моделі:

«астрономічний термін (АТ) + антропонім (або відантропонімний прикметник) – 2,47 %: *Гюйгеновий супутник* – зараз *Титан*, супутник Сатурна, відкритий 1655 р. Х. Гюйгенсом; *Зірка Людовіка* – чотири супутники Сатурна (Діона, Рея, Тефія і Япет), названі в честь короля Франції Людовіка XIV; *Медиційська луна* – Іо, супутник Юпітера, названий, імовірно, у честь Катерини Медичі (Катерина Марія Ромола Медичі або Катерина де Медичі – французька королева-матір, дружина короля Франції Генріха II, одна з найвпливовіших осіб Франції періоду війн між католиками і гугенотами, що походила з відомого італійського роду Медичі – олігархічної родини, представники якої з XV по XVIII століття неодноразово ставали правителями Флоренції; слово «луна» функціонує як термін «супутник»);

«*АТ + антропонім + числівник*» – 1,65 %: *Зірка Медичі II* – супутник Юпітера *Європа*); *Планета Медичі 1, 2, 3, 4* – супутники Іо, Європа, Ганімед, Каллісто, названі в честь Катерини Медичі (див. вище);

«*АТ + космонім (або відкосмонімний прикметник)*» – 1,23 %: *Сатурнова луна* – зараз Титан; *Супутник Нептуна* – зараз Тритон;

«*космонім + літера*» – 0,82 %: *Дідімос Б* – Діморфос, супутник астероїда Дідімос; *Діона Б* – Олена, супутник Сатурна, що супроводжує супутник Діону).

Відонімних варіантних найменувань супутників планет значно менше – 7 %, і це утворення від кількох розрядів пропріальних одиниць:

космонімів (2,88 %: *Дідімурн*, що в перекладі з англійської мови означає «місяць Дідіма», тобто його (Дідіма, або Дідімоса) супутник; *Ерріпе* – фонетичний варіант назви Ерріпо супутника Сатурна; *Метона* – фонетичний варіант назви Мефона супутника Сатурна; *Скамандріос* – словотвірний варіант назви Скамандр супутника астероїда Гектор; *Ремус* – словотвірний варіант назви Рем супутника астероїда Сільвія; *Теба* – фонетичний варіант назви Фіва супутника Юпітера);

теонімів (1,65 %: супутник Сатурна *Атлас*, або *Атлант* – від імені титана; супутник Юпітера *Гадес*, або *Сінопе* – від імені бога царства мертвих; *Пан* – варіантна назва супутника Юпітера Карме, похідна від імені бога пастухів, скотарства, родючості і дикої природи; *Селена* – від імені богині Місяця);

міфозооніма (0,41 %: *Намака*, супутник карликової планети Хаумеа, друга назва *Блітцен* – від клички одного з коней Санта-Клауса),

міфоперсононіма (0,41 %: супутник астероїда Таронхайавагона *Савіскера*, або *Тавіскарон* – від імені злого брата-близнюка Таронхайавагона у племенах могаук та ірокезів).

Чотири натурал-сателітоніми (1,65 %) утворені шляхом поєднання планетонімів: *Венера Юпітера*, *Меркурій Юпітера*, *Сатурн Юпітера* і *Юпітер Юпітера* – Іо, Європа, Каллісто, Ганімед.

Лише чотири варіантні найменування природних супутників планет (1,65 %) мотивовані апелятивами, і всі вони стосуються супутника Землі Місяця: *Луна*, в основі якого – латинізм *Luna*, похідний від індоєвропейського *louksnā* – «світла, заграва», а також народні назви місяця – *Білолиций*, *Бурлацьке сонце*, *Козацьке сонце*.

Як бачимо, ґрунтовний аналіз твірних лексем натурал-сателітонімів дозволив зробити висновок про наявність певних розбіжностей серед основних і варіантних форм таких пропріативів. Переважна більшість офіційних назв утворена, по-перше, від міфонімів, зокрема міфоантропонімів, те онімів і міфоперсононімів; по-друге, від імен дійових осіб творів О. Поупа і В. Шекспіра. Натомість аноніми – це переважно відкосмонімно-відчислівникові деривати, що тісно пов'язують сателіт із планетою або астероїдом, навколо яких рухаються супутники, і часом (порядком) їх відкриття.

У перспективі варто визначити семантику твірних основ власних назв інших космічних об'єктів (зір, сузір'їв, планет, комет тощо), що дозволить сформувати цілісну семантичну картину космонімного простору української мови.

Список використаної літератури

1. Етимологічний словник української мови: в 7-ми томах. Т. 3: Кора–М. Ред. кол.: Мельничук О. С. (гол. ред.), Коломієць В. Т., Лукінова Т. Б. та ін. Київ : Наукова думка, 1989. 553 с.
2. Карпенко Ю. Назви зоряного неба. *Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні*. Львів : Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2016. С. 88–151.
3. Словник української ономастичної термінології. Уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
4. Сучасний словник іншомовних слів. Уклад. Скопненко О. І., Цимбалюк О. В. Київ : Довіра, 2006. 789 с.

5. Торчинський М. М. Власні назви природних супутників планет: денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 13 (81). С. 330–335.

6. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.

*Максим ЛЕМБАС, студент групи ФППм-23-1
Хмельницького національного університету
Наукова керівниця – Людмила СТАНІСЛАВОВА,
кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри слов'янської філології,
деканеса гуманітарно-педагогічного факультету*

МОЖЛИВОСТІ ТА ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ШТУЧНИХ ЗАСОБІВ АВТОМАТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

У статті описано поточний стан розвитку технологій перекладу з врахуванням відмінностей якості перекладу найпопулярніших мовних пар та слов'янських мов, які мають особливості перекладу та меншу базу перекладених даних, що впливає на якість перекладу. Підкреслено відсутність можливості заміни технологічними засобами перекладу праці кваліфікованих перекладачів.

***Ключові слова:** лексема, машинний переклад, мовна пера CAT-tools, технології перекладу.*

Станом на 2020-ті роки сфера перекладу розвивається з високим рівнем активності, хоча й переживає певний спад, порівняно з попереднім десятиліттям. Сам процес та матеріали перекладу значно змінилися за останні десятиліття. Сьогодні переклад неможливо уявити без використання технологій, котрі допомагають перекладачу та навіть замінюють його у деяких сферах.

Комерційний переклад, як будь-яка інша сфера діяльності, що має на меті отримання прибутку, завжди зосереджений на отриманні максимально якісних та комерційно успішних результатів за найкоротші можливі терміни та з найменшими витратами. І, послуговуючись досвідом останніх століть, комерційні компанії роблять акцент на розробці та застосуванні передових технологій у сфері, а не на використанні людського персоналу.

Сьогодні власні технології перекладу мають як технологічні медіа-гіганти, так і приватні незалежні бізнес-проекти. Звісно ж, у часи мегакорпорацій найбільший бюджет і, відповідно, найбільші можливості розвитку технологій мають компанії з найбільшим капіталом, оскільки це дозволяє реалізовувати розробку новітніх високоефективних технологій із залученням найбільш фахових спеціалістів та найкращого обладнання. У багатьох аспектах це зумовлює успіх проєкту та загальний розвиток та покращення сфери технологічного перекладу.

При цьому технології не здатні функціонувати та генерувати якісні результати без реальних перекладачів, які виконують модеруючі функції та забезпечують контроль якості перекладу. Попри регулярні заяви представників передових технологічних компаній в усіх сферах, уявити абсолютний перехід сфери перекладу до повного автоматизму без участі фахових перекладачів неможливо.

Перекладознавство є окремою науковою дисципліною, предмет якої – особливості перекладу текстів різних стилів та їхні властивості. На сьогодні існує повноцінна база особливостей для перекладу текстів для кожної сфери, оскільки вимоги до перекладу документів або соціально-публіцистичних текстів мають низку значних відмінностей від вимог до перекладу художніх текстів.

У попередньому десятилітті у сфері комерційного перекладу активно почали використовуватися технологічні засоби для оптимізації роботи перекладача. Першим кроком став машинний переклад текстів, суть якого полягає в повністю автоматичному перекладі текстів, тобто переклад здійснюється певним програмним забезпеченням, яке, фактично, становить собою електронний перекладач, який мало чим відрізняється від книжкового варіанту, але є набагато швидшим. Наступним кроком стало створення засобів, що здійснюють машинний переклад, але мають ряд функціоналу, котрий допомагає перекладачеві отримати максимально якісний результат. Такі засоби мають збірну назву – CAT-tools, тобто Computer-assisted translation tools [3, с. 5].

Технологічні засоби мають багато функцій. Головними є пришвидшення роботи шляхом автоматичного перекладу, контроль перекладу термінології та особливої лексики сфери. CAT-tools використовуються для перекладу документації, локалізації програмного забезпечення, роботи зі словниками термінів, створення проєктів та організації роботи з ними, перевіркою якості перекладу.

Це надзвичайно важливо для комерційного перекладу, оскільки над одним проєктом може працювати кілька перекладачів одночасно, і вони можуть мати відмінні погляди на правильність перекладу певної лексики, яка не є безпосереднім терміном та переклад якої не був обговорений попередньо та внесений до глосарію. Таким чином, CAT-tools не мають змоги замінити перекладача, а лише допомагають йому.

Наступний важливий крок у розвитку штучних технологій автоматичного перекладу відбувся зовсім недавно – вихід у загальний доступ вузького штучного інтелекту, тобто набору даних, який обробляється програмним забезпеченням, але спеціалізується лише в одній сфері [2, с. 5]. Таким чином, тепер не потрібно створювати великі технічні завдання та списки документації для перекладу проєктів, достатньо завантажити вимоги у програмне забезпечення та надати тексти для перекладу. Здавалося б, такі технології можуть замінити кваліфікованих перекладачів узагалі, але основою проблемою таких технологій є те, що вони роблять безпосередньо прописане в коді завдання і можуть допускати надзвичайно дивні помилки, оскільки користувачі навіть не можуть уявити, що такі помилки можливі і не прописують шляхи виконання інтуїтивно зрозумілих для кваліфікованих перекладачів ситуацій.

На сьогодні кожна людина може використовувати засоби перекладу на основі штучного інтелекту, але у професійних колах якість такого перекладу оцінюють як середню, або автоматичну. Насправді, якість перекладу машин штучного перекладу незначною мірою відрізняється від якості перекладу усім відомих сервісів DeepL або Google, які також використовують технології нейронного машинного перекладу.

За даними останніх офіційних публічних порівнянь, DeepL є лідером якості перекладу в найпопулярніших мовних парах (Рисунок 1) [1, с. 5]. Результати дослідження показують, що DeepL може генерувати переклад текстів із точністю від 30 % до 70 % для найпопулярніших мовних пар. Використовуючи великі набори даних, DeepL чудово розпізнає мовні нюанси, забезпечуючи точні переклади, враховуючи контекст та особливості настрою тексту. Увага до точності виділяє DeepL потужністю машинного перекладу. Його алгоритми, навчені на різних мовних парах, досягають тонкощі мов, надаючи переклади, які є точними, більше того, звучать природно та максимально схожі до розмовної мови. Зрозуміло, що для менш популярних мовних пар, зокрема української та польської, якість перекладу залишається нижчою.

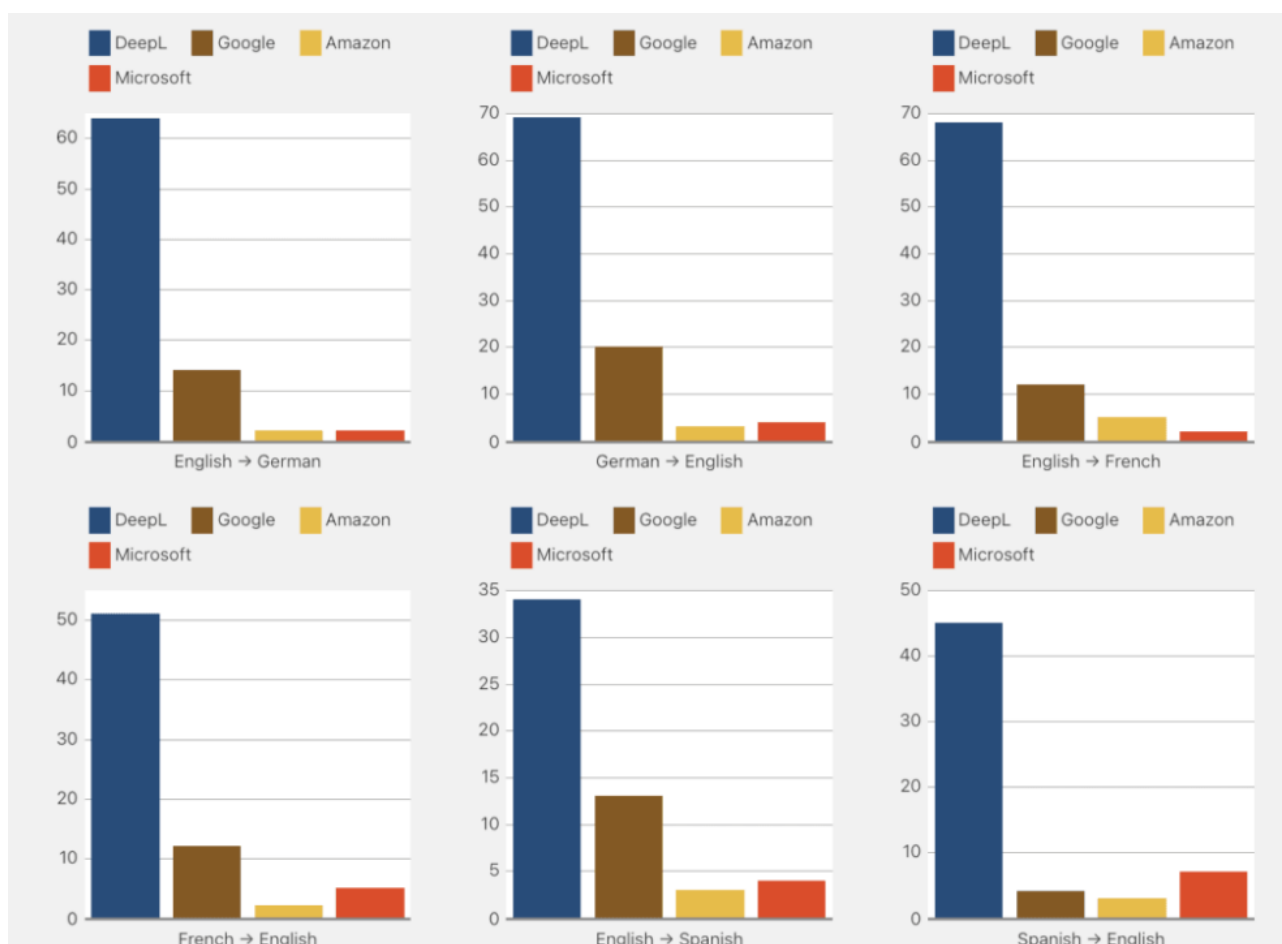

Рисунок 1 – Результати тестів якості популярних мовних пар у 2020-х роках

Провівши суб'єктивні тести якості перекладу DeepL у полько-українській мовній парі, відразу можна виділити природність звучання перекладу та збереження емоційного забарвлення. DeepL забезпечує високу точність перекладу публіцистичних та наукових текстів. Звісно ж, через порівняно невисоку популярність мовної пари перекладач має вагомий неточності в перекладі розмовної лексики. Наразі розпізнавання та правильна обробка розмовної лексики є метою для потужних сервісів перекладу.

Також автоматичні засоби перекладу краще спрацьовують зі схожими мовами, така тенденція прослідковується як у германських мовних парах, так і у слов'янських. Це зумовлено близькістю мов, що дозволяє будувати структурно схожі лексеми, які передають суть оригіналу та мають схожу природу милозвучності.

У найближчому майбутньому очікується подальший розвиток технологій перекладу. Це зумовлено постійним збільшенням міжнародних комунікацій. Технологічні можливості уже дозволяють використовувати засоби для автоматичного розпізнавання голосу й перетворення у текст (speech to text технології) та засоби для озвучення тексту голосом (text to speech технології). Також є низка особливих засобів, які значно покращують та роблять результат цікавішим, наприклад, технології клонування голосу, котрі дозволяють створювати переклади відеоматеріалів на інші мови зі збереженням голосу та манери автора.

Що ж до можливостей засобів штучного перекладу замінити кваліфікованих перекладачів, у найближчому майбутньому можна застосувати тезу, яка використовується до інших сучасних технологій – технологічні засоби зможуть розвинутися до рівня, коли вони будуть значно полегшувати роботу людини, але не зможуть функціонувати без її участі. Схожа ідея подана на офіційному веб-сайті DeepL Translator – «DeepL не може повністю замінити майстерність і креативність людського перекладу. У ньому можуть бути відсутні культурні нюанси, контекст і тон або створюватися хиткі переклади» [4, с. 5].

Список використаної літератури

1.Порівняння якості перекладу DeepL : веб-сайт. URL : <https://www.deepl.com/en/quality> (дата звернення: 29.04.2024).

2.Типи штучного інтелекту : веб-сайт. URL : <https://w.wiki/7SZh> (дата звернення: 29.04.2024).

3.CAT-tools: веб-сайт. URL : <https://phrase.com/blog/posts/cat-tools/> (дата звернення: 30.04.2024).

4.The AI That's Making Human Translators Obsolete : веб-сайт. URL : <https://medium.com/@thedoughaibrand/deepl-translate-the-ai-thats-making-human-translators-obsolete-0417c8c09d9b> (дата звернення: 28.04.2024).

Валентина МОСІЙЧУК, студентка групи ФУМм-23-1

Хмельницького національного університету

Науковий керівник – Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української філології

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОНОМІНАТИВІВ У НОВЕЛІСТИЦІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

У статті проаналізовано лексико-семантичні і граматичні особливості займенника в українській мові, звернено увагу на продуктивність прономінативів у художньому стилі.

Ключові слова: *граматика, займенник, морфологія, прономінатив.*

Частини мови – це основні класи слів, на які поділяється лексика будь-якої мови залежно від їх значення, функцій та граматичних властивостей. Вивчення частин мови є фундаментальною частиною граматики будь-якої мови. В українській мові традиційно виділяютьдесять основних частин мови: іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частка та вигук, з-поміж яких виокремлюється і займенник.

За енциклопедією «Українська мова», займенник – це частина мови, що вказує на особу, предмет або ознаку, але не називає їх. Займенники утворюють особливу систему слів-субститутів (слів-замінників), які, крім того, виявляють значеннєву, морфологічну та синтаксичну спільність із відповідними частинами мови.

Термін уперше виділено в додатках «Оупражнення граматичнія», що містилися наприкінці книги «Руска языкоучебна читанка» (Відень, 1863) і в граматиці «Мала граMATика языка руського для школь головныхъ» М. Шашкевича [6, с. 188].

Займенник проаналізований у напрацюваннях таких граматистів, як І. Вихованець [1], К. Городенська [1], І. Дудко [2], Т. Огаренко [3], М. Торчинський [5], О. Шпить [7] та ін. Але незважаючи на значну кількість досліджень займенника в різних аспектах, питання продуктивності цієї частини мови, зокрема в текстах Василя Стефаника, не є висвітленим, що й зумовлює **актуальність теми** нашого дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати граматичні та функціональні особливості прономінатива в українській мові на матеріалі новели Василя Стефаника «Марія».

Щодо лексико-семантичних ознак, то за значенням займенники поділяються на дев'ять розрядів: особові, особово-вказівні, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні та неозначені.

Проаналізуємо продуктивність розрядів прономінативів (у різних родових та відмінкових формах) у новелі Василя Стефаника «Марія».

Найбільшою продуктивністю володіють присвійні (14 лексем): *моя, її, його, мого, твоя, свій, ваші, ваших, ваш, наші, наш, наше, свого, мого*, вказівні (11 слів): *тоті, тота, те, ті, то, цими, цих, такі, такого, той, отсему*, особово-вказівні (10 прономінативів): *він, вона, вони, воно, йому, їх, їм, неї, ній, її* [4].

На другому місці особові (*я, ви, мене, тебе, мені, нас*), означальні (*другі* (в значенні інші), *кожне, кожному, сама, самих, саму*) та питально-відносні займенники (*чого, що, яка, який, хто, які*), яких у тексті по 6 лексем [4].

Найменшу продуктивність виявляють зворотні: *себе, собою, собі* та заперечні: *нікому, нічий, ніхто* (по 3 лексеми) займенники [4].

Щодо граматичних особливостей, то одні займенники мають форми і роду, і числа, і відмінка (займенники, співвідносні з прикметниками, особовий займенник 3-ї особи однини – *він; всякий – всяка – всяке – всякі – всякого – всякому – всякими; він – вона – воно – його – їх*); інші – лише відмінка та числа (особові займенники 1-ї та 2-ї особи: *я – мене – ми, ти – тебе – ви*); ще інші – тільки відмінка (зворотний займенник *себе*, який не має

форми називного відмінка, питально-відносні, співвідносні з іменниками – *хто, що*) [1].

У зв'язку з відсутністю предметного значення займеннику не властиве граматичне значення роду. Оформлення за родами набувають лише атрибутивні займенники, які, як і прикметники, мають корелятивні форми чоловічого, жіночого та середнього родів, залежні від іменника.

З неатрибутивних займенників форми роду властиві особовому займеннику 3-ї особи в однині, через те що за походженням цей займенник – вказівний: *він – вона – воно*. Навіть ті займенники, що вказують на особу (*я, ти, хто*), не мають форм роду, тому що значення статі у них нейтралізуються у зв'язку з актуалізацією інших значень: в особових – вказівки на учасників мовного акту, у питально-відносних – на особу загалом [1].

Неоднозначні форми однини та множини в особових займенниках 1-ї та 2-ї особи. Форми однини та множини 1-ї особи фактично вказують на різних осіб: *я* – автор мовлення, *ми* – автор мовлення і ще хтось (множинного вияву автора мовлення), 2-га особа означає не лише множинний вияв співбесідників, а, як і 1-ша особа, різних осіб – співбесідника і ще когось. 3-тя особа за значенням форми множини збігається з іменником: *вони* – це вказівка на кількох осіб, що не беруть участі в мовленнєвому акті. На кожну з осіб множинності, загалу, вказує займенник у формі однини: *він, вона, воно* [2].

Питально-відносні, заперечні та неозначені займенники, співвідносні з іменниками, не мають форми числа через своє занадто загальне вказівне значення: питальні лише спонукають співбесідника назвати особу чи предмет, заперечні – заперечують будь-яку особу чи предмет, неозначені – окреслюють їх надто неозначено.

Займенниковий клас слів має специфічну граматичну природу. Індикатором визначення і класифікації займенників є система граматичних ознак, які реалізують властиві їм морфологічні та функціонально-семантичні категорії. Займенникові як іменному класу слів властиві морфологічні

категорії роду, числа й відмінка, значення яких по-різному представлено в узагальнено-предметних, узагальнено-якісних та узагальнено-кількісних прономінативах [1].

Крім того, займенники виступають маркерами граматичної семантики функціонально-семантичних категорій особи та означеності/ неозначеності, які входять до структури змісту багатьох розрядів займенникових слів. Займенники співвідносяться з іменниками, прикметниками, числівниками і за синтаксичними функціями [2].

У реченні займенники, що вказують на предмети, виступають підметом або додатком, зрідка обставиною. Синтаксична роль узагальнено-якісних займенників подібна до прикметників: вони виступають узгодженим означенням або іменною частиною складеного присудка. Якщо займенник ужито без іменника, то він може бути підметом або додатком. Займенники, які вказують на кількість предметів, у реченні разом із відмінковою керованою формою іменника виступають підметом (у знахідному відмінку – додатком) [1].

У новелі Василя Стефаника «Марія» найбільшою продуктивністю виділені займенники, які виступають у реченні **підметами**: «**Вона** саме закопала свої дві доньці в потайничок у льоху», «**Вона** їх провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший двигав для батька воду в збанятку», «**Я** не знала добре, я не винна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти...», «Таж **вони** зреклися тебе; паничі забули мужичку». «**Всі** скакали в ріку», «– **Ми** ваші люди, – казав», а також **додатками**: «**Чого** тоті козаки хочуть, **чого** шукають?», Не хотіла на **них** у хаті ждати», «Ходила за **ними** по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли **її**», «А як у Львові заперли **їх** до арешту за бунт», «Сіла біля **них** у головах, гляділа на **них** тихенько від зорі до сходу сонця і – в той час посивіла» [4].

Середню продуктивність мають займенники-означення: «**Її** стодоли пусті», «Чує **кожне** їх слово, коли-небудь сказане, і **кожну** розмову за

Україну», «– Вбери, це з **мого** сина; бог знає, чи верне, чи буде її носити», «– Діти **мої**, сини **мої**, де **ваші** кістки білі?», «За **цими** здурілими людьми горів світ, немов на те, щоби їм до пекла дорогу показувати» [4].

Рідше трапляються займенники в ролі іменної частини складеного присудка: «– То ви **наші**?», «Чула що **лишилася сама** на світі, глянула на небо й зрозуміла, що під тою покришкою **сидить сама** і що ніколи вже не вернуться до неї її сини, бо цілий світ здурів: люди і худоба» [4].

У статті проаналізовано граматичні особливості займенника в українській мові та його продуктивність на матеріалі новели Василя Стефаника «Марія». Розглянуто лексико-семантичні розряди займенників та їхню представленість у художньому творі. Найбільш продуктивними виявилися присвійні, вказівні та особово-вказівні займенники. Менш продуктивними є особові, питально-відносні, означальні, зворотні, заперечні та неозначені займенники.

У граматичному аспекті досліджено категорії роду, числа та відмінка займенників. Виявлено, що одні займенники мають повну парадигму, інші – частково оформлені граматичні категорії. Простежено синтаксичні функції різних розрядів займенників у реченнях аналізованого твору, де вони найчастіше виступають підметами та додатками.

Таким чином, займенник – своєрідна частина мови з особливою граматичною природою. У художньому стилі письменник активно використовує різноманітні розряди займенників, що сприяє яскравості, образності та стилістичному різноманіттю викладу.

Список використаної літератури

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.

2. Дудко І. Займенникове вираження категорії означеності-неозначеності в українській мові : монографія. Київ : Довіра, 2011. 232 с.

3.Огарєнко Т. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Кіровоград, 2004. 20 с.

4.Стефанік В. Марія. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=338#google_vignette (дата звернення: 30.04.2024).

5.Торчинський М. Займенник у системі частин мови: проблемні питання. *Поділля. Філологічні студії*. Хмельницький, 2023. Випуск 16. С. 79–92.

6.Українська мова: енциклопедія. Редколегія : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.

7.Шпоть О. Граматика і семантика займенника в українській мові XVI–XVII століть: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Львів, 2016. 280 с.

*Дар'я ОЛІЙНИК, студентка групи 153зпхф
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
Наукова керівниця – Алла ПАЛАДЬЄВА,
кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри теорії та практики іноземних мов*

КОНОТАТИВНИЙ СКЛАДНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ДЕРИВАТИВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено спробу окреслити актуальні проблеми фразеології, спрогнозувати перспективні траєкторії її розвитку в тісному зв'язку з певними напрямками в лінгвістиці; виявити і продемонструвати семантико-конотативні зсуви у фразеологічних парах (першопочаткової та похідної) англійської мови в дихотомії з культурологічним кодом, показати різні фразеологічні одиниці з погляду інтенсивності конотативних змін, виявити шляхи таких перетворень, визначити продуктивність таких модифікацій.

***Ключові слова:** дериваційна пара, конотація, фразема, фразеологічний дериват.*

Останні два десятиліття розвитку лінгвістичної науки яскраво позначені антропоцентризмом. Така призма розгляду мови загалом й окремих мовних фактів і явищ зумовлює розширення фокусу на глибини когнітивної ономазіології.

Кожна мова є продуктом експлікації сприйняття світу, досвідом етноспільноти, його культури, вірувань, моралі тощо, і, на думку багатьох дослідників когнітивних процесів у ході номінації усього пізнаного, мовна картина є лише складником картини концептуальної. Мовні формули породжуються, функціонують, еволюціонують лише завдяки дихотомії «мова – етнос», утворюючи феномен, що й підтверджує думка В. Жайворонка:

«Мова – феномен етносу, народу, нації, одна з основних її ознак...» [5, с. 5]. Загальновідомим є той факт, що найяскравіше демонструє самотність усвідомлення та вербальне кодування навколишньої дійсності фразеологія. Н. Венжинович стверджує, що «... більшість фразем – образно мотивовані вторинні найменування, які виявляють асоціативні зв'язки, культурно зумовлені фрейми й конкретні образи абстрактних концептів» [3, с. 11], пропонуючи загострення дискусійного питання щодо існування так званої фразеологічної картини світу і доцільності чи необхідності уведення такого поняття в лінгвістичну терміносистему.

Фразеологія продовжує розвиватись і викликати зацікавленість все більшої групи дослідників-лінгвістів та представників інших галузей знань. Незважаючи на довготривалий інтерес до природи, класифікації, модифікаційних механізмів фразеологічних одиниць, у мовознавстві донині не вироблено загальноприйнятої думки щодо визначення фраземи, її структури, методів дослідження та основних складників. Чимало аспектів вивчення фразеології залишаються недостатньо вивченими й сьогодні. Серед них насамперед можна виділити такі, як перекладознавчі засади фразеології, фразеологічну деривацію, специфіку семантики фраземи в мові-донорі та мові-реципієнті, значеннєві зсуви залежно від фразового оточення, трансформацій і контамінацій, міфологічний код фразеології, поняття культурної конотації, а також роль конотації окремої фраземи. Таке розширення діапазону суголосних до класичної фразеології питань, які необхідно глибоко вивчати, породжене сучасною лінгвістичною парадигмою, яка, безумовно, містить когнітивний та лінгвокультурологічний складники.

Фразеологічні одиниці різних типів не лише вербально відбивають концептуальну, культурну, мовну картини світу, а й стисло й закодовано передають специфіку емоційних проявів, особливості втілення в мовні формули експресії, градус якої властивий націоментальності, що й зумовлює своєрідність концентрації національного колориту й маркування в корпусі фразем.

Фраземи чи не єдині мовні одиниці, які завдяки своїй природній специфіці здатні сконцентровано передати сутність окремого явища, його ознаки, динамізм, надаючи при такій номінації й певного конотативного значення. Як слушно зауважує Н. Венжинович, саме «фразеологічні одиниці слугують безпосереднім будівельним матеріалом, із якого складається культурна конотація» [3, с. 24].

Як відомо, конотація – це смисловий відтінок номінативної одиниці, він завжди емоційно-експресивний, що, безумовно, є певною мірою в складі кожної фраземи. На думку таких дослідників, як В. Білоноженко, Т. Лиховидова, Л. Мельник, конотація є особливою мовною універсалією, яка завжди залежить від мовної картини світу, а тому певною мірою торкається етнолінгвістики, що є цілком природним, оскільки саме фразеологія зберігає скарби національної культури в мові. В. Білоноженко розглядає конотацію як імпліцитно існуючі в семантичній структурі фраземи суб'єктивні елементи, які виражають ставлення мовця до відображуваного фрагмента об'єктивної дійсності [2, с. 70].

Наш науковий інтерес сконцентрувався на конотативному складнику фразеологічних дериватів сучасної англійської мови як на домінантному у структурі фразеологічної одиниці, що й зумовило **актуальність** розгляду фразем саме в цьому аспекті. Загальновідомо, що конотація фраземи – додатковий постійний експресивний та оцінний компонент, що перебуває у складній нерозривній єдності з основним її змістом.

Саме образність висловлювання, на наш погляд, забезпечує конотативний компонент будь-якої фразеологічної одиниці, оскільки виконує провідну роль у переосмисленні, нашаровуванні смислових відтінків, є головним механізмом емоційно-оцінної номінації фразеологічних дериватів.

Одним із шляхів виникнення фразеологічних дериватів є вихід імпліцитного смислу твірного стійкого словосполучення в семантичне ядро. Яке саме значення стане провідним, а яке перейде до смислової периферії, визначає комплекс чинників: етимологічний, політичний, культурологічний, історичний тощо [4].

З огляду на вищесказане, постає цілком логічне питання, якою експресією (посиленою, чи послабленою, чи рівнозначною) позначена нова фразема в порівнянні з вихідною. Необхідним видається звернутись до окремих фразем, які, на наш погляд, демонструють конотативні константи та зсуви.

Наприклад, твірна фразеологічна одиниця *dressed up to the nines* («дуже ошатно одягнений») та похідна *to the nines* («досконало, вищою мірою») мають посилену експресію, конотація надзвичайності не змінюється при зміні значення та дискурсу. Наступна пара фразеологічних одиниць у результаті дериваційних процесів не змінює ані значення, ані сфери і ситуації мовлення, ані конотації безупинності: *to talk nineteen to the dozen* («говорити безперестанку») → *nineteen to the dozen* («безперервно»). Із першопочаткової фраземи – прислів'я *a friend in court is better than a penny in purse* (дослівно «впливовий друг дорожче за гроші») виокремився такий дериват *a friend in court* («впливовий друг, покровитель, протезе») зі збереженням конотативної семи впливовості.

Яскравим підтвердженням відсутності зміни конотацій та загального дискурсу є авторський вислів Ч. Дікенса *get the key of the street*, що має іронічне значення «бути виставленим за двері проти ночі», перетворився на похідну узуальну фразему *give smb. the key of the street* («прогнати, позбавити когось даху») з іронічним і навіть глузливим відтінком, що й фіксується лексикографічними джерелами.

Розглянуті нами приклади яскраво підтверджують наявність фразеологічно-дериваційних пар, компоненти яких зберігають конотативне значення або без зміни інтенсивності, або з незначною похибкою.

Нами виявлені і такі пари, в яких похідні фраземи набувають додаткової конотативної семи у смисловому навантаженні. Наприклад, від *carry me out and bury me decently* (дослівно «винеси мене і поховай гідно») утворилась похідна фразеологічна одиниця *carry me out* зі зміною значення, яке зводиться до «вбий мене – не повірю!», і конотації, оскільки дериват має відтінок жартівливості і належить до сфери розмовного мовлення. Особливої уваги

заслугує те, що початкова фразеологічна одиниця не має глузливого відтінку, а похідна набула її, що й зафіксовано словниками.

На основі фраземи без жартівливого нюансу *one's better half* («краща половина» (в значенні дружини)) виникла нова з яскравим присмаком глузування, насмішки *one's worse half* («гірша половина» (в значенні чоловіка)). Наведений приклад переконує в абсолютній зміні конотативної семи – від нейтральної, нульової до посилено іронічної. Або ж така пара: початкова *to paint a person with all his warts and all* («зображати когось без прикрас») не має емоційно-експресивного навантаження, на відміну від новосформованого деривата *warts and all* («без прикрас») із жартівливою тональністю, наявність на яку вказують словники, тим самим регламентуючи сферу вживання такої фраземи, окреслюючи дискурс.

Вивчення нами фразеологічно-дериваційних пар, їхніх особливостей творення, сфери використання, конотацій дозволило дійти висновку, що при появі вторинних фразем, незалежно від моделей їх утворення, видається зовсім нетиповою зміна конотативного значення. Такі переосмислення, експресивні нашаровування є непродуктивними і нестандартними.

Список використаної літератури

1. Англо-український фразеологічний словник. Уклад. Баранцев К. Т. Київ : Знання, КОО, 2005. 1056 с.
2. Білоноженко В. М. Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 156 с.
3. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови : когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Київ, 2018. 45 с.
4. Денисенко С. Н. Фразеологічна деривація як системний і комунікативний феномен: дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Львів, 1993. 415 с.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навчальний посібник. Київ : Довіра, 2007. 262 с.

*Валентина ПАПУШИНА, докторка педагогічних наук,
професорка кафедри української філології
Хмельницького національного університету*

ЕСТЕТИКА ПОСТМОДЕРНІЗМУ В СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Мета статті – узагальнення провідних ідей щодо формування поняття естетичного в традиції постмодернізму. Встановлено, що мистецтво постмодернізму в естетичному аспекті – це час нових відкриттів у формуванні художньої свідомості в культурі сьогодення. Твори цього періоду є певним перехідним етапом в історії літературного процесу поруч із мультикультуралізмом, рецептивною естетикою, фемінізмом, постструктуралізмом.

Ключові слова: *естетика, постмодернізм, фемінізм, художня свідомість.*

Постмодернізм протягом останньої третини ХХ ст. стверджувався в європейській культурній традиції як новий тип мислення, відмінний від класичного. Сам термін довгий час наповнювався новими смислами, сутність яких полягає в тому, що постмодернізм – це динамічно рухливий залежно від історичного, соціального й національного контексту комплекс філософських, епістемологічних, науково-теоретичних й емоційно-естетичних уявлень. Дослідники визначають головною рисою постмодернізму його багатовимірність, «що відбувається у трьох виявах постмодерного феномену: політичному, філософському, естетичному» [1, с. 240]. 80-і роки ХХ ст. знаменують собою виокремлення постмодернізму як загальної тенденції пошуків митцями естетичних позицій щодо формування художньої свідомості в сучасній європейській культурі.

Метою статті є узагальнення провідних ідей щодо формування поняття естетичного в традиції постмодернізму.

Естетика постмодернізму тяжіє до античної філософії еkleктизму прагненням увібрати в себе, поєднати, взаємодоповнити істини (часом протилежні) багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій. «В естетичну свідомість наче одночасно увірвалась нескінченна різноманітність художніх ідей, стилів і форм...» [4, с. 316]. Письменники використовують множинність поглядів відображення існування людства (А. Мердок, «Чорний принц»), тотальну іронічність (В. Аксьонов, «Острів Крим»), пародійність (Ю. Андрухович, «Дванадцять обручів»), культурологічне (У. Еко, «Ім'я Троянди»), міфологічне (Дж. Апдайк, «Кентавр»), феміністичне (О. Забужко, «Польові дослідження з українського сексу») прочитання творів. Звернення до міфології в постмодерністів, порівняно з попередніми епохами, набуває нового характеру: письменники не лише використовують міфологічні сюжети та образи, але й формують естетичні аспекти своїх творів на основі міфологічних моделей, схем та структур.

Постмодернізм як напрям у сучасному літературознавстві спирається на теорію і практику структуралізму, що оперує поняттями: «світ як хаос», «світ як текст», «криза авторитетів», «авторська маска», «подвійний код», «пастиш». Текст твору перетворюється на інтертекст, наповнений алюзіями, ремінісценціями, колажами, цитатами, грою з літературними архетипами. Сам письменник виконує роль конструктора, який творить свою реальність, не підпорядковуючись ідеологіям та нормативним вимогам. Чи не вперше література постмодернізму стає інтерактивною, залучаючи читача до співавторства. Набувають особливого значення образи-метафори: карнавал, лабіринт, бібліотека, божевілля, хаос, «останній світ», пожежа, скам'яніння тощо. Переплітаються різні естетичні категорії: співіснують високий класицистичний стиль і сентиментальний чи грубо-натуралістичний, детективний, казковий, гумористично-анекдотичний; у стиль художній нерідко вплітаються стилі науковий, публіцистичний або діловий; фрагментами роману стають навіть цілі наукові трактати чи публіцистичні статті, звіти тощо. Виникає суміш багатьох традиційних «високих і низьких»

жанрів: побутовий, психологічний роман, притча, готичний роман, фантастична оповідь, байка, анекдот, елегія, трагедія, детектив, казка. З'являються нові жанри, означені самими авторами, наприклад, у М. Павича – оповідання для комп'ютера і циркуля («Дамаскин», 1998 р.), роман-клепсидра («Внутрішня сторона вітру, або Роман про Геру та Леандра», 1991 р.), роман-таро («Остання любов у Царгороді», 1994 р.), роман-кросворд («Пейзаж, намальований чаєм», 1988 р.), роман-словник («Хозарський словник», 1984 р.).

Для української літератури характерними стають загальносвітові естетичні тенденції постмодернізму, але він має свої особливості: підвищена політизованість, пошуки центруючих ідей, серед яких – новий міф про Україну, її майбутнє відродження, сильні етичний та естетичний національні струмені. Представниками українського постмодерністичного напрямку є Ю. Андрухович, В. Єшкілев, С. Жадан, О. Забужко, Ю. Іздрик, В. Медведь, О. Ульяненко. Серед особливих формальних прийомів українського постмодернізму є руйнування точки зору суб'єкта, пов'язане з використанням авторських масок, езотерика, містифікація, використання жаргону, діалектів, аргю. Вагома роль в українському постмодерністському дискурсі надається іронічному обігруванню та карнавалізації, пов'язаному з національним корінням літератури.

Пошуки представників постмодернізму як світової, так і національної літератури, попри песимістичні, часом апокаліптичні вирішення, відсутність позитивного героя та естетичних ідеалів, свідчать про намагання захистити, відстояти людську індивідуальність у добу технократії та панування споживацьких інтересів, падіння моральних устоїв, глобалізації та політичних потрясінь. Ще одна ознака постмодерністського твору – це «втрата реальності» і її заміна моделлю або образом (симулякром), що «займає в постмодерністичній естетиці те місце, яке належить в традиційних естетичних системах художньому образу» [3, с. 60]. Ж. Бодріяр, відомий працею «Симулякри і симуляція» (1981 р.), пояснює, що в сучасному світі

вплив образів кіно, телебачення й реклами призвів до втрати здатності розрізняти реальне й уявне, діяльність та ілюзію, поверхню й глибину. «Немає більше дзеркала, ні суцього і його відображення, ні реального і його концепту» [2, с. 7]. Реальність перетворюється на модель, опозиція між дійсністю і знаками зникає, і все перетворюється на симулякр. Актуальним стає принцип деконструкції, викладений Дерріда в книжці «Про граматику» (1967 р.), спрямований на виявлення прихованих смислів твору. Текстові операції, що здійснюють і автор, і читач, зливаються в незавершений рух, який відсилає до самого себе і до інших текстів: залишається вчитися читати тексти по краю і між рядками, тобто там, де, здається, нічого не написано, але насправді написано все головне.

Отже, мистецтво постмодернізму в естетичному аспекті – це час нових відкриттів у формуванні художньої свідомості в культурі сьогодення. Твори цього періоду є певним перехідним етапом в історії літературного процесу поруч із мультикультуралізмом, рецептивною естетикою, фемінізмом, постструктуралізмом.

Список використаної літератури

1. Андрущенко Т. Феномен естетичного (філософсько-історичний аналіз). Київ : Знання України, 2007. 270 с.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція; пер. з франц. Ховхун В. Київ : Основи, 2004. 252 с.
3. Куцепал С. В. Французька філософія другої половини ХХ століття: дискурс із префіксом «пост»: монографія. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2004. 324 с.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. За ред. Волкова А. та ін. Чернівці : Золоті Литаври, 2001. 636 с.
5. Наконечна О. П. Естетичне як тип духовності. Рівне : Видавництво УДУВГП, 2002. 201 с.
6. Папушина В. А. Естетичні аспекти зарубіжної і української літератури : навчальний посібник. Хмельницький : ХмЦНП, 2014. 126 с.

Лариса ПОДКОРИТОВА, студентка групи ФУММз-23-1

Хмельницького національного університету

Наукова керівниця – Інна ПРИЙМАК,

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри української філології

ВАРІАТИВНІСТЬ СУЧАСНОЇ НОНФІКШН ЛІТЕРАТУРИ

У статті представлені підходи науковців до поняття нонфікшн літератури і різновидів літератури, яку доцільно включати до неї. Узагальнено та перераховано літературні твори, які можуть входити до категорії «нонфікшн».

***Ключові слова:** бізнес-література, біографія, довідково-енциклопедична література, документалістика, есе, історичні дослідження, листи (епістолярій), мемуари, навчальна література, науково-популярна література, нон-фікшн, просвітницька література, психологічна література, публіцистика, травелог, філософська література, щоденник.*

Постановка проблеми. Нонфікшн література на сьогоднішній день є однією з найбільш запитаних серед читачів. Разом з тим, в українському літературознавстві тема нонфікшн літератури відносно нова і недостатньо вивчена.

Термін «нонфікшн» у літературознавстві застосовують до багатьох жанрів: публіцистики, документалістики, есеїстики, мемуарів, біографій, щоденників, підручників, науково-популярної літератури, травелогів, репортажів, мотиваційної і просвітницької літератури тощо. При цьому, довкола того, що саме може називатись нонфікшн літературою, а що – ні, точаться досить бурхливі дискусії [1; 2; 3; 5; 6; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стрімко зросла цікавість до літератури, яку називають нонфікшн [3]. Цей інтерес продовжує зростати і зараз – у 20-х роках ХХІ ст.

Нонфікшн як літературний жанр сягає коріннями американської літератури 60-х років ХХ ст., коли він з'явився як відповідь на виклики тодішнього життя для оновленого суспільства. Це був спосіб писати принципово по-іншому, зокрема втілення потреби знати і говорити правду замість вигадки [7].

Огляд наукових статей за темою дослідження (О. Алексєєв, О. Афанасьєв, І. Василенко, М. Варикаша, Н. Гарисименко, А. Зелінська, О. Колінько, Н. Колощук, С. Кондратюк, О. Косюк, О. Льода, Е. Огар, О. Пилипців, Т. Чикалова та ін.) показує, що тема нонфікшн літератури викликає досить жваві дискусії, зокрема щодо визначення меж цього поняття (що є нонфікшн літературою, а що – ні). Відповідно, дискусійною залишається і тема класифікації творів цього жанру та визначення їхніх стилістичних та художніх особливостей. Значна увага приділяється визначенню меж понять «документалістика», «репортаж», «нонфікшн» [1; 2; 3; 5; 6; 7]. Натомість є досить чітко визначені функції нонфікшн літератури [6].

Мета статті – здійснити короткий загальний огляд можливих варіантів нонфікшн літератури.

Виклад основного матеріалу. Поняття «нон-фікшн» не має чіткого й однозначного визначення в українському літературознавстві.

Так, О. Алексєєв зазначає, що нонфікшн – термін, який означає всі твори нехудожньої, прикладної літератури. У перекладі з англійської мови нонфікшн означає «не вигадка». Головна умова жанру – достовірність, основна мета – нести нові знання або практичну користь. Відмінність науково-популярної книги від прісного підручника – доступна й інтригуюча форма подачі інформації. Твори категорії нонфікшн засновані не на вигадках, а на фактах [1].

Н. Головченко літературу нонфікшн, або ж літературу факту (англ. *nonfiction*), визначає як «особливий літературний жанр, де сюжетна лінія вибудовується винятково на реальних подіях з епізодичними вкрапленнями художнього вимислу, адже вона засвідчує реальні події [4].

Найбільш ґрунтовний і послідовний аналіз поняття «книга нонфікшн», на нашу думку, здійснила дослідниця А. Зелінська [5]. Вивчивши більш ніж 29 джерел за темою дослідження, вона пропонує два значення нонфікшн літератури:

1) нонфікшн як література, позбавлена художнього вимислу – ширше значення поняття;

2) нонфікшн як література факту, або документалістика – вужче значення поняття [5, с. 66].

Перше значення широко використовується у книжковій індустрії, але менш вживане в науковому контексті. Друге – більше тяжіє до науковості.

Проаналізовані погляди на нонфікшн книготорговельників, письменників та науковців А. Зелінська виокремлює такі масиви нонфікшн як нехудожньої літератури:

- документалістика (література факту);
- ділова література;
- академічна, пізнавальна книга;
- довідково-енциклопедична література;
- масова література для організації дозвілля тощо [5, с. 66].

М. Варикаша зазначає, що до жанрів non-fiction традиційно зараховують автобіографію, біографію, мемуари, щоденники, сповіді, листи, есеї, записні книжки тощо. При цьому М. Варикаша зауважує, що література non-fiction хоч і претендує на визнання в її текстах суб'єктивної правди автора про нього самого; але тільки читач може або назвати цей текст документальним, або ж визнати наявність у творі поетичності й естетичності та перехилити чашу ваг у бік художності [3].

О. Афанасьєв та І. Василенко не погоджуються з таким підходом і вважають, що немає підстав включати до категорії нонфікшн літератури документальну прозу, зокрема мемуари, біографії, щоденники, листи, а також науково-популярну й навчальну літературу. Адекватним синонімом нонфікшн вони вважають термін «літературна журналістика» [2]. Ми, однак,

не погоджуємось із таким підходом, який, на нашу думку, суттєво звужує межі нонфікшн літератури.

О. Колінко, розглядаючи нонфікшн як особливий феномен сучасної белетристики, вважає, що він поєднує в собі особливості травелогу, психологічної і філософської прози [6].

О. Пилипців зазначає, що тексти нонфікшн-літератури часом мають подібні риси з новелами і віршами в прозі, або запозичують із них щось вагоме, та однаково лєвова частка такої літератури – це інформативна проза. Дослідниця також додає, що існують тексти, які навмисне стирають цю межу між фікшн (художньою) і нонфікшн літературою, наприклад, нонфікшн-новели, у яких герої й події достовірні, а діалоги між ними, їхні переживання, деякі важливі для сюжету й висновків деталі тощо – вигадані [7].

Підтвердження цієї думки дає М. Варикаша, згадуючи про так звану межову літературу (border fiction), серединну між fiction і non-fiction – література псевдо-фіктивна (pseudo-fiction) – це цілком автобіографічні твори, написані в різних жанрах художньої літератури, зокрема роман, оповідання, новела тощо; та література псевдо-не-фіктивна (pseudo-non-fiction) – твори власне фіктивної літератури, написані в жанрах не фіктивної, але з метою надання їм правдоподібності (наприклад, «Щоденник страченої» М. Матіос) [3, с. 31].

Отже, у широкому значенні до нонфікшн літератури можна віднести: документалістику, біографії, автобіографії, мемуари, щоденники, листи (епістолярій), публіцистику, есеїстику, бізнес-літературу, науково-популярну літературу, навчальну і просвітницьку літературу, історичні дослідження, довідково-енциклопедичну літературу, травелоги, філософську і психологічну літературу (мотиваційну, просвітницьку тощо). При цьому доцільно окремо визначити межову літературу, яка знаходиться між вигадкою і фактажем – це, зокрема, нонфікшн новели, а також автобіографії, написані в різних жанрах художньої літератури.

Таким чином, як зазначає О. Колінько, література нонфікшн знаходиться в динамічному розвитку, відкрита до трансформацій, оновлень і перебудов [6, с. 76]

Висновки. Як показує наш короткий огляд наукових праць про нонфікшн, цей літературний жанр наразі немає чітких меж. Це, з одного боку, ускладнює типологізацію нонфікшн літератур, з іншого – дає можливість для її подальшого розвитку і розширення. Науковці досить по-різному визначають різновиди нонфікшн літератури : одні жорстко звужують її до документалістики та репортажу, інші – розширюють до всього, що не є художньою вигадкою. На нашу думку, допустимі обидва підходи, які чітко визначає А. Зелінська, показавши широке й вузьке значення книги нонфікшн.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у визначенні класифікаційних основ нонфікшн літератури в широкому значенні, зокрема виокремленні класу психологічної нонфікшн літератури і його детальному дослідженні.

Список використаної літератури

1.Алексєєв О. О. Перспективи розвитку жанру нонфікшн у сучасній французькій літературі. *Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених (30 березня 2021 р.) Маріуполь : МДУ, 2021. С. 94–95. URL: https://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2021/mariupolskij_molodizhnij_naukovij_forum_2021.pdf#page=94 (дата звернення: 16.11.2023).

2.Афанасьєв О., Василенко І. Література нонфікшн : до питання про специфіку. *Філософія та гуманізм*. 2021. 13. С. 4–10. URL : <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/12070> (дата звернення: 16.11.2023).

3.Варикаша М. Література non-fiction : поміж фактом і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Частина 3.

URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38201/03-Varykasha.pdf>
(дата звернення: 16.11.2023).

4.Головченко Н. «Блокпост», або Формула успіху Бориса Гуменюка.
URL : <https://www.facebook.com/notes/nina-golovchenko/блокпост-або-формула-успіху-бориса-гуменю-ка/1658373594429884/> (дата звернення: 16.11.2023).

5.Зелінська А. Семантичні межі поняття «книга нонфікшн». *Актуальні питання масової комунікації*. 2015. 18. С. 62–73. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=460506> (дата звернення: 16.11.2023).

6.Колінько О. П. Нонфікшн як особливий феномен сучасної белетристики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. 24 (2) С. 74–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2016_24%282%29__24 (дата звернення: 16.11.2023).

7.Пилипців О. Сучасний нонфікшн: проблеми перекладу (на матеріалі видань «Нашого формату»): бакалаврська робота (035 «Філологія»). *Український католицький університет. Кафедра філології*. Львів : УКУ, 2022. 43 с. URL: <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/3422> (дата звернення: 16.11.2023).

*Світлана СКАЛЬСЬКА, магістрантка Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Наукова керівниця – Катерина ГЛУХОВЦЕВА,
докторка філологічних наук,
професорка кафедри української мови*

ШТРИХИ ДО ФРАЗЕОЛОГІЇ РОМАНУ ГАННИ КРЕВСЬКОЇ «МОНАСТИРСЬКІ СЛИВИ»

У статті розглянуто фразеологізми роману Ганни Кревської «Монастирські сливи», що систематизовані у вигляді матеріалів до словника фразеологізмів, які містять 383 вокабули, котрі об'єднують навколо себе 605 фразем.

***Ключові слова:** вокабула, образний конкретизатор, стрижневе слово, фразера, фразеологія.*

Події роману Ганни Кревської «Монастирські сливи» відбуваються на початку ХХ ст. і охоплюють історію кількох давніх родів с. Мгар та Мгарського Спасо-Преображенського монастиря 1917–1935 рр., що на Лубенщині Полтавської області. Це – непростий період громадянських протистоянь, колективізації та Голодомору. Головні герої беруть участь у війнах, повстаннях та їх придушеннях, одружуються, народжують дітей.

У творі Ганни Кревської «Монастирські сливи» детально відображено особливості господарювання та народного побуту жителів села Мгар першої половини ХХ ст., мистецьки показано народну культуру, соціокультурні зміни, жахливі наслідки колективізації та голодомору. Серед художніх засобів мови роману важливе значення мають паремії (прислів'я, приказки, повір'я, прикмети, прокляття тощо) та власне фразеологія, багата на традиційні та оновлені стійкі сполучення слів. Цим художнім засобам

письменниця надає перевагу, вміло і вправно відтворюючи народний стиль мовлення і спілкування.

Щоб систематизувати фраземіку роману Ганни Кревської, ми уклали «Матеріали до словника фразеологізмів», що містять 383 вокабули, які об'єднують навколо себе 605 фразем. Помітно, що реєстр словника тісно пов'язаний з проблематикою роману. Якщо врахувати, що життя селян так чи інакше переплетене з долею монастиря, то не випадковим вважаємо той факт, що в романі фраземи із стрижневими словами *Бог, монастир, Ілля, дзвін, хрест* належать до частовживаних.

Фраземи із стрижневим словом *монастир* найчастіше відображають традиції жителів примонастирського села, їхні вірування в чудодійну силу цієї намоленої землі. Такими вважаємо стійкі сполучення слів: **хреститися в бік монастиря** 'дія, яка засвідчує правдивість слів дійової особи' (– *А ось вам чесний хрест! – одказує Знайко і хреститься в бік монастиря* [2, с. 19]); **побожитися на монастир** 'засвідчити правдивість своїх слів' (*Побожитися на монастир, то – сурйозна річ. Якщо брешеш – прищ на язика вискочить, а то й корова не розтелиться як слід* [2, с. 19]). Герої роману усвідомлюють себе як таких, життя яких невід'ємне від монастирських стін. Тому фразема **з-під монастиря вирости** 'народитися в селі, бути тутешнім' засвідчує цей факт: – *Отож! З-під монастиря вирости, – вперше за ранок жартує Кучеренко* [2, с. 94]. Коли монастир грабували, знімали дзвін, глушилися над священниками, герої роману це сприйняли як власну трагедію, що втілена у фраземі **лишити монастир його голосу**: *Він разом із сотнями інших людей, задержав голову, дивиться на зухвальця, який наважився вилізти на дзвіницю, аби лишити монастир його голосу* [2, с. 130].

Фразеологічно навантаженими є також лексеми суспільно-політичного шару лексики, що пов'язано з історичними подіями першої половини ХХ ст., – *влада, власть, воля*: **встановити владу рад** (*Виявляється, у великому світі ще з початку року встановилася влада рад* [2, с. 120]); **сватати за своєю властью** (*Коли гусар повернули із фронту під Київ, по казармах почали ходити*

агітатори і сватати вчорашніх бойових побратимів кожен за свою владсть [2, с. 31]); *кожен сам собі владсть* (*Коли кожен сам собі владсть, то й серед поля можуть перестріти та відібрати не лише хліб, а й життя* [2, с. 33]); *піти проти волі* (*Проти волі батюшки, штабс-капітана, пішов* [2, с. 75]); *з волі громади* (*Тоді з волі громади твої дзвони зняли та переплавили на гармати, а вже через п'ять літ відлили нові* [2, с. 135]); *надихатися волею* (*Люди не встигли надихатися волею, а вже більшовики на ній і на них ставлять жирний червоний хрест* [2, с. 140]); *волю здобути* (– *Мені або волю здобути, або загинути з честю, – відказує ватажок фразою, котру вичитав у якійсь із листівок ще на початку громадянської* [2, с. 165]).

Л. Мацько зазначає, що лінгвокультурологічний аналіз тексту передбачає виділення лінгвокультурем як таких його мовних одиниць, у семантиці яких зосереджена вага й актуальна культурна інформація [3]. Якщо така лексема стає образним конкретизатором фразеологічної одиниці, то стійке сполучення слів набуває важливої для змісту висловлювання культурної інформації. До таких лексем відносимо слово-символ *вода*, що вжите в тексті роману у складі фразем чотири рази: *привела вода* (*Карпа та Миколу привела до ями вода* [2, с. 45]); *змивати водою* (*Весь осміх із лиця знахуря, немов змиває холодною криничною водою* [2, с. 113]); *ховала чорна вода* (*Засинаючи, Микола розуміє, чому всю ніч його ховала чорна вода* [2, с. 194]) і є символом зовнішнього і внутрішнього очищення, здоров'я, богатирської сили, оберегу від нечисті, воскресіння, духовного відродження. При описі родильного обряду письменниця використовує фразему *відійшли води* для найменування одного з етапів народин (*Кинувши оком, вона розумує, в чому справа – відійшли води* [2, с. 113]).

Нерідко стрижневим словом фразеологізму є просторіччя, слова, уживані як уснорозмовні одиниці. Таким є, зокрема, слово *трясця*. У «Словнику української мови» зафіксовано три значення цього слова: 1) хворобливий стан, при якому людину морозить, кидає то в жар, то в холод; лихоманка; 2) уживається як лайливе слово; 3) нічого [4, т. 10, с. 307].

В. Жайворонок при описі значення і символіки цього слова зосереджує свою увагу на тому, що це, по-перше, «народна назва лихоманки (пропасниця) і малярії, а також сильного тремтіння, збудження тощо». По-друге, у дохристиянських віруваннях – «персоніфікована зла сила, як і хвороба взагалі, зла недуга, її уособлення». По-третє, давнє значення цього слова пов'язане із застарілим найменуванням міфічної істоти – Трясовиці, «про яку було багато народних оповідей» [1, с. 608]. Авторка вживає фраземи зі словом *трясця* для показу сильного збудження героїв твору, гніву, розпачу, неспокійного душевного стану, незадоволення. Це складник лайливих висловів, уживаних у романі: **трясця окаянна** (*– Що воно за **трясця окаянна?** – викрикує він, ховаючи за гнівом розпач* [2, с. 56]); **трясця тобі в пупа** (*– А хто ж тебе знає? Чи козак, чи татарин, чи, **трясця тобі в пупа, яничар,** – бурчить полковник і крутить на пальці свого довгого вуса* [2, с. 195]); **у трясці** (*Як він, у **трясці,** може сидіти тут у хаті, коли вдома немає чого їсти?* [2, с. 205]). Ужите це слово також у складі вигуківих фраз для висловлення емоцій: **трясця зна якої** (*У його дивізії, що спочатку була червоною, а тепер **трясця зна якою,** подекують, що треба було не ділити хлопців, а йти всім гуртом на Київ, а вже звідти – бити далі* [2, с. 58]); стійкого сполучення слів, що називає не зовсім відому і зрозумілу небезпеку: **до трясці печеної доведе** (*– Ви, дядьку, старші, але ота диктатура пролетарія нас усіх до **трясці печеної доведе!*** [2, с. 73]), вказівки на непридатність і непотрібність чогось: **на трясці воно нам** (*– А на **трясці воно нам?!*** [2, с. 59]).

Фразеологічно навантаженою в романі є також лексема *хата*, яка в складі фраземи може символізувати домівку: **пішли по хатах** (*– ... Аж гульк, прийшла революція, і всі **пішли по хатах** ...* [2, с. 13]); збентеженість, душевний стан, за якого всі цінності втрачають свою вартість (**ні хата, ні діти не милі** (*Та я ж і сама світ за очі, бо без тебе **ні хата, ні діти не ми-и-ли*** [2, с. 108]). Входить ця лексема до складу стійкого сполучення слів зі значенням 'будувати хату': **ставити хату** (*Хату нову ставити буде* [2,

с. 23]) та назв житла за особливостями його побудови: **хата на дві половини** (*Кучеренківська хата – на дві половини* [2, с. 24]). Часи активних воєнних дій репрезентовані висловами **відпускати по хатах** ‘за місцем проживання’ (*Двічі на рік їх відпускають по хатах* [2, с. 23]); **іти по хатах** ‘розташовуватися по квартирах того населеного пункту, де знаходить все військо’ (*Тому, як це заведено в усі часи в усіх арміях, «пішли по хатах»* [2, с. 125]).

Отже, роман Г. Кревської «Монастирські сливи» належить до тих прозових творів, у яких фраземи становлять собою цілий комплекс стійких сполучень слів, які є засобом сюжетотворення, адже характеризують зображувану епоху, історичні події описаної доби; є засобом образності й експресивізації тексту, бо сприяють відтворенню психологічного стану мовців. Нерідко стійкі сполучення слів відіграють роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення чи вказують на їхній символічний характер. Фразеологія художнього твору – це інформаційне середовище, у якому містяться відомості про культуру, історію, мовні й етнічні традиції народу.

Список використаної літератури

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
2. Кревська Г. Монастирські сливи : історичний роман. Лубни : Комунальне видавництво «Лубни», 2020. 240 с.
3. Мацько Л. І., Цівун Н. М. Лінгвокультурема «весілля» з погляду вивчення історії українського етносу (на матеріалі праць Павла Чубинського). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. 2014. Випуск 11. С. 40–43.
4. Словник української мови. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1979. 659 с.

Ольга СМАКОВУС, студентка групи ФУМмз-22-1

Хмельницького національного університету

Наукова керівниця – Інна ПРИЙМАК,

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри української філології

ПОВІСТЬ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА «СИН ОПРИШКА»:

СИНТЕЗ РЕАЛІЗМУ ТА РОМАНТИЗМУ.

У повісті «Син опришка» спостерігаємо драматичний перебіг подій, пов'язаних із любовним почуттям. Твір має романтичне спрямування, але образи Гриня й Емілії тяжіють до реалістичних. Переміщення письменницької уваги на зображення об'єктивного життя у поєднанні з використанням романтичних способів розкриття внутрішнього світу людини дає нам підстави говорити про синкретизм реалізму та романтизму у літературній діяльності Ф. Заревича.

***Ключові слова:** Заревич Федір, повість «Син опришка», реалізм, романтизм, синтез.*

Помітною постаттю в літературному процесі середини ХІХ ст. на західноукраїнських землях є Федір Заревич. Його свого часу високо оцінив І. Франко, назвавши письменника людиною, яка здобула «досить почесне місце як новеліст» [2, с. 317]. Науковці ХХ століття (М. Бернштейн, О. Білецький, І Денисюк, Н. Калениченко, Ф. Погребенник, М. Юрійчук, М. Яценко та ін.) також окреслили основні віхи мистецької діяльності Ф. Заревича. Однак поза увагою дослідників залишився чималий пласт прозових творів письменника, які не отримали належної оцінки.

Прозова спадщина Федора Заревича – досить самобутнє і цікаве явище в літературно-мистецькому процесі II половини ХІХ ст. Естетичні пошуки письменника закорінені у площині «романтизм – реалізм».

Творчість Ф. Заревича, як і Ю. Федьковича, В. Шашкевича, В. Ільницького та ін., формувалась на кращих традиціях української поетичної та прозової шкіл. У нашій статті ми маємо на меті проаналізувати повість Ф. Заревича «Син опришка» з огляду синкретизму романтизму / реалізму.

У цьому творі спостерігаємо драматичний перебіг подій, пов'язаних із любовним почуттям. Сюжет повісті розгортається на основі конфлікту цісарського лісничого з бойківським вівчарем. Селянський хлопець-сирота Гринь заарештований, оскільки він пострілом завадив панському полюванню і після вчиненого не захотів повернути рушницю. Але соціальний конфлікт тут увиразнено особистим – хлопець давно закоханий у дружину лісничого. Навіть у неволі сирота Гринь згадує молоду лісничиху Емілію: *«Шкода єї для нього – старого ... Коби вона моя – Господи!»* [1, с. 203].

Молода пані також закохана в хлопця, їй близькі та зрозумілі його життя та проблеми, адже вона сама зростала сиротою в сім'ї вуйка й без згоди дівчини шістнадцятилітню красуню Емілію видають заміж за цісарського лісничого. Згодом молода дружина зрозуміла, що від чоловіка годі чекати любові, вона лише гарна іграшка в його руках. У подружжі без любові лісничиха закохується в молодого парубка.

Про любовні пристрасті говорить автор, коли полонений Гринь захоплено дивився на лісничиху: *«Шкода красного верховинського легиня, що пустой чепився гадки, онь бувь ныні міг бути першимь женихомь у селі; дівчата найкрасиши и найбогатиши аж пропадали за нимь, складали співанки на ёго дробни кучері, на ёго теренови очи, рожеве лиці, називали ёго оленем, князевичем – а ёму от що вь голові!»* [1, с. 290]. Саме з цієї романтичної колізії розпочинається розвиток сюжету.

Розвиток подій починається тоді, коли закохана Емілія звільняє Гриня з-під арешту, щоб врятувати йому життя, він обирає єдиний можливий шлях для себе – йде до опришків. Любовний сюжет у цьому творі домінує і

допомагає авторові розкрити весь діапазон душевних переживань героїв та їхні характери.

У наступних розділах повісті закохані проходять різноманітні випробування своїх почуттів, викликаних довгою розлукою. Зрештою, Гриньо, сумуючи, за коханою, вирішує її викрасти; Емілія, дослухаючись до свого серця, залишає шлюбного чоловіка. Так героїня реалізовує своє право на кохання й щастя. Письменник у романтичному ключі зображує внутрішні переживання молодої жінки, яка змушена розв'язати складну дилему: зрадити законному чоловікові чи піти за коханим: *«Господи, чи простиш ти коли по своїй святій волі мій тяжкий гріх. Карай Боже, карай мене, коли твоя воля»* [1, с. 207].

Однак зовнішні обставини вирішують за героїв. Одного разу на хату колишнього опришка, де проживали закохані, нападають жовніри й забирають молоду жінку до будинку її чоловіка. Гриня на той момент не було вдома й він не зміг захистити кохану.

Повість «Син опришка» має романтичне спрямування, але образи Гриня й Емілії тяжіють до реалістичних. Автор подає їх у розвитку, наголошуючи, що вчинки соціально і психологічно вмотивовані. Тут ми бачимо типові ознаки літературного процесу середини XIX ст.: трактування традиційних романтичних тем і мотивів у реалістичному аспекті. Нового трактування надає уміщення характерних для романтизму образів у реалістичний контекст, що сприяє особливій поетиці художнього твору, і це насамперед поєднання засобів поетики романтизму (емоційні пейзажі, суб'єктивна розповідь про події) з реалістичними прийомами зображення (показ соціального середовища, типові обставини, конкретні деталі).

Переміщення письменницької уваги на зображення об'єктивного життя і водночас використання романтичних способів розкриття внутрішнього світу людини дає нам підстави говорити про синкретизм реалізму та романтизму в літературній діяльності Ф. Заревича.

Для досягнення напруги в зображуваному автор вдається до принципу контрасту. Це, у свою чергу, реалізується засобами антонімії. У структурі повісті бачимо такі зразки: *«хижам, як чорні та сиві кранки»* протиставляється *«дворець»* [лісничого], що *«блистів білий на краї, як дзеркальце манюське»*; а *«жартовливому пану»* – *«засумовані молодиці»*. Для посиленої психологізації автор використовує прийоми екстравертного психологізму, коли подає опис інтер'єру: *«Ще вчора якь тамь було гарно, світло, а нині ажь жаль дивитися. Розтворомь стояли всі двері, у покояхь все поперевертано догори ногами, порозмітувано, забрано де що ліпшого и постелі навіть не лишено»* [1, с. 208].

Федір Заревич часто й детально змальовував зовнішній вигляд своїх героїв. Трапляються в його творах етнічні особливості народного житла українців, значне місце в повісті *«Син опришка»* займають характеристики та описи матеріального світу – одягу, господарського начиння. Маємо можливість детально уявити одяг селянки того часу: *«На присні під вікнами сидять и розмовляють дві жінки. Одна собі вбрана на верховинській ладь, у вышиваній сорочці, зі світлими пацьорками, коралями червоними и хрестиками на грудяхь, у малеванці... Побічь молодиці друга жінка, молоденька и красна якт квітка; але то вже не молодиця верховинська, то квітка не уросла на буйных горахь, то молода якась пані. Чорноброва, зь чорними як терень очима, й сама убрана чорно, и не весела якь бойкиня, бо уперла головку на долонь, не промовить и одного слова, лише думає та думає»* [1, с. 208]. Письменник не просто так вдається до етнографічних описів, він використовує їх відповідно до смислового навантаження, психологізуючи характер своїх героїв. Якщо одяг селянки яскравий та барвистий, то одяг пані Емілії переважно чорного кольору, що символізує її душевний стан.

Велику роль у творі відіграють пейзажі. Пейзаж у будь-кому художньому творі є одним із найголовніших засобів, які дозволяють письменникові моделювати різні типи характерів героїв. Пейзажі завжди

насичені духовно-філософським та моральним змістом, зчаста вони є тією «картиною світу», що визначає ставлення людини до навколишнього світу. Здебільшого вони також виступають як певний фон, що увиразнює важку долю героя. Зчаста опис пейзажу дисонує з почуттями та переживаннями героїв. Картина літнього вечора в горах викликає невимовну тугу в душі арештованого Гриня: *«Его очи гляділи у далеко мріючи гори, з-за котрих саме зачинав викочуватися місяць, як ясне сяюче кружило, сміючій, повнолицій. Лучі сходячого місяця розсипані и розсіяні долі лісом и буйними травами замаєними горбами, похожі були на пасма срібні розстелені, тоненькі та густі, як паутина. А на пасмах блистіла роса, як премногі тисячі порошоків світлих. Де куди по полянках полахтіли огні червоні овчарські і підходили клуби диму зразу темні, що раз ясніли и розвіялися. Ціла полонина чудна станула перед очами бідного овчаря. Зітхнув тяжко, знать бана за волею у горах его найшла»* [1, с. 211].

Отже, бачимо, що повість Ф. Заревича є яскравим зразком прози середини ХІХ ст.; у ній, відповідно до реалій часу, спостерігаємо органічне поєднання рис романтизму й реалізму.

Список використаної літератури

1. Заревич Ф. Вибрані твори. Львів, 2007. 372 с.
2. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. 60-ті роки в Галичині. *Зібрання творів*: у 50 т. Київ, 1984. Т. 41. С. 310–326.

*Наталія ТИХОНЧУК, кандидатка медичних наук,
доцентка кафедри офтальмології
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця,
студентка групи ФППм-23-1
Хмельницького національного університету
Наукова керівниця – Інна ГОРЯЧОК,
кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри слов'янської філології*

ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ ЛІКАРЯ В РОМАНАХ ТАДЕУША ДОЛЕНГИ-МОСТОВИЧА

Існує багато досліджень, присвячених літературному образу лікаря у творах різних авторів. Одним із польських письменників, який зобразив постать лікаря у своїх романах, є Тадеуш Доленга-Мостович. Письменник показав портрет лікаря з різних ракурсів і розкрив певні характерні риси та цінності. Аналіз літературного образу лікаря може допомогти нам краще зрозуміти роль і місце цієї професії в суспільстві.

***Ключові слова:** «Знахар», образ лікаря, персонаж, письменники, Тадеуш Доленга-Мостович.*

LITERACKI OBRAZ LEKARZA W POWIEŚCIACH TADEUSZA DOŁĘGI -MOSTOWICZA

Istnieje wiele badań poświęconych literackiemu wizerunkowi lekarza w dziełach różnych autorów. Jednym z polskich pisarzy, który ukazał postać lekarza w swoich powieściach jest Tadeusz Dołęga-Mostowicz. W swoich utworach pisarz pokazał portret lekarza z różnych stron, ujawnia pewne charakterystyczne cechy i wartości. Analiza literackiego wizerunku lekarza może pomóc nam lepiej zrozumieć rolę i miejsce tego zawodu w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: bohater, pisarzy, Tadeusz Dołęga-Mostowicz, wizerunek lekarza, «Znachór».

Literacki wizerunek lekarza jest ważnym tematem w literaturze światowej, fascynuje i inspiruje pisarzy. W dziełach różnych autorów lekarze występują dla czytelnika pod różnymi postaciami: od bezinteresownych ratowników ludzkiego życia po cynicznych ludzi biznesu, którzy na pierwszym miejscu stawiają osobiste korzyści.

Istnieje wiele badań poświęconych literackiemu wizerunkowi lekarza w dziełach różnych autorów. Niektórzy badacze koncentrują się na analizie ewolucji tego wizerunku na przestrzeni dziejów, podczas gdy inni badają jego specyfikę w konkretnych literaturach narodowych.

Wizerunek polskiego lekarza w XIX wieku ulegał istotnym przemianom, zarówno w literaturze, jak i w obrazie. Charakterystyka tego zawodu sprawiła, że lekarskie portrety były zawsze nasycone emocjami w społecznym odbiorze. Współczesne opinie o tamtych postaciach kształtujemy na podstawie różnych źródeł, takich jak teksty z czasopism medycznych, pamiętniki czy listy. Jednak oprócz tych źródeł, istnieje również zjawisko autokreacji, które wpływa na nasze własne postrzeganie lekarzy. Literatura piękna odegrała ważną rolę w budowaniu wizerunku lekarzy, a medycyna była źródłem inspiracji dla twórców. Na początku XIX wieku literatura portretowała lekarzy często w negatywnym świetle, ale z biegiem czasu wzorce te ulegały zmianie, a literatura stała się narzędziem kształtującym wizerunek lekarzy [4].

Pomimo znacznej liczby publikacji wciąż istnieje wiele otwartych kwestii związanych z literackim wizerunkiem lekarza. Jednym z nich jest specyfika tego wizerunku w dziełach konkretnych autorów.

Jednym z polskich pisarzy, który ukazał postać lekarza w swoich powieściach jest Tadeusz Dołęga-Mostowicz, znany polski pisarz okresu międzywojennego.

Tadeusz Dołęga-Mostowicz interesował się literaturą od dzieciństwa. Już w Głębokiem pisał wiersze i scenariusze przedstawień szkolnych. Pracując jako

dziennikarz w «Rzeczpospolitej» drukował na jej łamach krótkie opowiadania i nowele, humoreski i wierszowane szopki noworoczne, a jego felietony często miały charakter krótkich form literackich [2, s. 466].

W listopadzie 1928 r. zakończył współpracę z «Rzeczpospolitą» (która ukazywała się jeszcze do końca 1931 r.) i wycofał się z publicystyki politycznej na rzecz komentowania wydarzeń kulturalnych (recenzje teatralne) i skupienia się na pracy literackiej [3].

W 1930 r. ukazała się w odcinkach pierwsza powieść Dołęgi-Mostowicza – «Ostatnia brygada» (wyd. książkowe 1932), a w roku następnym, na łamach dziennika «ABC», druga i zarazem najważniejsza powieść – «Kariera Nikodema Dyzmy» (wyd. książkowe 1932). Powieść okazała się sukcesem a jej autor zyskał wielką popularność [5].

Po sukcesie wydawniczym Dołęga-Mostowicz zajął się przede wszystkim działalnością literacką. W latach 30. został autorem kilkunastu poczytnych książek, z których największą popularność osiągnął «Znachor» (1937) i jego kontynuacja Profesor Wilczur (1938). W ciągu roku pisał średnio dwie powieści (łącznie powstało 16). Dzięki popularności swych utworów oraz ich ekranizacji dorobił się znacznego majątku (ze sprzedaży praw autorskich zyskiwał dochody rzędu 15 tys. zł miesięcznie).

Około 1935 r. zamieszkał w wynajmowanym luksusowym apartamencie na pierwszym piętrze pałacu Rembielińskiego przy ul. Piusa XI 10 (obecnie Al. Ujazdowskie 6a). Oprócz bogatego życia towarzyskiego, zajmował się myślistwem oraz motoryzacją. Był członkiem Automobilkłubu Polskiego i posiadał luksusowy samochód buick model 41 sedan, rocznik 1936 [7].

Tadeusz Dołęga-Mostowicz nie był lekarzem. Jego zawód to pisarz, scenarzysta i dziennikarz. Mimo to, w swoich powieściach często eksplorował tematykę związaną z medycyną i lekarzami, co przyczyniło się do popularności jego twórczości. Powieści Dołęgi-Mostowicza cieszyły się ogromną popularnością w okresie międzywojennym, a ich bohaterowie stali się wzorcami do naśladowania dla wielu młodych ludzi.

Celem opracowania jest analiza literackiego wizerunku lekarza w powieściach Tadeusza Dołęgi-Mostowicza.

W swoich utworach pisarz pokazał portret lekarza z różnych stron. Obraz ten, choć różny, ujawnia pewne charakterystyczne cechy i wartości, które autor przypisywał tej profesji [1].

W powieściach Dołęgi-Mostowicza dominuje wizerunek lekarza, jako humanista i altruista, oddanego swojej misji. Jest on nie tylko fachowcem, ale również osobą, głęboko empatyzującym z cierpieniem pacjentów. Kieruje nim troska o ich zdrowie i życie, a nie chęć zysku czy prestiżu. Przykładem takiego lekarza jest doktor Murek z powieści «Doktor Murek zredukowany». Poświęca on swój czas i energię chorym, często zaniedbując własne życie prywatne.

Dołęga-Mostowicz kreuje swoich bohaterów-lekarzy jako postaci moralnie silne i bezkompromisowe. Postępują oni zgodnie z zasadami etyki lekarskiej, stawiając dobro pacjenta na pierwszym miejscu. Nie ulegają presji otoczenia i potrafią przeciwstawić się złu. Przykładem takiego lekarza jest doktor Judym z powieści «Złota maska». Walczy on o sprawiedliwość i godność ubogich pacjentów, narażając się na szykany ze strony bogatych i wpływowych osób.

Dołęga-Mostowicz nie tworzy jednak postaci idealnych. Lekarze w jego powieściach to również ludzie ze swoimi słabościami i problemami. Popołniają błędy, mają wątpliwości i zmagają się z przeciwnościami losu. Przykładem takiego lekarza jest doktor Korczak z powieści «Pamiętnik pani Hanki». To człowiek o bogatym życiu wewnętrznym, który doświadcza rozczarowań i goryczy.

Dołęga-Mostowicz ukazuje również swoich bohaterów w kontekście ówczesnych realiów społecznych. Lekarze w jego powieściach często walczą z ubóstwem, nierównościami społecznymi i brakiem dostępu do opieki medycznej. Przykładem takiego lekarza jest doktor Tretter z powieści «Brzezina». Poświęca on swoje życie walce z gruźlicą, która dziesiątkuje ubogą społeczność.

W powieści Tadeusza Dołęgi-Mostowicza «Znachór» wizerunek lekarza ukazany jest poprzez tragiczne losy profesora Rafała Wilczura. Jest on utalentowanym chirurgiem, ale jego życie jest niesprawiedliwie obdarzone: w

domu nie ma miłości, opuszcza go żona i zabiera córkę. Sam profesor pada ofiarą pijaków i złodziei, a po ciosie w głowę doznaje amnezji, zapominając o swojej przeszłości. Historia rozgrywa się w ramach powieści z cyklu «Wilczur».

Choć nie ma tu intrygi, autor umiejętnie opisuje losy bohaterów, czyniąc je życiowymi i namacalnymi. Książka, mimo niewielkich rozmiarów, jest pełna szczegółów i czyta się ją szybko. Powieść doczekała się również ekranizacji, co świadczy o jej popularności wśród czytelników.

Rafał Wilczur jest nie tylko wspaniałym obywatelem i wybitnym naukowcem, ale także doktorem honoris causa medycyny. Jego trudy i doświadczenia wzbudzają współczucie, a powieść pokazuje, jak ważne jest, by mimo życiowych trudności pozostać silnym i szczęśliwym [6].

Podsumowanie. Literacki obraz lekarza w powieściach Tadeusza Dołęgi-Mostowicza jest złożony i wieloaspektowy. Dominuje wizerunek lekarza-humanisty, altruisty i wzorca do naśladowania. Dołęga-Mostowicz ukazuje jednak również swoich bohaterów jako ludzi z krwi i kości, którzy borykają się z problemami i przeciwnościami losu. Ważnym aspektem jest również kontekst społeczny, w którym autor umieszcza swoich bohaterów, ukazując ich walkę z ubóstwem, nierównościami i brakiem dostępu do opieki medycznej.

Analiza literackiego wizerunku lekarza może pomóc nam lepiej zrozumieć rolę i miejsce tego zawodu w społeczeństwie, a także ewolucję norm etycznych i wartości stojących przed lekarzami.

Bibliografia

1. Dołęga-Mostowicz Tadeusz. *Zmowa lekarzy*. Warszawa : Czytelnik, 1984. 201 s.
2. Górski Jarosław. *Parweniusz z rodowodem: biografia Tadeusza Dołęgi-Mostowicza*. Warszawa : Iskry, 2021. 448 s.
3. Koper Sławomir. *Dwudziestolecie międzywojenne. Tom 3. Afery i skandale*. Warszawa, 2013, 131 s..

4. Mackiewicz Jarosław. Wizerunek polskiego lekarza w literaturze XIX w. PAMIĘTNIK TLW, 2006, URL : <https://www.tlw.waw.pl/wizerunek-polskiego-lekarza-w-literaturze-xix-w/> (dostęp: 19.03.2024).

5. Moje Kresy. Sława i dramat Mostowicza. Nowa Trybuna Opolska, 8 stycznia 2011, URL : <https://nto.pl/moje-kresy-slawa-i-dramat-mostowicza/ar/4173989> (dostęp: 19.03.2024).

6. Powieści: Tadeusz Dołęga-Mostowicz. Ogród Petenery | Fandom, URL : https://wiersze.fandom.com/wiki/Tadeusz_Do%C5%82%C4%99ga-Mostowicz (dostęp: 19.03.2024).

7. Świerkocka Izabela. Śladami gwiazd II RP. Warszawa : Agencja Wydawniczo-Reklamowa Skarpa Warszawska, 2017. 272 s.

*Наталія ТОРЧИНСЬКА, кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету,
судова експертка Хмельницького НДЕКЦ МВС України*
*Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ, доктор філологічних наук,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету,
судовий експерт Хмельницького НДЕКЦ МВС України*

СУДОВА ЛІНГВІСТИКА: СУТНІСТЬ, ТИПОЛОГІЯ, ЗАВДАННЯ

У статті звертається увага на визначення сутності експертизи загалом і лінгвістичної зокрема, характеризуються різновиди судової лінгвістики (авторознавчої і семантико-текстуальної), описуються її об'єкти, предмети, завдання, наводиться перелік основних питань, на які потрібно дати відповідь судовим лінгвістам.

***Ключові слова:** авторознавчі дослідження, лінгвістична експертиза, об'єкт і предмет дослідження, семантико-текстуальні дослідження, судова лінгвістика.*

У «Переліку спеціалізацій підготовки здобувачів вищої освіти ступенів бакалавра та магістра за спеціальністю 035 «Філологія» вказано 50 спеціальностей, зокрема 035.01 Українська мова та література, 035.02 Кримськотатарська мова та література, 035.09 Фольклористика, 035.10 Прикладна лінгвістика, а решта – інші мови світу (з перекладом включно).

Як галузь прикладної лінгвістики кваліфікується **судова лінгвістика** (інші назви – **кримінальна, юридична лінгвістика**), вивчення якої спрямоване на перетин мови і права. Як зазначає Л. В. Ажнюк, «одним із головних теоретичних завдань юрислінгвістики є виявлення системи кореляцій між лінгвістичним дискурсом і дискурсом права, яка б дозволила

створити надійне підґрунтя для лінгвістичного аналізу, прогнозування й розв'язання мовно-правових конфліктів, що виникають на перетині мовних і правових відносин у суспільстві» [3, с. 47–48].

Судових лінгвістів насамперед готують до виконання лінгвістичних експертиз. Загалом **експертиза** (від лат. *expertus* – досвідчений, знавець) – це «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду» [1]. Відповідно, лінгвістична експертиза – «це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів, інших мовних об'єктів, а також невербальних засобів комунікації, які в поєднанні з вербальними генерують смисли у повідомленні» [4, с. 3].

Більшість видань періоду кінця ХХ – початку ХХІ ст, присвячених судовій лінгвістиці загалом і лінгвістичній експертизі зокрема, підготовлена зарубіжними дослідниками, як англomовними, наприклад, Джоном Гіббонсом («Мова і закон» та «Криміналістична лінгвістика: вступ до мови в системі правосуддя»), Джоном Олсоном («Слово як доказ. Все, що Ви скажете, буде використано проти Вас») чи Р. В. Шуєм («Створення мовних злочинів»), так і російськими, на зразок: «Лінгвістична експертиза тексту: теорія і практика» А. М. Баранова, «Теоретична лінгвістика і судова лінгвістична експертиза» К. І. Бриньова чи «Судова лінгвістична експертиза екстремістських матеріалів» М. Л. Подкатіліної. Однак протягом останнього двадцятиліття в Україні появилось чимало робіт, в яких розглядаються різні аспекти загалом **судової лінгвістики** (посібники «Правнича лінгвістика» Г. П. Проценко, Л. М. Шестопалової та О. Ф. Прохоренко [11] і «Вступ до юридичної лінгвістики» Ю. Ф. Прадіда [12]; «Юрислінгвістика: словник термінів і понять» Л. І. Шевченко, Д. В. Дергач, Д. Ю. Сизонова, І. В. Шматко [16]) та **експертизи** (закон України «Про судову експертизу» [1] та «Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» [2]; монографія

«Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні» М. Г. Щербаковського [15]; «Енциклопедія судової експертизи» Н. І. Клименко, В. П. Бахіна, Т. В. Будко і П. В. Цимбал [8]; «Розробка експертних методик: зміст, структура, репрезентація (з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні)» О. Г. Рувіна [13]), зокрема і **лінгвістичної** (монографії «Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень)» і «Теорія і практика досліджень мовленнєвих текстуальних джерел інформації в діяльності СБ України» Т. В. Будко [5; 6]; посібники «Основи лінгвістичної експертизи тексту» І. В. Гарбери [7] і «Лінгвістична експертиза» Л. І. Шевченко і Д. Ю. Сизонов [9]; методичні рекомендації «Методика семантико-текстуальних досліджень висловлювань, виражених у формі закликів» Л. В. Свиридової і Є. В. Ковкіної [10] і «Розробка методичних рекомендацій щодо судово-лінгвістичного експертного дослідження текстуальних джерел інформації пропагандистського характеру» С. Долинківської [14]; численні статті, наприклад, «Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції» і «Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження» Л. В. Ажнюк [3; 4].

Як бачимо, проблеми судової лінгвістики і лінгвістичної експертизи досить активно висвітлюються в науковій літературі. Водночас відзначимо недоступність багатьох джерел, оскільки їх немає у вільному доступі. Відповідно, відсутня інформація і про типологію, мету, завдання та інші атрибути вказаних об'єктів. Тож **актуальність теми** нашої розвідки якраз і зумовлена потребою надати короткі, але науково достовірні відомості про лінгвістичну експертизу загалом і діяльність експертів-лінгвістів зокрема.

Передусім зазначимо, що історія таких експертних досліджень досить нетривала – лише два-три десятки років. І це при тому, що найдавніша експертна установа Україна – Київський науково-дослідний інститут судових

експертиз Міністерства юстиції України – був створений 4 липня 1913 року як Кабінет науково-судової експертизи при прокурорі Київської судової палати, 1925 року реорганізований в Інститут науково-судової експертизи, а з 1964 року функціонує як Київський науковий інститут судових експертиз. Згодом були створені філії інституту в багатьох обласних центрах: Тернополі (1990 р.), Вінниці і Черкасах (1998 р.), Чернігові (2001 р.), Житомирі (2009 р.), Хмельницькому (2012 р.), Івано-Франківську, Кропивницькому і Чернівцях (2017 р.) тощо. Нині експертні служби працюють не лише під егідою Міністерства юстиції України, а й Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Міністерства охорони здоров'я, Державної прикордонної служби та Служби безпеки України.

Початково в експертних дослідженнях основна увага зверталася на ідентифікацію вогнепальної зброї, удосконалювалися способи мікрофотографії, визначалася групова належність крові, виконувався токсикологічний аналіз, розроблялися методи руйнування органічних речовин. Після Другої світової війни почали застосовуватися високочутливі фізичні і хімічні методи дослідження речових доказів із метою визначення природи речовин, удосконалювалися методики порівняльного аналізу лікарських сполук і зразків ґрунтів тощо, характеризувалися сліди пострілу з близької відстані. За 110-річну історію виконано більш ніж 2,3 мільйони експертиз, опубліковано понад 4 000 наукових робіт і підготовлено понад 700 науково-дослідних розробок. Експертизи виконуються за 96-ма експертними спеціальностями, і якщо спочатку більшість із них мала інженерно-технічне або природничо-наукове спрямування, то згодом популярними стали експертизи з дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, комп'ютерно-технічна, почеркознавча, психологічна, будівельно-технічна, екологічна, земельно-технічна, дорожньо-технічна, залізнично-транспортна та інші. Після початку агресії Росії проти України активізувалося проведення військових, вибухотехнічних, товарознавчих, економічних, екологічних та деяких інших експертиз.

Протягом останніх 15 років у слідчих все частіше почала виникати необхідність у змісті усних вступів і письмових текстах встановити наявність пропаганди війни, релігійної винятковості, погроз здоров'ю та життю особи, закликів до повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, масових заворушень, здійснення інших деструктивних дій чи посягань на територіальну цілісність і недоторканість держави: вимагання грошових сум; висловлювань, які порочать честь, гідність та ділову репутацію осіб, і багато іншого, тобто появилися питання, відповідь на які могли дати лише експерти-лінгвісти.

Звичайно, становлення судово-лінгвістичної експертизи не відбулося на «голому» місці, оскільки частково були використані напрацювання почеркознавців, які для підтвердження своїх висновків використовували мовні ознаки в рукописах; фоноскопів, які для ідентифікації мовця, окрім акустичних характеристик, задіювали ознаки його усного мовлення; психіатрів, що помітили у своїх пацієнтів суттєві порушення або специфічні особливості мовлення, пов'язані з тим чи іншим захворюванням або ушкодженням головного мозку; психологів, які у психологічній експертизі використовували лінгвістичні знання під час здійснення контент-аналізу, та інших експертів, що розробляли дотичні до вказаних проблеми. Крім того, не ігнорувалася й загальна система проведення експертиз, їхні методики, завдання, алгоритми проведення досліджень тощо.

Водночас наявна й низка специфічних особливостей судово-лінгвістичних експертиз.

Передусім не варто відносити такі дослідження писемномовленнєвих і усних повідомлень до розряду криміналістичних, тому що судово-лінгвістична експертиза не є такою за своєю сутністю: хоча вона виникла на потребу вирішення завдань правоохоронних або судових органів, але використовує методи лінгвістики або суміжних наук (психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, семіотики тощо), і навіть якщо

ці методи спеціально створені для певної експертизи, це завжди робиться на базі лінгвістичних знань.

Не можна ставитися до судово-лінгвістичної експертизи як до суб'єктивного трактування інформації, адже її висновки опираються на фактичний матеріал – зміст окремих слів і словосполучень.

Не потрібно намагатися втиснути таку експертизу в межі стандартів експертиз інженерно-технічної та природно-наукової сфери, бо останні не передбачають роботи зі словом, не мають багатої бібліографічної бази, передусім лексикографічної, і не використовують різнопланових методів дослідження.

Зрештою, лінгвістичні експерти не можуть працювати лише в рамках офіційно зареєстрованих методик, які, звичайно, існують, проте не здатні охопити всього розмаїття матеріалу, поданого для дослідження, через що доводиться розробляти авторські технології, які, проте, обов'язково мають базуватися на нормах закону.

У практиці роботи експертів, які підтверджені й теоретичними напрацюваннями, були виявлені загальні особливості експертиз, які, безумовно, стосуються й судово-лінгвістичних досліджень. Усі вони пов'язані зі специфікою експертиз, яка проявляється в тому, що ініціатором роботи зазвичай є не дослідник, а замовник (слідчий, суддя тощо); саме замовник визначає об'єкт дослідження та коло питань, які виносяться на експертизу; не варто використовувати не апробовані, не визнані в професійному середовищі методи; час проведення експертиз обмежено нормами (наприклад, проста експертиза виконується не більше ніж 10 днів); в роботі має бути науковий апарат, зокрема перелік наукових праць, які використав експерт при проведенні дослідження.

На основі різних критеріїв судово-лінгвістичні експертизи поділяються на низку підвидів. Передусім експерт може виконувати **експертизу й експертне дослідження** (перше – на замовлення сторони судового процесу, друге – на замовлення поза судовим процесом). За ознакою часу

розрізняються експертизи **первинні** (виконуються перший раз) і **повторні** (за наявності протиріч або в разі підозри на недостовірність висновків експерта замовляються іншим виконавцем). За ознакою обсягу дослідження виокремлюють **основні** (переважно первинні) та **додаткові** (призначаються у випадках неточності експертних результатів, отриманих у процесі проведення основної експертизи, за умови, що всі неточності не можуть бути усунені в результаті допиту експерта). За дослідженнями, здійснюваними в межах однієї або кількох галузей знань, експертизи поділяють на **однорідні** (у першому випадку) або **комплексні** (опис одного об'єкта з різних позицій). На основі кількісних параметрів розрізняють експертизи **одноосібні** (виконуються одним дослідником) і **комісійні** (беруть участь два та більше експертів з однієї спеціальності) [3, с. 40–41].

За кількістю поданих на дослідження об'єктів, використаних методів та поставлених питань експертизи поділяються на **прості** (термін виконання – до 10 днів), **середньої складності** (до 30 днів), **складні** (до 60 днів) та **особливої складності** (до 90 днів) [2].

Однією з найбільших поширених типологій є розрізнення видів експертиз за характером досліджуваних об'єктів, на основі чого виділяють **криміналістичні** (наприклад, фототехнічну, портретну, трасологічну, балістичну та інші), **інженерно-технічні** (автотехнічну, пожежно-технічну, будівельно-технічну, земельно-технічну тощо), **оціночні** (оцінку будівельних об'єктів та споруд, земельних ділянок, майнових комплексів, паїв та цінних паперів), **економічні** (дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, документів про економічну діяльність підприємств і організацій, документів фінансово-кредитних операцій), **товарознавчі** (оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання), **інтелектуальної власності** (дослідження, пов'язані з текстами, комп'ютерними програмами і базами даних, винаходами, торговельними марками, комерційною таємницею), **психологічні** (вивчення особливостей психічної діяльності та таких їхніх проявів у поведінці особи, які мають

юридичне значення та викликають певні правові наслідки), **психіатричні**, **медичні** та інші дослідження (основний перелік видів судових експертиз закріплений в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень).

Як бачимо, судово-лінгвістична експертиза належить до сектору інтелектуальної власності і, у свою чергу, поділяється на два підвиди: за характером досліджуваних об'єктів – на експертизу усного і писемного мовлення; за типом виконуваних операцій – на авторознавчі та семантико-текстуальні дослідження. Розглянемо кожен тип, звернувши увагу на їхні об'єкти, завдання, можливі питання та інші особливості (тут і далі вказані атрибути експертиз взято з різних методик, посібників, статей, зокрема з Інтернету, а також із власноруч виконаних експертиз, тому немає конкретних покликань на джерело інформації).

Авторознавча експертиза писемного мовлення має за мету ідентифікацію автора тексту, однак, крім ототожнення його особи, можуть вирішуватися діагностичні завдання (наприклад, умови складання тексту, місце формування мовленнєвих навичок, визначення рідної мови, рівня освіти автора документа тощо).

До переліку питань, які можуть вирішуватися за допомогою авторознавчої експертизи писемного мовлення, можуть бути віднесені такі: Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту? Чи є певна особа автором декількох різних текстів? Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами? Чи може бути вказаний текст складений кількома авторами? Які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за цим текстом? Якою є основна мова спілкування автора тексту? Яким є місце формування мовленнєвих навичок (тобто рідна мова, а можливо – і якийсь діалект) автора тексту? Чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких факторів, що перешкоджають це робити? Чи складено текст документа особою самотійно

або під диктування чи його виконано шляхом переписування? Чи складений текст документа зі свідомим перекручуванням ознак писемного мовлення?

Зрозуміло, що об'єктом дослідження такої експертизи є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній формі, однак є певні вимоги до досліджуваних текстів, зокрема до їхнього обсягу (орієнтовно не менше ніж 100 слів). Для порівняння можуть використовуватися вільні (відповідають досліджуваному тексту за мовою, якою його складено, і, по змозі – за часом виконання, характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу, та за іншими суттєвими обставинами, які могли вплинути на формування ознак), умовно вільні (тексти, пов'язані з провадженням у справі й самостійно складені особою, яка підлягає ідентифікації) та експериментальні (тексти, складені особою на вільно обрану нею тему, аналогічну досліджуваному тексту за функціональним призначенням). Зазначимо, що мінімальний обсяг кожного такого тексту теж орієнтовно становить не менше ніж 100 слів, а кількість – не менше ніж п'ять самостійно складених текстів на вільну тему.

Авторознавча експертиза усного мовлення також передбачає ідентифікаційні (ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення) і діагностичні (встановлення типу висловлювання, визначення наявності ознак імітації та інших особливостей) дослідження. При цьому можуть вирішуватися такі питання: Чи брала участь особа в досліджуваній розмові, зафіксованій на (відео) фонограмі? Якщо так, то які слова та висловлювання промовлені саме нею? Чи одна й та сама особа брала участь у досліджуваних розмовах? Скільки осіб брали участь у розмові, зафіксованій на фонограмі? Чи є мовлення досліджуваної особи спонтанним підготовленим (завченим) чи спонтанним непередготовленим? Чи є в мовленні досліджуваної особи ознаки читання тексту? Чи є в мовленні досліджуваної особи ознаки імітації мовленнєвих навичок іншої людини або спотворення своїх? Чи є в мовленні особи ознаки іншої мови? Чи є в мовленні особи лінгвістичні ознаки, що характеризують соціально-біографічні риси її особистості?

Зрозуміло, що об'єктом таких досліджень є зразки усного мовлення. Для ототожнення досліджуваної особи з конкретною особою за ознаками мовлення надаються (відео) фонограма досліджуваної розмови, в якій могла брати участь певна особа, та (відео) фонограма зразків усного мовлення особи, що перевіряється, у формі спонтанного діалогу або монологу. Для встановлення ознак читання тексту в мовленні досліджуваної особи надаються зразки читання нею тексту, як правило, аналогічної тематики.

Для достовірності результатів експертизи зразків усного мовлення особи, що перевіряється, ставляться й інші вимоги: 1) збіг за мовою мовлення досліджуваної особи та особи, зразки мовлення якої надані для ототожнення; 2) дотримання технічних (справний звукозаписуючий пристрій, оптимальна відстань мовця до мікрофона тощо) та акустичних (відсутність сторонніх шумів, достатньо висока гучність мовлення особи для забезпечення розбірливості мовлення, неоднчасне мовлення декількох осіб тощо) умов; 3) достатній обсяг мовленнєвого матеріалу (орієнтовно 5–10 хвилин мовлення особи, що перевіряється); 4) створення умов для отримання зразків у формі розгорнутих висловлювань (але не коротких реплік-відповідей на питання).

Семантико-текстуальною експертизою як писемного, так і усного мовлення вирішуються завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у тих або інших текстах, їхньої стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в текстах, тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановленням фактичних даних про автора. Експерт у галузі семантико-текстуальної експертизи, не виходячи за межі своїх спеціальних знань (базових та отриманих під час спеціальної підготовки), відповідає на питання про наявність чи відсутність висловлювань, які містять образи, погрози, пропаганду, заклики до певних дій (вказується, яких саме дій) тощо. Обов'язково слід пам'ятати, що висновок експерта за результатами таких досліджень не є правовою

кваліфікацією, а лише констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі семантико-текстуальних експертних досліджень. Така назва експертизи пов'язана з тим, що з'ясовується семантика слів і словосполучень і визначається фактичний зміст тексту.

Відповідно, **предметом** судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи є об'єктивний зміст тексту писемномовленнєвого чи усного повідомлення та його окремих складників, відповідність писемномовленнєвого тексту певним стандартам стилістичного оформлення, логічної побудови, дискурсивна належність текстів усного мовлення тощо, які встановлюються на основі спеціальних знань для вирішення завдань досудового та судового розслідування, судового розгляду справ.

Об'єктами судово-лінгвістичної експертизи є: 1) тексти писемномовленнєвих повідомлень, причому це можуть бути іншомовні тексти, якщо наявні їхні переклади, 2) подвійні об'єкти – усні мовленнєві повідомлення та їхні текстові відтворення, 3) фрагменти, окремі висловлювання, слова, але в контексті всього писемномовленнєвого чи усного повідомлення, 4) об'єднана за якимось критерієм сукупність писемномовленнєвих текстів (так званий контент сайту, підбірки випусків періодичного друкованого видання тощо) або певного виду усних промов (так званий контент випусків конкретної телепрограми, політики в якомусь аспекті конкретного каналу, коментарів особи, яка бере інтерв'ю в населення з приводу різних питань тощо); 5) так звані креалізовані тексти, фактура яких складається з двох різнорідних частин – вербальної і невербальної, якщо вони утворюють одне візуальне, структурне, смислове і функціональне ціле, призначене для комплексного впливу на адресата (відеотекст, кінотекст, текст реклами, комікси, афіші, плакати, політичні карикатури тощо); 6) інші комплексні утворення, які містять вербальний складник.

Коло питань, які можуть вирішуватися шляхом проведення семантико-текстуальної експертизи, досить широке.

Для писемних текстів, наприклад, це такі: Які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в досліджуваному тексті? Яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи текстів? Чи містяться в тексті висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій (вказати, яких саме)? Якщо так, то чи є ці заклики публічними (або який характер та форму мають ці заклики)? Чи міститься в тексті інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи? Чи містяться в тексті висловлювання образливого характеру щодо певної особи? Чи є висловлювання фактичним твердженням або оціночним судженням?

Подібними є й питання, які ставляться експерту-лінгвісту при аналізі усного мовлення (пам'ятаємо, що паралельно для дослідження має бути поданий і роздрукований варіант зразків усного мовлення): Чи є ознаки підтекстового (або двоякого) тлумачення слів та висловлювань в усному мовленні досліджуваної особи? Чи містяться в мовленні досліджуваної особи публічні заклики (висловлювання) до певних дій (вказати, яких саме)? Чи міститься в мовленні особи інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи? Чи є висловлювання особи фактичним твердженням або оціночним судженням?

Звичайно, вказане коло питань, що вирішується експертами-лінгвістами, не є вичерпним, оскільки під час проведення семантико-текстуальної експертизи можуть вирішуватися й інші питання, що стосуються її предмета.

Перелік питань для семантико-текстуальної експертизи усних і писемних текстів дозволяє визначити й **завдання**, які найбільш часто ставляться ініціаторами, як-от: виявлення смислової спрямованості тексту, його емоційно-експресивного навантаження; аналіз специфіки використаних стилістичних засобів і прийомів; тлумачення лексем, словосполучень, речень, цілих фрагментів тексту; характеристика контексту, підтексту, гіпертексту повідомлення (прихована семантика, наочність, супровідні

аудіо / відео, жести, міміка, інтонація тощо); оцінка тих чи тих фактів, повідомлюваних у тексті.

Як бачимо, судова лінгвістика, хоч і має досить нетривалу історію свого формування, розробляє низку питань, надзвичайно важливих для системи правосуддя України. Висновки лінгвістичних експертів об'ємні за змістом і формою, проте досить суттєво відрізняються від робіт експертів інших спеціалістів, тому це питання потребує більш детального висвітлення в наступних дослідженнях. Надіємося, що такий вид діяльності зацікавить молодих філологів, які зможуть поглибити початкові відомості про судову лінгвістику, вивчаючи вибіркові дисципліни, а згодом – і поглибити їх, стажуючись у відповідних інституціях України.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про судову експертизу» Верховна Рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу: (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>) (дата звернення: 26.04.2024).
2. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 2017. № 73, 27 с.
3. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*, 2012. № 3. С. 47–64.
4. Ажнюк Л. В. Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження. *Мовознавство*. 2016. № 3. С. 3–18.
5. Будко Т. В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень): монографія. Київ: Національна академія СБУ, 2017. 88 с.
6. Будко Т. В. Теория и практика исследования речевых текстуальных источников информации в деятельности СБ Украины: монография. Киев: НА СБ Украины, 2003. 279 с.

7. Гарбера І. В. Основи лінгвістичної експертизи тексту : навчально-методичний посібник. Вінниця, 2020. 220 с.

8. Енциклопедія судової експертизи. Клименко Н. І., Бахін В. П., Будко Т. В., Цимбал П. В.; за ред. Н. І. Клименко. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2013. 184 с.

9. Лінгвістична експертиза : підручник. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю.; за ред. Шевченко Л. І. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.

10. Методика семантико-текстуальних досліджень висловлювань, виражених у формі закликів. Звіт про науково-дослідну роботу (остаточний). Керівник Свиридова Л. В.; відповідальний виконавець Ковкіна Є. В. Харків, 2018. 116 с.

11. Правнича лінгвістика: навчальний посібник. Проценко Г. П., Шестопалова Л. М., Прохоренко О. Ф. та ін.; за заг. ред. Гусарова С. М. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2010. 312 с.

12. Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики : навчальний посібник. За ред. Ярмиша О. Н. Сімферополь : Доля, 2002. 104 с.

13. Розробка експертних методик: зміст, структура, репрезентація (з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні) : методичні рекомендації. Голова авторського колективу Рувін О. Г. Київ : КНДІСЕ, 2014. 76 с.

14. Розробка методичних рекомендацій щодо судово-лінгвістичного експертного дослідження текстуальних джерел інформації пропагандистського характеру. Звіт про науково-дослідну роботу (остаточний). Керівник Долинківська С. Київ, 2021. 165 с.

15. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

16. Юрислінгвістика : словник термінів і понять. Укладачі Шевченко Л. І., Дергач Д. В., Сизонов Д. Ю., Шматко І. В.; за ред. Шевченко Л. І. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2015. 348 с.

*Світлана ЦІНЬКО, кандидатка педагогічних наук,
доцентка, директорка Комунальної установи
«Центр професійного розвитку педагогічних працівників»
Глухівської міської ради Сумської області*

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті окреслено новітні тенденції у практиці викладання української мови й літератури з опертям на освітні нормативні документи та сучасні дослідження в галузі педагогіки, лінгводидактики й методики навчання.

***Ключові слова:** загальнопредметні вміння, ключові компетентності, компетентнісний підхід, мовно-літературна освітня галузь, онлайн-навчання, освіта, освітні технології, предметні компетентності.*

Формулювання проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна освіта потребує нових підходів щодо практики викладання предметних галузей. «Шкільна практика україномовної освіти показує, що без знання й урахування пріоритетних освітніх тенденцій учителі-словесники не досягають запроєктованих цілей, зокрема тих, що відповідають потребами суспільства у формуванні засобами мови комунікативної майстерності підростаючого покоління», – акцентує О. Кучерук [2, с. 58].

Зміни в освітній галузі регламентують у першу чергу такі нормативні документи: Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Концепція «Нова українська школа», Державний стандарт базової середньої освіти, які вимагають реалізації в освітніх закладах принципово нових підходів та інструментів, що ґрунтуються, зокрема, на особистісно орієнтованому та компетентнісному підходах до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання поставленої проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. У працях вітчизняних учених (М. Вашуленко, Н. Голуб, Ж. Горіна, О. Горошкіна, В. Загороднова, С. Караман, О. Кучерук, Л. Мамчур, Л. Мацько, В. Нищета, В. Новосьолова, С. Омельчук, М. Пентилюк, М. Плющ, О. Потапенко, О. Семенов, І. Хом’як, Т. Яценко та ін.) розкрито лінгводидактичні аспекти викладання української мови і літератури.

Зокрема, Л. Артеменко, Н. Березовська-Савчук розглянули особливості навчання синтаксису української мови в умовах дистанційної освіти (допрофільний рівень) [10]; О. Кучерук описала сучасні тенденції вдосконалення змісту і методів українськомовної освіти [2]; С. Мірошник схарактеризувала компетентнісний підхід у навчанні української літератури на основі впровадження технології розвитку критичного мислення [4]; С. Омельчук дослідив «підхід до навчання» як базову категорію сучасної лінгвістичної науки [6]; Т. Яценко окреслила тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) [11].

Мета статті – розкрити основні тенденції у практиці викладання української мови і літератури в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Т. Яценко серед чинників, що зумовлюють освітні тенденції (напрями розвитку освіти), виокремлює такі:

- «філософські ідеї (екзистенціалізму, прагматизму, герменевтики та ін.), які виявляються в освітніх теоретичних концепціях і в практичних шляхах їх реалізації;

- нормативно-правова база – постанови уряду, державні програми,
- освітні документи;

- соціально-культурні чинники (загальнолюдські, національні, регіональні культурні цінності, соціальний досвід), урахування яких дає змогу одухотворити навчальний процес» [11, с. 58].

В «Інструктивно-методичних рекомендаціях щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році (мовно-літературна освітня галузь)» зацентовано, що тривалий час навчання української мови «було зорієнтоване на накопичення знань відповідно до заданої наукової парадигми, що позбавляло цей знаннєвий багаж перспектив застосування його за межами школи» [1, с. 2].

Сьогодні ж, з урахуванням новітніх освітніх орієнтирів, мовно-літературна освітня галузь має стати «засобом розвитку й соціалізації учнів» [1, с. 2].

Відтак педагогам необхідно зосередити зусилля на формуванні загальнопредметних умінь із метою формування ключових компетентностей здобувачів освіти: працювати з інформацією, аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, висловлювати припущення і робити висновки, розв'язувати проблеми, працювати в команді, приймати рішення, ефективно спілкуватися, генерувати нові ідеї тощо, а також розвивати критичне мислення й емоційний інтелект учнів [1, с. 2–3].

Варто наголосити, що сьогодення вимагає від учителя вміння працювати й створювати якісний освітній продукт не лише у форматі традиційного класно-урочного навчання, а й у форматі онлайн та змішаного навчання.

Онлайн-навчання стрімко увійшло в освітню галузь не лише як продукт цифрової епохи, а й як альтернатива традиційного навчання, яке з початком повномасштабної війни у багатьох регіонах України проводити неможливо. Створені віртуальні освітні платформи дають можливість здобувати знання, перебуваючи в будь-якому місці та в зручний для користувача час, забезпечують гнучкість та доступність для кожного зацікавленого.

Важливою перевагою віртуальних платформ є й можливість для педагогів створювати на їхній базі інтерактивні уроки, тести та завдання. Серед таких онлайн-ресурсів, що допоможуть зробити урок інтерактивним,

найпопулярнішими є: Inspiration (допомагає візуалізувати навчальний процес, спільно з учнями створювати діаграми, картки та схеми); Plickers (мобільний додаток для «зчитування» спеціальних карток із відповідями учнів за лічені секунди та виведення статистики на екран телефона вчителя); Kahoot! (навчальна програма, що складається з ігор, наприклад, серії запитань із кількома варіантами відповідей, також є можливість додавати відео, зображення та діаграми); TurnItIn (допомагає вчителям перевіряти роботи учнів на наявність неправильного цитування та плагіату); Graasp (дає змогу вчителям створювати віртуальні дослідницько-навчальні простори) тощо.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, урахування пріоритетних освітніх тенденцій дасть змогу вчителям-словесникам зробити свої уроки «засобом розвитку й соціалізації учнів», зосередженими на виробленні навчально-мовних, креативних, комунікативних практичних умінь, зокрема, вчитимуть вирішувати проблемні завдання, ефективно працювати в команді, обмінюватися досвідом і координувати свої дії в колективі задля досягнення спільної мети тощо.

Список використаної літератури

1.Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. Мовно-літературна освітня галузь. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/09/12/IMR-2023-2024-Ukr.mova.12.09.2023.pdf> (дата звернення: 22.04.2024).

2.Кучерук О. А. Сучасні тенденції вдосконалення змісту і методів україномовної освіти. *Наука і освіта* : науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України. Серія: Психологія і педагогіка. 2013. № 5, липень-серпень. С. 58–62.

3.Методика викладання української мови : навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Львів, 2018. 202 с.

4. Мірошник С. І. Компетентнісний підхід у навчанні української літератури на основі впровадження технології розвитку критичного мислення. URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/14/statti/miroshnik.htm (дата звернення : 3.04.2024).

5. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. За заг. ред. Грищенка М.. 34 с. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20ser_ednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 23.04.2024).

6. Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгвістичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 2–7.

7. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність: науково-методичний збірник. За загальною ред. Шкарлета С. М. Київ; Чернівці : Букрек. 2022. 140 с.

8. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчально-методичний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.

9. Поздрань Ю. В. Сучасні тенденції в методиці викладання української мови за професійним спрямуванням. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 13. Т. 1. С. 94–98.

10. Сучасні тенденції методики навчання : мовно-літературна царина : колективна монографія. За заг. ред. Бакум З. П. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 251 с.

11. Яценко Т. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2016. 360 с.

*Дар'я ЧЕПЕЛЬ, студентка групи СОУМ-23-1
Хмельницького національного університету
Наукова керівниця – Валентина ПАПУШИНА,
докторка педагогічних наук,
професорка кафедри української філології*

**ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ ПРИ
ВИВЧЕННІ НОВЕЛИ В. СТЕФАНИКА «КАМІННИЙ ХРЕСТ»
У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ**

У статті здійснено спробу аналізу проблемних ситуацій під час вивчення в ЗЗСО новели В. Стефаніка «Камінний хрест», звернено увагу на шляхи їх вирішення, виокремлено прийоми, за допомогою яких створюються проблемні ситуації.

Ключові слова: *новела, прийом, проблемне вивчення, проблемна ситуація, середня школа.*

Відповідно до сучасних психолого-педагогічних досліджень, одним із ефективних методів, який узгоджується з переважною більшістю традиційних та інноваційних технологій навчання, є проблемний. В «Енциклопедії педагогічних технологій» зазначено, що «проблемний метод навчання передбачає створення вчителем самостійної пошукової діяльності учнів з метою розв'язання тих чи інших навчальних проблем. У ході такої діяльності в учнів формуються нові знання, уміння, навички та розвиваються здібності, активність, зацікавленість, ерудиція, творче мислення та їхні особисто значущі якості» [3, с. 25].

Значний внесок у розвиток проблемного навчання здійснено зарубіжними вченими (Д. Аллен, Г. Армстронг, Дж. Брунер, С. Гро, Б. Дач, Дж. Дьюї) та вітчизняними педагогами (Г. Ващенко, О. Герд, Б. Райков, К. Ягодовський та інші). На думку дослідників, на різних етапах навчання

проблемний метод виконує такі функції: 1) формує інтерес до навчального матеріалу на етапі постановки мети та мотивації пізнавальної діяльності учнів; 2) на етапі закріплення вивченого спонукає до самостійної роботи, осмислення та засвоєння навчального матеріалу, до використання отриманих знань у нових ситуаціях; 3) виявляє рівні активності, самостійності під час контролю навчально-пізнавальної діяльності учнів [1, с. 54]. Проблемне навчання здійснюється в трьох основних формах: проблемний виклад, частково-пошукова діяльність та самостійна дослідницька діяльність учнів [3, с. 24].

Зарубіжні автори Д. Аллен, С. Гро, Б. Дач у книзі «Чому саме проблемне навчання?» зазначають:

- проблема повинна стимулювати учнів шукати глибшого розуміння концепцій чи теорій;

- проблема повинна вимагати, щоб учні приймали обґрунтовані рішення та захищали їх;

- проблема повинна містити такі завдання, щоб для їх вирішення учням необхідно було пов'язати її з попередніми знаннями;

- якщо проблему вирішують у групах, вона має бути такого рівня складності, щоб стимулювати об'єднання задля досягнення мети;

- якщо проблема передбачає багатоетапність вирішення, то початкові кроки мають бути цікавими та відкритими, щоб мотивувати учнів до подальшого дослідження [5].

Отже, суть проблемного навчання зводиться до створення такої ситуації, яка змушує учня самостійно шукати рішення. Проблемні ситуації на уроці не виникають самі по собі, а стають результатом дидактичної майстерності педагога. М. Фіцула наголошує, що «використання теоретичних та експериментальних завдань ще не робить навчання проблемним. Все залежить від того, наскільки вчителю вдається надати цим завданням проблемного характеру і поєднувати проблемний підхід із іншими методичними підходами» [4, с. 54].

Принцип проблемності реалізується в побудові навчального процесу, у змісті досліджуваного матеріалу, у методах організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, у структурі уроку і формах контролю вчителя за процесом і результатом діяльності учнів. Проблемне навчання, на думку В. Ягупова, також має свої недоліки: його «не завжди можна використовувати через складність матеріалу, що вивчається; невідповідність суб'єктів навчального процесу» [6, с. 196]. Якщо вчитель добре засвоїть зміст і сутність теорії організації процесу проблемного навчання, опанує формами, методами й технічними засобами навчання, буде систематично творчо застосовувати засвоєне на практиці, то успіх прийде сам.

Розглянемо складники такої методики:

- *проблемне викладання* як діяльність учителя з метою створення системи проблемних ситуацій та виклад навчального матеріалу з його поясненням і спрямування діяльності учнів на засвоєння нових знань традиційним шляхом і шляхом самостійної постановки навчальних проблем та їх вирішення;

- *проблемне навчання* як навчально-пізнавальна діяльність учнів через проблемну ситуацію, самостійний аналіз проблемних ситуацій, формулювання проблем і їх вирішення.

Відповідно до теорії проблемного викладання та проблемного навчання, розглянемо вивчення новели В. Стефаніка «Камінний хрест» в середній школі. Оригінальні підходи до аналізу твору пропонують О. Бутенко, Л. Вовчанчина, О. Голик, І. Зубко, О. Іващенко, І. Литвинова та ін. Зокрема, подаючи відомості про історію написання новели, педагог повинен закцентувати увагу на тому, що на початку 90-х рр. XIX ст. у Західній Україні спалахнула «еміграційна гарячка»: «Десятки, сотні, тисячі сімей попливли до Канади, Сполучених Штатів Америки, Аргентини й Бразилії» [2, с. 20]. Темі еміграції українців присвячені твори І. Франка (цикл віршів «До Бразилії»), Т. Бордуляка («Ось куди ми підемо, небого», «Іван

Бразилієць», «Бузьки»), Марка Черемшини («Осінь»), А. Чайковського («Бразилійський гаразд»), Д. Макогона («Два листи», «Любов») та ін. Серед них яскраве місце займає новела В. Стефаніка «Камінний хрест».

Для успішної реалізації проблемного навчання доцільно використати прийом рольових ігор і запропонувати «літературознавцям» ознайомити присутніх із коротким оглядом названих вище творів. Таким чином, учні стануть співавторами вчителя на уроці.

Важливим є питання «прототипів» головного героя новели «Камінний хрест». Ще будучи студентом у Кракові, В. Стефанік часто бачив на вокзалі багато українських заробітчан. Найімовірніше, на творення персонажа вплинули Стефан Дідух, чоловік із рідного для автора села, який листувався зі Стефаніком після виїзду до Канади, та Іван Артемійчук, чий споруджений перед еміграцією кам'яний хрест і до сьогодні стоїть у Русові на одному з горбів [2, с. 38]. Можна для вирішення актуальної й сьогодні проблеми еміграції українців провести дискусію, запропонувавши учням розглянути прототипи героїв новели В. Стефаніка крізь призму сучасності.

Під час вивчення новели виникає й інша проблема – розкриття теми еміграції через психологічний стан головного героя – збірний образ українських емігрантів минулого й сьогодення. Тут важливою стає робота з текстом твору, використання відео- та аудіоматеріалів, зокрема уривків із фільму «Камінний хрест» режисера Леоніда Осики (1968 р.). На особливу увагу заслуговують епізоди прощання Івана Дідуха з рідною землею, роздуми про те, що тримає людину на своїй землі і чому їй так важко прощатися. Вони сердечним щемом відгукуються в душі кожного сучасного емігранта.

Аналіз оповідання будемо поетапно як вирішення проблемних питань вчителя після прочитання твору учнями. Серед таких питань, які будуть вирішувати учні, можуть бути такі:

– Чому Іван Дідух не кидав горба, що забирав усі його сили? Чи не була безглуздою його праця?

– Чи можна сказати, що Іван був сильною особистістю?

– Чи можемо ми засуджувати Івана за його рішення емігрувати до Канади?

– Що спонукає Івана згадати минуле та сповідатися перед односельцями?

– Поясніть, як ви розумієте пророцтво Івана Дідуха: «Колись на цій землі буде покаяніє, бо нарід поріжеси». Чи сповнилося вже, на вашу думку, це пророцтво?

Аналізуючи твір та вирішуючи те чи інше проблемне питання, учасники рольових ігор пояснюють незрозумілі слова, а також розкривають особливості композиції оповідання та сенс його заголовку. Наприклад:

Літературознавець 1. Із метою відчуття лексичного багатства тексту, віддаленого часом, на екран виводить слова, які можуть бути використані при розкритті проблемних питань учнями: *газда* (господар), *бук* (палиця), *вихолітувалося* (хиталося), *сапов шкребчи* (сапою шкреби) тощо.

Літературознавець 2. Доводить, що композиція новели «Камінний хрест» підпорядкована основній меті письменника – вплинути на емоції та почуття читача. Вона складається із семи розділів, із яких лише перший подає портрет головного героя з епізодичними моментами його біографії, решта шість присвячені показу переживань людини, яка вимушено позбувається всього, що було нажито важкою працею.

Літературознавець 3. Розкриває новаторські прийоми В. Стефаніка. Новела «Камінний хрест» – це яскравий зразок експресіонізму, тому тяжіє до ірраціонального, емоційної загостреності, її заголовок підкреслює сенс страждань людини, що змушена покинути рідну землю.

Літературознавець 4. Ширше покаже особливості експресіонізму як літературного методу та доробки його представників в українській літературі.

Отже, при вивченні новели В. Стефаніка «Камінний хрест» в середній школі пропонуємо проблемне викладання та проблемне навчання учнів.

Учитель виокремлює проблеми, які будуть вирішені на уроці: зв'язок історії написання твору й сучасності, психологічний стан головного героя та духовний світ сучасного емігранта. Для аналізу новели вчитель готує низку проблемних питань, які зацікавили учнів і спонукали їх до активної роботи як на уроці, так і самостійно. Для успішної реалізації навчальної мети важливо використати прийом рольових ігор, дискусію, випереджувальні завдання тощо.

Список використаної літератури

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
2. Лесин В. М. Василь Стефаник. Життя і творчість. Київ : Дніпро, 1981. 150 с.
3. Новолокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Харків : Основа, 2010. 176 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник. Київ : Академія, 2001. 528 с.
5. Чому саме проблемне навчання? URL : <https://nus.org.ua/view/yak-i-koly-zastosovuvaty-problemne-navchannya-problem-based-learning/> (дата звернення: 02.04.2024).
6. Ягупов В. В. Педагогіка: навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

Анна ШАБАТУРА, студентка групи ФУМмз-23-1

Хмельницького національного університету

Наукова керівниця – Марія Гавриш,

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри української філології

«МОВА ВОРОЖНЕЧІ»ЯК ЯВИЩЕ КОМУНІКАТИВНОЇ НЕВДАЧІ

Статтю присвячено мові ворожнечі. З'ясовано чинники появи мови ворожнечі. Досліджено онлайн мову як явище комунікативної невдачі. Проаналізовано висловлювання користувачів соціальних мереж. Дослідження показало, які підходи найбільше виявляються у мові ворожнечі.

Ключові слова: *комунікативна невдача, мова ворожнечі, онлайн мова, соціальні мережі, Тік-Ток, хейтери.*

Вступ. У сучасному суспільстві важко побудувати вдалу комунікацію, тому що багато чинників заважають це зробити. Від комунікативного ефекту залежать подальші взаємини. Інтернет – невід'ємна частина людського життя. Різні форуми, веб-сайти дають можливість залишати коментарі, хтось дає на них відповідь, і це вже вважається спілкуванням. Особливої популярності набувають соціальні мережі, де комунікація здійснюється майже постійно.

Віртуальний світ невдовзі замінить для нас реальність, однак, дуже важливо стежити за репліками. Комунікативна невдача свідчить про те, що між мовцями не відбулось досягнення мети під час діалогу. Одним із чинників такої невдачі є «мова ворожнечі».

Мова ворожнечі – це будь-який вид комунікації у вигляді зображень, відео, пісень, жестів, символів чи мемів із використанням принизливих або дискримінаційних висловлювань щодо інших людей на підставі того, ким вони є. Іншими словами, на підставі релігії, етнічного походження,

національності, раси, кольору шкіри, походження, статі чи іншого фактора ідентичності. Може бути як онлайн, так і офлайн [4].

Такі висловлювання викликають тривожність, напругу серед співрозмовників, часом гнів. Це також може бути ненормативна лексика, що, у свою чергу, «товаришує» з негативними стереотипами, які виникають уже після розмови. Часто зазначений вище термін застосовують під час різних конфліктів, пов'язаних із політикою, нацією, етнічними факторами, релігією тощо.

Мова ворожнечі стає частим чинником *кібербулінгу* – явища, яке трапляється під час обміну повідомленнями і супроводжує негативні наслідки. Будь-яка соціальна мережа може протистояти цьому або ж навпаки.

Мета статті – з'ясувати, який ключовий момент спричиняє мову ворожнечі, чи в усіх ситуаціях можна казати, що онлайн мови – це постійно явище комунікативної невдачі, яку роль відіграють користувачі соціальних мереж у мові ворожнечі.

Об'єктом статті є мова ворожнечі, а **предметом** – висловлювання, що містять кібербулінг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен онлайн мови неодноразово перебував у фокусі низки теоретичних і емпіричних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених Д. Батлер, А. Вебер, Й. Дзялошинського, Т. Ісакової, Ф. Кінера, Т. Прищепи, Г. Черненко, Ф. Януша та є об'єктом дослідження не тільки лінгвістів, але й політологів, фахівців із соціальних комунікацій, юристів. Хоча для суспільства домінантне значення мають юридичні аспекти і наслідки мови ненависті, без мовознавчого складника складно довести справжню інтенцію мовця та правильно інтерпретувати сутність висловлювання [5, с. 27].

Головною проблемою в цьому контексті є відсутність загальноприйнятого визначення мови ворожнечі, що створює проблеми для її виявлення та відокремлення від випадків вільного вираження власної думки. Така ситуація зумовлена складністю та багатогранністю феномена мови

ворожнечі, концептуалізація якого (що завжди передує операціоналізації) здійснюється з позицій різних перспектив і наукових підходів.

Правовий підхід зосереджується на законодавчій базі забезпечення прав і свобод людини (міжнародні конвенції та акти, державне регулювання тощо [3, с. 252]).

Виклад основного матеріалу. Мова ворожнечі проявляється як заклик до жорстокості. Першою причиною мови ворожнечі є стереотипи. Вони можуть бути пов'язані з етнічним фактором, суспільними прошарками. Упередження виникають тоді, коли ми не знаємо, як все насправді. Наприклад, уявімо ситуацію: ми їдемо потягом дорогою в село до бабусі, на одній із станцій несподівано у ваше купе заходить жінка мусульманського віросповідання. Звичайно, тут починаються стереотипи на кшталт: «зараз вона / він буде «провадити» свої довгі молитви». Або ж ще за приклад може служити людина в інвалідному візку – ми будемо налякані тим, що ця особа буде весь час протягом поїздки нам надокучати проханнями про допомогу. Тоді в нашій голові будуть думки про те, що він у вашій присутності буде задовольняти свої фізіологічні потреби. Гарним аргументом до зазначеного вище може бути ситуація, яка склалася в українського подружжя Марії та Ярослава Шипи. Марічка з народження пересувається за допомогою крісла колісного, активно веде тік-ток акаунт, і ось один із коментарів під її відео: *«Мужуку треба робить, а не підгузки виносить та жопи мить, зробила з мужика няньку, а сама пісні співає»* [2]. Або ж: *«Я тут при яким боці? (стікер, що сміється) мені неприємно дивитися, що такий красивий хлопець одружився на голові без тулуба, не зрозумію ніколи»* [6].

За посиланням, показаним нижче, можна знайти найбільшу кількість цитувань, що містять мову ворожнечі: *«ЦЕ на pewno, щоб не йти на фронт і він жениться ...»*, *«не вірю в таке кохання тут щось інше»*, *«порішав з тцк, красавчик»*, *«напевне фіктивно»*, *« @ напевне, великі, статки, співчуваю молодому»* [1].

Подані нами речення, безперечно, можна вважати за мову ворожнечі, адже вони містять у собі елементи провокації до агресії. Також це свого роду дискримінація суспільних верств, що мають певні фізичні труднощі. Звичайно, що у нас панує свобода слова, однак вона не є безмежною. Всюди має бути баланс. Думки інших не повинні бути перешкодою до прав інших осіб.

У своїй статті для аналізу цитат із тік-току ми застосували метод контент-аналізу і чітко змогли побачити, що цитати коментаторів не містять спрямування на те, щоб досягнути вдалого комунікативного ефекту. Навпаки, вони спрямовані на створення конфлікту в спілкуванні, тому маємо чітко виражену комунікативну невдачу.

Контент-аналіз набуває все більшої популярності, для того щоб краще дослідити окреслене явище в онлайн-середовищі. Метод складається з точних дій, які не можна корелювати, тому що вся його система підпорядкована відповідно до об'єктів дослідження. Цей тип аналізу може здійснювати інтерпретацію результатів за всіма об'єктивними чинниками.

Без сумніву, мову ворожнечі треба регулювати на правовому рівні, бо кожен із нас рівний у правах. В українському законодавстві є стаття 161 Кримінального кодексу – «Порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» [4]. У цитатах, поданих вище, ми можемо вбачати порушення саме на законодавчому рівні, тому що хейтери не сприймають саме в контексті фізичних труднощів людину.

Крім цього, мова ворожнечі передбачає лінгвістичний підхід. Тут йдеться про морфологічні, стилістичні, синтаксичні засоби вираження. Якщо детальніше говорити про стилістику, то в коментарях користувачів тік-току панує розмовний стиль, здебільшого вони не дотримуються літературних норм вимови.

Психологічний підхід акцентує увагу на особливостях емоційного сприйняття онлайн-мови. Зокрема, зосереджується увага на

стереотипізації мислення. Візьмемо, наприклад, ромів. У більшості існують стійкі упередження.

По-перше, їх ніколи не називають, як належить для цієї нації, а йменують як «цигани», тобто злодії, ледарі, кочівники.

По-друге, названа нами нація має неідеальне мовлення, це пов'язано з їхньою малограмотністю, саме тому з'являється багато глузливих коментарів у соціальних мережах. Під інтерв'ю дівчини ромської національності Яни, яка сказала відому, тепер вже популярну фразу для глузливих мемів: *«Я не з такої сім'ї як другі, я із багатой»* (hromadske.tv), з відео в тік-тоці можемо побачити такі коментарі: *«Я не багатий, я ніщій (смайлик, що сміється)»*, *«Я на кожному побаченні (смайлик, що сміється)»*, *«Вони кращі за євреїв (два смайлики з істеричним сміхом)»*, *«Легенда»* [7].

Але комунікативна невдача у цьому прикладі синтезувалася з цитатою самого мовця. Дівчина-ромка припускається граматичних (морфологічних) порушень. Також через закарпатські діалектизми ті, хто переглянули це відео, не до кінця розуміють зміст сказаного. У ситуації, де дівчина розповідає про потребу у ФРолці, треба знати, що означає діалектизм, якщо це він, а чи не сленг ромів.

Отже, проаналізувавши деякі елементи мовлення ромів, вбачаємо за доцільне разом з тим досліджувати сленги та діалекти окремих, національних меншин.

Висновок. Мова ворожнечі полягає в негативних висловлюваннях, виражених різними способами (зображення, відео, коментарі). Комунікативний конфлікт не дає змоги досягнути мети в спілкуванні. Найбільш яскраво виявляється в дослідженні висловлювань лінгвістичний та психологічний підходи до онлайнної мови. Небажання співрозмовників будувати комунікацію в тому числі впливає на невдачу спілкування. Для аналізу висловлювань нами був використаний метод контент-аналізу. Врегулювання мови ворожнечі має відбуватися на законодавчому рівні, щоб забезпечити рівноправність усіх громадян, зокрема вразливих прошарків

населення з фізичними труднощами, які найбільше страждають від вищеподаного поняття.

Список використаної літератури

1. Відчуття що пройшло років 10 а то лише 5. *ТікТок*. URL : <https://vm.tiktok.com/ZMMXxQWmq/> (дата звернення: 18.04.2024).

2. Кажуть, що ми брат і сестра, а не пара. *ТікТок* URL : <https://vm.tiktok.com/ZMMXxDGuH/> (дата звернення: 18.04.2024).

3. Кислова О. Кузіна І. Дослідження онлайнної мови ворожнечі щодо ромської меншини в українському Інтернет-просторі. *Харківський університет імені В. Н. Каразіна: IDEOLOGY AND POLITICS JOURNAL*© 2020 Foundation for Good Politics ISSN 2227-6068. № 2(16), 2020. С. 250–275/

4. Лобанок Д. Що таке мова ворожнечі та як її розпізнати? *ТікТок*. URL : <https://gwaramedia.com/mova-vorozhnechi/> (дата звернення: 18.04.2024).

5. Сарміна Г. Особливості функціонування мови ворожнечі в Інтернет-просторі: *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». 2019. № 7 (75). С. 27–30.

5. Та, що надихає жити. *ТікТок*. URL : <https://vm.tiktok.com/ZMMXxR9he/> (дата звернення: 18.04.2024).

7. #янезтакоїсім'яквсіязбогатої#. *ТікТок*. URL : <https://vm.tiktok.com/ZMM4RphmL/> (дата звернення: 19.04.2024).

*Зоряна ШАХОВАЛ, викладачка кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету*

ЖАНРОВІ ЕКСПЕРИМЕНТИ ТА ЗМІНИ ТЕМАТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПЕРІОД ВІЙНИ

Статтю присвячено дослідженню жанрових особливостей і появі нової тематики написання української літератури, яка переживає етап збройного конфлікту. У сучасному світі літературні тексти набувають більшого значення, адже вони фіксують усе важливе не лише для окремої людини, але й цілих націй та поколінь, що унеможлиблює забуття історичної події. Від початку повномасштабного вторгнення 2022 року українська література кардинально змінилась та стала відображенням війни, яку змушені проживати українці. Усвідомлення важливості оприлюднення травматичного досвіду війни стало водночас і викликом, й обов'язком для сучасної літератури.

***Ключові слова:** жанрові експерименти, зміни, література, повномасштабне вторгнення.*

Виклад основного матеріалу. Війна становить собою потужний чинник у літературі, що впливає на створення різноманітних творів та нових напрямків. Вона дає письменникам можливість висловити свої думки, почуття та спостереження стосовно військових конфліктів та їхніх наслідків. Літературні тексти про війну зазвичай сповнені болем, трагедії, надії або відчаю. Крім того, вони є способом відображення глибоких психологічних аспектів та моральних дилем. Такі твори відображають як індивідуальні долі, так і загальну картину війни, впливаючи на свідомість та емоційний стан читачів. Така творчість є не лише методом відрефлексувати події, що відбуваються під час війни, а й також це певний спосіб показати світові важливість боротьби за свій дім, свою землю, свою незалежність.

У період війни жанрові експерименти та зміни тематики літератури є доволі багатогранними. Зазвичай цей період сприяє виникненню нових жанрів, таких як військова проза, документальна література або література порятунку, що відображає драматичні події та долі людей під час військового конфлікту. Також часто відбуваються експерименти з формою, стилем та мовою, спрямовані на краще відтворення військових реалій та психології персонажів.

Як приклад, Друга світова війна в українській літературі породила такі явища та зміни в літературі:

- поява військової прози, яка відображала головні військові події та долі бійців. Це добре відслідковується у творах Юрія Яновського «Живий шовковик» або Василя Земляка «Марш за тридев'ять земель».

- з'явилась так звана література визвольного руху, що висвітлювала боротьбу за незалежність та свободу. До прикладу, поезії Ліни Костенко та проза Олеся Гончара [4, с. 7];

- відбувалось чимало експериментів із формою та стилем, які були спрямовані на краще відтворення військових реалій та психології персонажів, до прикладу – творчість Юрія Збанацького чи Оксани Забужко [1, с. 12].

На сучасному етапі повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 року кардинально змінило нашу реальність та сприйняття. Ці події спричинили нову творчість – творчість, яка показує світовій спільноті хоробру боротьбу українців за незалежність. Літературний контекст також зазнав змін, зокрема широкий спектр тематики написання творів. Все більше з'являється жанрових експериментів, нових видів поезій. Варто зазначити, що найбільше змін у літературну течію вносять саме захисники – воїни, які як ніхто інший можуть досконало описати тематику військового конфлікту, спектр емоцій та переживань. Вони вкладають свої переживання в щемливі тексти, а видання переносять їх на сторінки нових книг.

Період повномасштабного вторгнення стимулює розвиток різних жанрів та літературних напрямів. Варто погодитись із думкою літературознавця

Василя Махно, який зауважив: «Тема війни для української літератури буде визначальною ще багато десятиліть, бо це тема присвячена одвічному питанню – життя і смерті».

За два роки повномасштабного вторгнення українська література зазнала чимало змін. Провідною темою написання творів стала безпосередньо тема війни, яка охоплює питання життя і смерті, відстоювання незалежності та власної землі і дому. Нового змісту набули теми кохання та швидкоплинності життя.

Змін зазнали і жанри написання. Особливого поширення набула автобіографічна література та поезія. Часто наші захисники пишуть саме автобіографічні твори, описуючи події перебування в зоні бойових дій, використовуючи особистий досвід та спогади для створення романів або оповідань, які відтворюють власне переживання воєнних подій.

Набув поширення так званий мікс жанрів, коли літературні тексти можуть комбінувати різні жанри, такі як фантастика, фентезі, трилер або магічний реалізм, для створення унікальних інтерпретацій воєнного конфлікту [2, с. 4].

Особливе місце посідає психологічна проза. Автори досліджують вплив війни на психіку персонажів, створюючи глибокі та відчутні портрети психологічного стану людей у воєнний час.

Крім того, відбуваються експерименти з перспективою та часом. У літературних текстах таким чином письменники грають зі структурою часу та перспективою, переходячи між різними часовими площинами або розповідями декількох персонажів [3, с. 7].

Такі експерименти допомагають письменникам висловити складність та багатогранність воєнного досвіду, а також передати читачам глибше розуміння та сприйняття воєнних подій.

Поміж художніх книг про війну, які вийшли протягом 2022–2023 років та містять найбільше жанрових експериментів, варто назвати такі:

-«Війна 2022: щоденники, есеї, поезія». В антології, яку впорядкував Володимир Рафеєнко, зібрано фрагменти щоденників, есеї та вірші понад 40 сучасних українських письменників, зокрема В. Амеліної, С. Андрухович, Ю. Андруховича, К. Бабкіної, Ю. Винничука, П. Вишебаби, С. Жадана, О. Ірванця, Л. Костенко, В. Махна, І. Цілик та ін.;

-«24.02. Щоденник війни» Андрія Мероника – історії у форматі щоденника кількох молодих людей, які опинилися в реаліях жорстокого нападу Росії.

Висновки. Війна має значний вплив на літературу, відображаючи різноманітні аспекти військових конфліктів та їхні наслідки. Загалом війна в літературі відіграє важливу роль у сприянні розумінню та осмисленню військових конфліктів, а також відображенні глибини людських емоцій та досвіду.

Список використаної літератури

1.Вертипорох О. Історія української літератури останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття. Черкаси, 2016. 148 с.

2.Вишебаба П. Тільки не пиши мені про війну. Київ : Видавництво Однієї Книги, 2023. 120 с.

3.Курінна І. Книги про війну в Україні. 10 видань, які побачили світ у 2022 році. URL : <https://svoi.city/articles/263038/knigi-pro-vijnu> (дата звернення: 13.04.2023).

4.Хоменко М. Війна в книжках: 7 книг, які варто прочитати. URL : <https://starylev.com.ua/blogs/viyna-v-knyzках-7-knyg-yaki-var-to-procytaty> (дата звернення: 10.04.2023).

*Оксана ЮЩИШИНА, кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри української філології
Хмельницького національного університету*

**ДЕРИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ АНТРОПОНІМІВ
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ ПРІЗВИЩ МІСТА КРАСИЛІВ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

У статті здійснено словотвірний аналіз сучасних прізвищ міста Краси́лів Хмельницької області. Виокремлено морфологічні (68,2 %) і лексико-семантичні (24,6 %) утворення, а також прізвища з подвійною словотвірною мотивацією (6,2 %) та невідомого творення (1,0 %). Морфологічний спосіб творення досліджуваних антропонімів представлений лише суфіксацією: найактивнішими є прізвища з формантами -ук / -'ук, -чук, -ськ-/ -цьк-.

***Ключові слова:** антропонім, апелятив, прізвище, словотвірний аналіз.*

Прізвища є джерелом для словотвірних досліджень. Зокрема, цьому питанню були присвячені наукові праці багатьох вітчизняних науковців (Л. О. Кравченко [4], Л. Т. Масенко [5], Ю. К. Редько [9], П. П. Чучка [14] та ін.).

Об'єктом нашого дослідження є сучасні прізвища міста Краси́лів. Досі не було здійснено *словотвірного аналізу* сучасних прізвищ Краси́лова, що і зумовлює **актуальність** нашої наукової рóзвідки.

Ю. К. Редько, досліджуючи будову прізвищ, виокремлює прізвища іменникового та прикметникового типу; щодо прізвищ іменникового типу дослідник вирізняє чотири способи їх творення: лексико-семантичний, морфологічний, регресивний і синтаксично-морфологічний [9, с. 95].

П. П. Чучка стверджує, що прізвища закарпатських українців утворено морфологічним, семантичним і синтаксичним способами деривації [13, с. 23].

М. М. Торчинський за словотвірною структурою прізвища поділяє на: I) морфологічні утворення: а) афіксальні: суфіксальні, префіксальні, конфіксальні, флексійні; б) безафіксні; в) утворені складанням: власне складанням, зрощенням; г) прізвища-конверсиви; II) лексико-семантичні утворення: а) утворені власне семантизацією; б) акцентуацією [10].

Серед сучасних прізвищ Красилова ми виокремлюємо: I) морфологічні утворення (зокрема, лише суфіксальний спосіб творення) – 68,2%. Виділяємо патронімні (-евич / -ович), посесивні (-ов / -ів , -ін) та поліфункціональні (-енк-о, -ук / -'ук, -чук, -ик / -чик, -ськ-ий / -цьк-ий, -ак / -'ак, -к-о, -ець, -ан, -ун) форманти; II) лексико-семантичні утворення – 24,6 %; III) ПН і прізвища з подвійною словотвірною мотивацією – 6,2 %; IV) ПН і прізвища невідомого творення – 1,0 %.

Морфологічні утворення сучасних прізвищ Красилова

У межах історичного словотвору під впливом загальноукраїнських мовних традицій сформувалися структурно-словотвірні типи сучасних прізвищ міста Красилів.

Сучасні прізвища Красилова з поліфункціональними формантами

Аналіз антропонімів, утворених суфіксальним способом, дозволив виявити, що неоднорідну продуктивність мають поліфункціональні форманти: -ук/-'ук/-чук; -ськ/-цьк; -енко є словотвірно активними; -ець, -ак/-'ак/-чак, -ик/ -чик, -к-о, -ун, -ан мають низький рівень продуктивності.

На слов'янському мовному ґрунті ономастичний формант -ук найбільше поширений в українській мові [2, с. 137]. Перші українські писемні фіксації особових назв із суфіксом -юк / -чук сягають XIII ст. і походять саме із Закарпаття» [15, с. XXXVII].

Серед сучасних прізвищ м. Красилова зафіксовано 66 антропонімів (33,9 %) із суфіксами -ук/-'ук/-чук, саме ця група антропонімів є найбільш численною, що є характерним і для прізвищевої системи Центральної Хмельниччини (11,5 %).

Також можемо стверджувати, що ця тенденція зберігається щонайменше із шістдесятих років ХХ ст. відповідно до досліджень, які зробив Ю. К. Редько: за кількістю прізвища на **-ук**, **-чук** посідають перше місце серед іменникових прізвищ, утворених суфіксальним способом, і становлять 16,57 %. Учений стверджує, що основне значення суфіксів **-ук**, **-чук** – це вираження походження [9, с. 151, 153].

П. П. Чучка вважає, що сучасна українська словотвірна модель на **-ук**, **-'ук** могла сформуватися під впливом тюркських демінутивних утворень десь у ХІІІ–ХІV ст. на Буковині чи в Молдові, а звідси поступово поширювалася на північний захід аж до білоруських земель [15, с. ХХХVІІ]. На думку вченого, «давній український демінутивний суфікс, який, крім об'єктивної здрибнілості, здатний виражати й суб'єктивну оцінку, зокрема пестливість, іронію, а часом навіть зневагу, спроможний утворювати катойконіми (довжанюк, жукивчук [...]), а головне – назви сина від батькового чи матиного іменування (Антонюк, Меланчук, Поштарюк)» [15, с. ХХХVІ].

Твірними основами прізвищ із суфіксами **-ук** / **-юк**, **-чук** виступали:

а) особові апелятиви: *Атаманюк, Довгалюк, Ковальчук, Мельничук, Осадчук, Паламарчук, Стельмащук, Сторожук, Ткачук, Царук;*

б) неособові апелятиви: *Грибчук, Долюк, Петлюк, Чаюк;*

в) церковно-християнські чоловічі та жіночі імена різних структурних моделей: *Гаврилюк, Гринюк, Данилюк, Дмитрук, Євдосюк, Іванчук, Лавринчук, Марчук, Микитюк, Миронюк, Олексюк, Пилип'юк, Прокопчук, Стасюк, Титянюк, Томчук, Філіпчук, Ящук.*

Серед сучасних прізвищ м. Красилова зафіксовано 25 антропонімів (12,8 %) із суфіксами **-ськ/-цьк**, ця група прізвищ є другою за чисельністю з-поміж суфіксальних утворень.

Прізвища з формантом **-ськ-ий** поділяємо на такі групи: антропоніми, співвідносні з топонімними назвами, кваліфікуємо як семантичні утворення; прізвища з коренями особових імен або апелятивних назв вважаємо

морфологічними утвореннями, відповідно до досліджень українських антропонімів [1; 4].

Як зазначав Ю. К. Редько, такі прізвища «поширені серед населення всієї України і становлять один із чотирьох найбільш поширених типів українських прізвищ» [9, с. 195]. Аналіз сучасних наукових рóзвідок [1; 4; 16] є підтвердженням того, що дотепер прізвища з формантом **-ськ-ий** побутують на всій території нашої держави.

Слід зауважити, що суфікси **-ськ-ий** / **-зьк-ий** / **-цьк-ий** приєднуються безпосередньо до кореневої морфеми відіменних і відапелятивних основ або за допомогою суфіксів **-ов-**, **-ин-**, які вказують на посесивне походження прізвища: *Адамовський, Комарницька, Круницький, Петровський, Савицький, Стаховський, Хворостовський, Чупринський, Шпаковський, Янчицький*.

Отже, деякі досліджувані прізвища на **-ськ-ий** мають подвійну мотивацію: виражають топонімну ознаку і мотивуються апелятивною назвою. Наприклад, *Куницький* < пол. с. Куниці або від зоолексеми «куниця».

Деякі антропонімісти стверджують, що прізвищеві назви на **-ськ-ий** були ознакою шляхетного походження і протиставлялися міщанським і «холопським» найменуванням і що прізвища на **-ськ-ий** виникли внаслідок польського впливу, тому вони непоширені в російській антропонімії [1; 4].

Серед сучасних прізвищ м. Красилова зафіксовано 9 антропонімів (1,0 %) із суфіксом **-енк-о**. Ця група антропонімів не є численною в порівнянні з нашими даними щодо антропонімії Центральної Хмельниччини (6,6 %) і Ю. К. Редька, який зазначав, що суфікс **-енк-о** є одним із найпродуктивніших і найбільш характеристичним формантом українських прізвищ, а прізвища, утворені за його допомогою, становлять 10,57% прізвищ, утворених шляхом суфіксації [9, с. 121].

М. Л. Худаш стверджує, що особові назви із суфіксом **-енк(о)** вперше фіксують латино-польські писемні пам'ятки із західноукраїнської території у першій половині XV ст. [12, с. 122].

Твірними основами прізвищ на **-енк(о)** виступають:

- а) особові апелятиви: *Бороденко, Крикуненко*;
- б) неособові апелятиви: *Биченко, Горенко*;
- в) чоловічі імена різних структурних моделей: *Варченко, Петренко, Тимченко*.

Група сучасних красилівських прізвищ із суфіксом **-ець** нараховує 6 антропоодиниць (3,1 %).

Р. Й. Керста стверджує, що праслов'янський демінутивно-гіпокористичний формант **-ець** походить із **-ъць**, який у давньоруський період виступав як засіб творення особових назв від давніх дохристиянських і християнських імен» [2, с. 78]. Л. О. Кравченко зазначає, що в ролі патронімного він зафіксований пам'ятками української мови XVI ст. у складі двочленних і тричленних іменувань, які були дуже продуктивними в період формування українських прізвищ [4, с. 102–103]. П. П. Чучка вважає, що перші антропоніми із суфіксом **-ець** зафіксовано вже у XIII ст. на Закарпатті» [14, с. 319].

Твірними основами прізвищ на **-ак/-'ак** виступають церковно-християнські та іншомовні чоловічі імена, особові та неособові апелятиви: *Бондарець, Волинець, Дубинець, Дунець, Якубець, Коломієць*.

Серед сучасних прізвищ Красилова зафіксовано 5 антропонімів (2,6 %) із суфіксом **-ак/-'ак**, форманта **-чак** не виявлено. Ця група антропонімів є малочисельною. На території Центральної Хмельниччини є 3,5 % антропонімів з цими формантами [17, с. 12].

Ю. К. Редько стверджує, що суфікс **-ак** в основному патро- або матронімічний [9, с. 107]. П. П. Чучка зауважує, що давній слов'янський поліфункціональний суфікс широко представлений як у загальних, так і у власних особових назвах [15, с. XXIX].

Твірними основами прізвищ на **-ак/-'ак** виступають особові та неособові апелятиви: *Баб'як, Жил'як, Ковтун'як, Свистак, Черняк*.

Також зафіксовано 5 антропонімів (2,6 %) із суфіксами **-ик/ -чик**.

У пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. суфікси **-ик**, **-чик** простежуються у складі патронімів і деминутивів (*Бобрикь*, *Мажарчикь*)» [12, с. 124]. Патронімні утворення із суфіксами **-ик**, **-чик** при власних особових іменах на Закарпатті фіксуються із XVII–XVIII ст. [15, с. XXXII].

Прізвища із суфіксом **-ик (-їк)**, такі як *Маїк*, *Чабаник*, становлять досить значний відсоток у всіх областях України. На четвертому місці вони у Хмельницькій (4 %) області, як стверджує Ю. К. Редько [9, с. 203–204]. За спостереженнями О. М. Ющишиної, прізвища з формантом **-ик / -чик** становлять 2,6 % морфологічних утворень [17, с. 11].

Твірними основами антропонімів на **-ик / -чик** були церковно-християнські та іншомовні чоловічі імена, особові та неособові апелятиви: *Грибеник*, *Дідик*, *Пилипчик*, *Янчик*.

Малочисельною є група прізвищ із суфіксом **-к-о**, серед сучасних антропонімів Красилова зафіксовано 4 прізвища цієї групи (2,1 %). На території Центральної Хмельниччини є 2,4 % антропонімів із цим формантом [17, с. 12].

Засобами вирізнення власної назви від загальної Ю. К. Редько називає заміни первісного **-ок** на суфікс **-к-о** і первісного **-а** на флексію **-о** у відапелятивних прізвищах [9, с. 142].

Твірними основами прізвищ на **-к-о** виступають особові та неособові апелятиви: *Веретко*, *Глушко*, *Дудко*, *Кошевка*.

Зафіксовано 3 прізвища із суфіксом **-ун** (1,5 %). На думку І. Д. Фаріон, «починаючи з XI–XIII ст., вживалися віддієслівні назви суб'єктів з **-ун** функціональної або характеристичної дії. Згодом цей суфікс поширив свою функцію на відприкметникові деривати з атрибутивним словотвірним значенням на зразок *старун*, *сліпун*» [11, с. 371]. Ю. К. Редько стверджує, що «суфікс **-ун** в українській мові досить продуктивний як засіб для утворення зневажливо-насмішливих назв, переважно віддієслівних типу «балакун», «брехун», «свистун»» [9, с. 155]. Як відзначає П. П. Чучка, «суфікс **-ун** первісно виконував атрибутивну й агентивну функції» [15, с. XXXVII].

Твірними основами прізвищ на **-ун** виступають особові та неособові апелятиви: *Рабцун, Скакун, Чайкун*.

Лише одне сучасне прізвище м. Красилова на **-ан** вважаємо морфологічним утворенням – *Розуман*, похідне від особового апелятива. О. М. Ющишина зазначає, що 0,33 % прізвищ Центральної Хмельниччини утворено таким способом [17, с. 13].

П. П. Чучка вважає, що праслов'янський поліфункціональний суфікс **-*ань** в українській мові став виразником кількох словотвірних значень» [15, с. ХХХ]. «Суфікс **-ан** у слов'янських мовах є полісемантичним: від дієслів він утворює пасивні дієприкметники (бажаний, проданий ...) та атрибутивні особові назви (жебран, мовчан ...), від прикметників – згрубілі атрибутиви (великан, здорован ...), від топонімів – катойконіми (кияни, пражани, хуст'ани), від апелятивів – згрубілі атрибутиви (лобан, шиян, череван ...)» [14, с. 327]. Ю. К. Редько зазначає, що суфікс **-ан**, поряд з іншими значеннями, має також відтінок патронімічності» [9, с. 111].

Прізвища з патронімними формантами

Серед сучасних прізвищ Красилова зафіксовано 10 антропонімів (5,1 %) з патронімними суфіксами **-евич / -ович**.

Як відзначає Ю. К. Редько, «прізвища із суфіксом **-ович / -евич** властиві всім слов'янським народам, проте найпродуктивніше вони вживаються у південних слов'ян» [8, с. 121].

Генетично суфікси **-ович, -евич** (**-євич** як різновид суфікса **-евич**) в особових назвах виникли способом злиття близьких за своєю функцією суфіксів **-ов, -ев + ич** і протягом свого функціонування слугують активним словотвірним засобом вираження родинної належності сина до батька [4, с. 73].

Як стверджує Л. Т. Масенко, «спосіб іменування осіб назвами, утвореними від імені батька за допомогою суфіксів **-ич, -ович / -евич**, уже в період Київської Русі мав виразний становий характер. Ним мали право користувалися лише представники соціальної верхівки суспільства.

Привілеєм вважалися найменування по батькові на **-ич, -ович, -евич** і в XIV–XVIII ст.» [5, с. 15].

Твірними основами антропонімів на **-ович / -евич** виступали:

а) особові апелятиви: *Мазуркевич*;

б) неособові апелятиви: *Морозович*;

в) церковно-християнські чоловічі імена різних структурних моделей:
Павлович, Филипович, Янович, Янкович.

Сучасні прізвища Красилова з посесивними формантами

Серед сучасних прізвищ м. Красилова зафіксовано антропоніми з посесивними формантами **-ів/-ов** та **-ін**.

Виявлено 5 прізвищ (2,6 %) із суфіксами **-ів/-ов**. «Давній суфікс **-овъ** за походженням присвійно-прикметниковий, первинним завданням якого була посесивна функція» [15, с. 34]. Східнослов'янські прізвища на **-ів (-ов)** виникали зі словосполучень, до складу яких входили присвійні прикметники від власних імен, внаслідок чого відбулася антропонімізація цього форманта [13, с. 81].

Найбільш продуктивними антропоніми із суфіксів **-ов (-ів)** є в Дніпровському Припоріжжі (50,1 %) [3, с. 14], Центральній та Східній Донеччині (29,2 %) [6, с. 12], а найменш продуктивними – на території Опілля (4,23 %) [7, с. 138] і Північної Тернопільщини (4,03 %) [16, с. 142]. О. М. Ющишина з'ясувала, що на території Центральної Хмельниччини 14,5 % прізвищ із суфіксів **-ов (-ів)** [17, с. 11].

Твірними основами антропонімів на **-ов (-ів)** виступали:

а) особові апелятиви: *Ковальов*;

б) церковно-християнські чоловічі імена: *Михалків*.

В основі одного прізвища – антропонім композитної будови:
Шапвалов.

Ю. К. Редька стверджує, що у цілому прізвища на **-ів, -ов, -ев** становлять від 0,5 до 5 % загальної кількості прізвищ у кожній області [9, с. 208].

Українська антропонімна традиція на письмі здебільшого зберігає російську вимову форманта **-ин**: цей тип складає 2,1 % від усіх антропонімів, два прізвища зафіксовано з посесивним формантом **-ін** (*Кішкіна, Федін*).

Найбільш продуктивними антропоніми із суфіксом **-ин** є в Центральній та Східній Донеччині (15 %) [6, с. 12], Західному Поділлі (11,68 %) [9, с. 142], а найменш продуктивними – на території Північної Тернопільщини (3,1 %) [16, с. 8] і Лубенщини (2,87 %) [4, с. 113]. О. М. Ющишина з'ясувала, що на території Центральної Хмельниччини є 5,4% прізвищ із суфіксів **-ин** [17, с. 11].

Також на досліджувані території ми виявили суфікс **-ин** у складі поліморфного суфікса **-ишин** у двох відімених прізвищах (*Демчишин, Петришин*). Першоносії прізвищ із суфіксом **-ишин** означали сина по матері. П. П. Чучка зазначає, що андронімний тип із суфіксом **-их(а)** є специфічним слов'янським [14, с. 154].

Ю. К. Редька стверджує, що найпоширенішими суфіксами на Хмельниччині були: **-ук (-'ук), -чук, -ськ-, -цьк-, -зьк-, -ик (-ік), -к-о, -енк-о**. Згідно з дослідженням О. М. Ющишиної, частотність формантів у Центральній Хмельниччині є такою: **-ов /-ев / -єв, -ук / -'ук, -чук, -енк-о, -ськ-ий / -зьк-ий / -цьк-ий, -ин / -ін**. Найпоширеніші суфікси у сучасних прізвищах Красилова такі: 1) **-ук/-'ук/-чук**: 66 (33,9 %); 2) **-ськ/-цьк**: 25 (12,8 %); 3) **-евич/-ович**: 10 (5,1 %); 4) **-енко**: 9 (1,0 %).

Отже, і досі прізвища з формантами **-ук / -'ук, -чук, -ськ-ий / -цьк-ий, -енк-о** є найбільш поширеними.

Лексико-семантичні утворення Красилова

Семантичний спосіб належить до основних способів творення прізвищ у словаків, чехів, угорців, румунів та багатьох інших народів світу [14, с. 356]. Ю. К. Редько стверджує, що в українців прізвища семантичного способу творення також належать до поширених [9, с. 96]. Підтвердженням є результати досліджень антропонімістів: прізвищ, утворених лексико-семантичним способом, на території Опілля 65–75 % [7, с. 12], Лубенщини – 51,5 % [4], Центральної Хмельниччини – 39,3 % [17, с. 19].

Сучасні прізвища м. Красилів, утворені лексико-семантичним способом, складають 24,6% від загальної кількості антропоодиноць. Лексико-семантичним способом утворено антропоніми, мотивовані: 1) онімною лексикою: а) прізвища, співвідносні з особовими іменами; б) прізвища, співвідносні з топонімами; 2) апелятивною лексикою: а) прізвища, співвідносні з іменниками; б) прізвища, співвідносні з композитами; в) прізвища, співвідносні з прикметниками.

Сучасні прізвища м. Красилів, мотивовані онімною лексикою

Сучасні прізвища м. Красилів, співвідносні з особовими іменами: *Якубець, Янчик*.

Сучасні прізвища м. Красилів, співвідносні з топонімами: *Маначин* (Маначин, Хмельницький р-н), *Хмельницький*.

Сучасні прізвища м. Красилів, мотивовані апелятивною лексикою

Найчастіше до розряду антропонімів переходили іменники та прикметники різної структури, водночас інші частини мови виявили нижчий ступінь антропонімізації в період становлення прізвищ.

Сучасні прізвища м. Красилів, співвідносні з іменниками

Непохідна, похідна та складна іменникова апелятивна лексика переходила в розряд прізвищ. Відповідно до словотвірної-структурних та морфологічних ознак мотивувальних основ, прізвища утворюють такі групи:

1) антропоніми, співзвучні з непохідними іменниками: *Верес, Гетьман, Дрозд, Жир, Зима, Качан, Комар, Кулик, Медвідь*;

2) прізвища, співзвучні з похідними іменниками. Форманти, які їх творили, різні за значенням і матеріальним вираженням. Найпоширенішими є суфікси: **-ик, -ник**: *Нижник, Олійник, Пасічник, Суконник*; **-ар**: *Бондар, Гонтар, Грабар*; **-ур**: *Снігур* та інші.

Сучасні прізвища м. Красилів, співвідносні з композитами

Численні розвідки українських науковців свідчать про активне вивчення прізвищ-композитів у різних регіонах України. Так, Л. О. Кравченко серед лубенських прізвищ фіксує 289 складних утворень, що становить 5,1 % [4,

с. 71]. Ю. Б. Бабій на території сучасної Середньої Наддніпрянщини – лише 102 утворення [1, с. 168]. О. М. Ющишина, досліджуючи антропонімію Центральної Хмельниччини, фіксує 92 прізвища, що становить 2,51 % [17].

Ю. К. Редько стверджує, що такі прізвища утворено синтаксико-морфологічним способом [9, с. 174–179]. П. П. Чучка відносить прізвища-композити до лексико-семантичного способу, оскільки більшість із них мають співзвучні відповідники з-поміж апелятивів; цю думку підтримує чимало антропонімістів [1; 4; 16; 17].

Усього 6 прізвищ-композитів ми зафіксували у м. Красилові, які відносимо до лексико-семантичних утворень.

Складні українські антропоніми мають різну словотвірну структуру залежно від того, якими частинами мови виражені компоненти композита. Ми виокремили прізвища таких моделей:

1. Словотвірно-синтаксична модель «прикметник + іменник»: *Білоус, Білоконь, Дармороз, Лихолат.*

2. Словотвірно-синтаксична модель «іменник + дієслово»: *Шаховал.*

Більше є прізвищ, корені яких поєднані за допомогою сполучного голосного.

Сучасні прізвища м. Красилів, співвідносні з прикметниками

Ця група складає 3 відприкметникові утворення на **-ий** (1,5 %) – *Безсмертний, Мудрий, Худий*, які ми вважаємо лексико-семантичними утвореннями. Ці прізвища мотивовані апелятивами на позначення поведінки, зовнішнього вигляду чи вказують на інтелект денотата; відповідно до морфологічних ознак мотивувальних основ це прізвища, похідні від якісних і відносних прикметників.

Окремо розглянемо прізвища на **-ськ-ий / -цьк-ий**: *Бачинський* (Бачина, Др), *Житомирський* (Житомир, Жт), *Заруденський* (Заруддя, Хмельницький р-н), *Комарницький* (Комарники, Лв), *Немировський* (Немирів, Вн), *Островський* (Острів, Тр), *Ружицький* (Ружа, Кам'янець-Подільський р-н), *Соколовський* (Соколів, Тр); *Хмельницький, Шпаковський* (Шпаки, Лв) –

особові назви, що, імовірно, виникли від топонімів. Відіменні та відапелятивні антропоніми на **-ськ-ий** зараховуємо до морфологічних утворень.

Таким чином, аналіз сучасних прізвищ м. Красилів, мотивованих прикметниками, доводить, що прикметникові форми на **-ськ-ий / -цьк-ий** активніше зазнавали антропонімізації і є одними з продуктивних засобів ідентифікації жителів м. Красилів Хмельницької обл. Менш продуктивні прикметникові утворення на **-ий**.

Отже, дериваційні особливості антропонімів дозволили виділити морфологічні (суфіксальний спосіб творення) – 68,2%, лексико-семантичні утворення – 24,6 %; прізвища з подвійною словотвірною мотивацією – 6,2 %; прізвища невідомого творення – 1,0 %.

Найчастотнішими є прізвища з формантами **-ук / -'ук, -чук** (66; 33,9 %), **-ськ-ий / -цьк-ий** (25; 12,8 %).

У перспективі можна проаналізувати лексико-семантичні та дериваційні особливості сучасних прізвищ інших населених пунктів Хмельницької області, які раніше не були досліджені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Одеса, 2007. 242 с.
2. Керста Р. Й. Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду занять. *Питання історії української мови*. Київ : Наукова думка, 1970. С. 141–158.
3. Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Дніпропетровськ, 2004. 20 с.
4. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. Київ : Факт, 2004. 197 с.
5. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1990. 48 с.

- 6.Новикова Ю. М. Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Донецьк, 2008. 20 с.
- 7.Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Тернопіль, 1999. 18 с.
- 8.Редько Ю. К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими. *Філологічний збірник*. Київ, 1958. С. 112–129.
- 9.Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
10. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.
11. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів : Літопис, 2001. 371 с.
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 235 с.
13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.661 – мови народів СРСР (укр. мова). Київ, 1970. 42 с.
14. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : дис. ... д-ра філол. наук. 10.02.01 – укр. мова. Ужгород, 1969. 978 с.
15. Чучка П. П. Прізвища Закарпатських українців : Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 703 с.
16. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Івано-Франківськ, 2002. 20 с.
17. Ющишина О. Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII – XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Вінниця, 2019. 22 с.

*Марина Якобчук, студентка групи ФУММ-22-1
Хмельницького національного університету
Науковий керівник – Анатолій ЯНЧИШИН,
кандидат філологічних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри української філології*

СЕМАНТИКО-МОТИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

Стаття присвячена дослідженню власних назв української військової техніки крізь призму семантико-мотиваційних особливостей.

Ключові слова: армотранспортонім, власна назва військової техніки, гідроармотранспортонім, тераармотранспортонім, флайармотранспортонім.

Актуальність проблеми. Українська військова техніка стала не тільки предметом великого суспільного інтересу, а й важливим об'єктом мовної реалізації. Творення власних назв для цієї техніки є яскравим прикладом взаємодії мови та військової сфери. Дослідження семантико-мотиваційних аспектів цього явища сприяє розумінню внутрішніх механізмів мовної творчості у воєнний період.

Мета та об'єкт дослідження. Метою дослідження є виявлення та аналіз семантико-мотиваційних особливостей, які впливають на процес творення власних назв української військової техніки. Об'єктом дослідження є мовні феномени, пов'язані з номінацією військового обладнання.

Методологія. Для досягнення поставленої мети використовується комплекс методів, зокрема описово-аналітичний метод (для систематизації мовних фактів), метод зіставлення (для диференціації тематичних груп назв), а також структурно-дериваційний та семантико-мотиваційний аналіз (для розкриття внутрішньої структури та значень створених назв).

Перш за все, дослідження підкреслює вплив воєнних подій на мовну творчість. Власні назви техніки відображають не лише технічні характеристики, але і надзвичайні обставини виникнення. Таким чином, семантика власних назв стає віддзеркаленням емоційного та історичного контексту.

Дослідження розглядає також вплив культурно-національних мотивів на творення назв. Аналізуються відзнаки, які роблять техніку унікальною в контексті української ідентичності, що виражається в лінгвістичних рішеннях.

Опрацювавши перелік із 206 найменувань військового обладнання, можемо констатувати, що прості одиниці репрезентують найбільшу кількість армотранспортонімів – 109 одиниць, що становить 52,9 % від загальної кількості, а саме: тераармотранспортоніми становлять 54 позиції; 50 % («Варта», «Годзілла», «Мангуст»), гідроармотранспортоніми – 43 найменування; 70,4 % («Балаклава», «Дружба», «Малин»), флайармотранспортоніми – 12; 32,4 % («В'юнкий», «Каратель», «Пума»).

До складних найменувань увійшли 55 онімів – 26,6 %, зокрема, до тераармотранспортонімів – 34; 54,5 %, серед яких: словесно-цифровий метод – 14 одиниць, 41,1 % («Барс-8», «Грім-2», «Козак-5»); словесно-буквений – 6 одиниць, 17,6 % («Вепр-К/С», «Дозор-Б», «Стугна-П»); буквено-цифровий – 6 одиниць, 17,6 %: («БММ-4С», «БТР-3КШ», «Т-80»); буквено-буквений – 3 назви, 8,8 % («ЛуАЗ-РСЗВ», «МТ-ЛБ-С», «МТ-ЛБуС»); утворені за допомогою поєднання кількох основ слів з інтерфіксами *-о-*, *-е-*, *-и-*, *-ох-* – 2 власні назви, 5,8 % («Бандеромобіль», «Буревій»); утворені шляхом словоскладання власних назв, поєднання двох слів або словоформ в одному складному слові – 2 одиниці, 5,8 % («Варта-Новатор», «Варта-Редут» – 5,8 %); оніми, утворені шляхом злучення компонентів кількох слів – аббревіацією («Комбат») – 1 одиниця, 2,9 %. До флайармотранспортонімів увійшли 15 складних найменувань, 27,2 %, серед яких: буквено-цифровий – 14 одиниць, 93,3 % («Іл-76», «Су-24», «Міг-29»); словесно-цифровий метод налічує 1 найменування

(«Лелека-100») – 6,6 %. До гідроармотранспортонімів увійшли 6 складних назв, 10,9 %, серед яких: буквено-цифровий – 5 одиниць, 83,3 % («МГК-1877», «ПМР-152», «РВК-258»); словесно-цифровий метод налічує 1 найменування («Блискавка-2») – 16,6 %.

Складені назви бойового оснащення складають 42 одиниць, а це 20,3 %: тераармотранспортоніми – 21 одиниць, 50 % («РК-360МЦ «Нептун»», «Сюзана 2», «Т-84 «Оплот»»); буквено-цифровий – 17; 80,9 % («2С22 «Богдана»», «9К11 «Малютка»», «Т-64БМ2 «Булат»»); словесно-цифровий – 4; 19 % («Козак 2», «М 777», «Сюзана 2»); флайармотранспортоніми – 15 назв, 35,7 % («АСУ-1 «Валькірія»», «Бе-12 «Чайка»», «Л-39 «Альбатрос»»); гідроармотранспортоніми – 6 одиниць, 14,2 % («Володимир Великий», «Гола Пристань», «Юрій Олефіренко»), серед них 3 назви походять від топонімів («Гола Пристань», «Нова Каховка», «Яни Капу» – 14,2 %), 8 – від антропонімів («В'ячеслав Кубрак», «Григорій Гнатенко», «Юрій Олефіренко» – 38 %).

Армотранспортоніми творяться лексико-семантичним способом. Зафіксовано 114 таких назв, що складає 55,3 %:

1) гідроармотранспортонімів – 53 одиниці (46,4 %): трансонімізація – 48 (90,6 %): «Буча», «Донбас», «Нова Каховка»; онімізація – 5 (9,4%): «Балаклава», «Дружба», «Онiкс»;

2) тераармотранспортоніми – 50 одиниць (43,9 %): онімізація – 43 (86 %): «Амулет», «Нота», «Стріла»; трансонімізація – 7 (14 %): «Буцефал», «Махно», «Фіона»;

3) флайармотранспортоніми – 11 (9,7 %): онімізація – 9 (81,8 %): «Бобер», «Ворон», «Сич»; трансонімізація – 2 (18,2 %): «Надія», «Настя».

Морфологічний спосіб творення представлений у 92 найменуваннях:

1) тераармотранспортоніми – 58 (63 %): аббревіація – 52 (89,8 %): «МТ-ЛБР6 «Мангуст-2»», «Т-64Е», «Т-80»; словоскладання – 2 (3,4 %): «Варта-Редут», «Варта-Новатор»; основоскладання – 2 (3,4 %): «Буревій»,

«Бандеромобіль»; усічення – 1 (1,7 %): «Комбат»; суфіксальний – 1 (1,7 %): «Захисник»;

2) флайармотранспортоніми – 26 (28,3 %): аббревіація – 24 (92,4 %): «Ан-225 «Мрія»», «Іл-76», «Мі-2»; суфіксальний – 1 (3,8 %): «Каратель»; конверсія – 1 (3,8 %): «В'юнкий»;

3) гідроармотранспортоніми – 8 одиниць (8,7 %): аббревіація – 7 (87,5 %): «АКА-03», «МГК-1887», «РВК-155»; конверсія – 1 (12,5 %): «Південний».

Дослідження показало, що у власних назвах військового обладнання переважає чоловічий рід. Такі назви складають 79,6 %, 164 одиниці: «Бастіон-01», «Тарантул», «Форпост». Водночас назв жіночого роду значно менше – 33 оніма – 16 %: «Нова Каховка», «Тунгуска», «Фурія».

Також у дослідженні ми виокремлюємо назви за характером твірної основи: відапелятивні – 89 одиниць (82,5 %: «Верба», «Кобра», «Отаман»), комбінованих – 12 одиниць (11,1 %: «БТР-4КШ «Буцефал»», «Оболонь-А», «Стугна-П») та відонімних – 7 одиниць (6,4 %: «Надія», «Настя», «Робінзон Р44»). Гідроармотранспортоніми: відапелятивні – 14 назв (22,9 %), 2 комбіновані назви (3,3 %), 45 одиниць відонімних (73,8 %). Флайармотранспортоніми можемо поділити так: відапелятивні – 31 одиниця (83,7 %), комбіновані – 4 одиниці (10,8 %) та відонімні – 2 одиниці (5,5 %).

Власні назви військової техніки мають загальноновизнані особливості, одна з яких – це мотивованість. Найбільша продуктивність серед асоціативних армотранспортонімів: 114 (55,3%): «Бар'єр», «Буревій», «Козак». Символічні оніми виникають за допомогою використання символів для позначення та вираження особливого значення або концепції, пов'язаної з певним предметом. Таких назв 14 (4,3%): «Амулет», «Мрія», «Надія». Квалітативними називають назви, які формуються на підставі різних характерних ознак об'єкта, включаючи як зовнішні, так і внутрішні риси. Таких армотранспортонімів ми нарахували 4 (1,9%): «В'юнкий», «Титан», «Шрек».

Назви військового обладнання формуються відповідно до моделі техніки (74; 37,3%), що відображає не лише технічні характеристики, а й відзначає історичний, культурний та стратегічний контекст. Цей процес є важливим складником військової ідентичності та має кілька аспектів. Наприклад: «БММ-4С», «БТР-3», «ЛуАЗ-РСЗВ».

Невідомо вмотивованих назв в дослідженні не виявлено.

Отже, дослідження семантико-мотиваційних аспектів творення власних назв української військової техніки виявляє глибокий взаємозв'язок мови та соціокультурного контексту. Врахування цих аспектів не тільки розкриває механізми мовної творчості в умовах військових подій, але й вносить вагомий внесок у розвиток відповідних лінгвістичних дисциплін.

Список використаної літератури

1. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.

2. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II Функціонування власних назв : монографія. Хмельницький : ХНУ, 2009. 374 с.

3. Якобчук М. А. Власні назви української військової техніки : кваліфікаційна робота магістра, Хмельницький, 2023. 83 с.

4. Янчишин А. М. Власні назви промислових товарів: типологія, походження і функціонування: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – укр. мова. Черкаси, 2019. 356 с.

*Анатолій ЯНЧИШИН, кандидат філологічних наук,
доцент, в. о. завідувача кафедри української філології
Хмельницького національного університету*

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)» У ЗВО

Стаття присвячена опису традиційних та вивченню інтерактивних методів викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у закладах вищої освіти. Виокремлено ознаки інтерактивних методів навчання, описано суть поняття та визначено потенційні можливості застосування цих методів під час вивчення цієї дисципліни.

Ключові слова: *комунікативна компетенція, методика викладання, мовленнєві навички, мовні навички, професійна спрямованість, термінологія, українська мова (за професійним спрямуванням), фахова мова.*

У сучасних умовах розвитку суспільства зростає потреба у фахівцях, які мають не лише глибокі знання у своїй професійній сфері, але й високий рівень володіння українською мовою. Це зумовлено тим, що мова є не тільки засобом спілкування, але й інструментом професійної діяльності. Тому вивчення української мови у ЗВО, зокрема під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», відіграє важливу роль у підготовці фахівців різних галузей.

Основними завданнями курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є: формування високого рівня мовної компетентності у професійній і науковій сферах комунікації; актуалізація та поглиблення мовностилістичних знань, отриманих під час навчання у школі; вироблення навичок культури професійного мовлення й досконале оволодіння нормами літературної мови; опрацювання основних ділових документів. Тобто, потрібно сформувати вміння й навички використання мовного матеріалу в

умовах їхнього професійного спілкування (усного та писемного), адже саме мовлення є важливим компонентом професійної майстерності фахівця.

Варто зазначити, що процес засвоєння української мови ґрунтується на значній кількості різноманітних факторів, таких як мотивація, індивідуальні особливості, мовне середовище, регулярність занять, методика викладання. Серед них на особливу увагу заслуговує останній чинник. На сьогодні навчити студентів можна лише завдяки поєднанню традиційних та інноваційних методів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, які роблять процес більш динамічним, цікавим та ефективним.

Як зазначає Ю. Поздрань, «за допомогою традиційних методів можна сформувати у студента базову систему теоретичних знань з курсу, інтерактивних – сприяти засвоєнню основ культури мови та фахового спілкування, активізації студента у плані взаємодії з учасниками комунікативного процесу» [3].

Використанню інтерактивних методів навчання на заняттях із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» присвячені праці Л. Глазунської, О. Гридчук, І. Клименко, І. Козинець, Ю. Кульбабської, С. Шевчук та ін. Незважаючи на значні теоретичні розробки, відчувається відсутність практичних інструментів, методичних рекомендацій та статей, які б містили приклади завдань з використання інтерактивних методів навчання відповідно до чинної програми нормативної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

На сьогодні склалися сприятливі умови для використання інноваційних технологій навчання (методи активного навчання, інтерактивні методи), оскільки вони значно поліпшують запам'ятовування матеріалу, сприяють його ідентифікації і цілеспрямованій практичній реалізації. Саме тому на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) все частіше рекомендують використовувати саме інтерактивні методи навчання [3, с. 5].

Науковці по-різному визначають суть поняття «інтерактивне навчання». В. Ягоднікова під цим поняттям розуміє «організацію комфортних умов

навчання, при якій всі студенти активно взаємодіють між собою і викладачем, використовуючи моделювання життєвих і професійних ситуацій, рольові ігри та методи, що дають змогу створити ситуації пошуку, співпереживання, суперечностей, ризику, сумніву, переконання, задоволення, аналізу та самооцінки своїх дій, спільне розв'язання проблем» [6].

О. Січкарус визначає інтерактивні методи як «методи, в основі яких лежить спілкування. Воно має чітко визначену тему, мету, дидактичне завдання. Результатом такого спілкування є вирішення проблеми, розв'язання задачі, знаходження шляхів рішення критичної ситуації» [4, с. 18].

Своє бачення пропонує І. Луцик, яка окреслює це поняття як таку організацію навчального процесу, що має проблемно-пошукову природу, здійснюється за допомогою засобів комунікації та базується на спільній діяльності, за якої педагог знаходиться в позиції фасилітатора, а студенти активно взаємодіють між собою та викладачем [2].

Використання інтерактивних методів навчання базується на активному діалозі між викладачем і студентами, а також між самими студентами. Цей діалог важливий, оскільки він сприяє розвитку комунікативних навичок, здатності до колективного розв'язання проблем і вдосконаленню мовлення. Використання інтерактивних методів дозволяє пробудити інтерес до вивчення української мови у студентів, підтримує активну участь кожного в навчальному процесі та сприяє формуванню навичок використання отриманих знань у різних комунікативних ситуаціях, як у побуті, так і у професійній та науковій діяльності.

О. Січкарук розрізняє інтерактивні методи, в опрацюванні яких активну участь бере педагог, та інтерактивні методи за участю лише студентів. Зокрема, серед методів, де однією зі сторін спілкування є викладач, виділяють лекцію з включеними бесідами, дискусіями; проблемні лекції; інтерактивні семінари; консультації; сайт-курси. До інтерактивних методів за участю лише студентів належать круглі столи, «мозковий штурм» та його варіанти, групове

вирішення конкретних ситуацій (ситуаційна методика навчання або кейс метод), ділові ігри (рольова гра, імітаційна гра, метод проєктів) [4].

Вибір методів та форм роботи залежить від цілей та завдань навчання, віку та рівня підготовки студентів, специфіки майбутньої професії студентів, матеріально-технічного забезпечення навчального закладу тощо.

Ось деякі із сучасних методів викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»:

- **проєктне навчання:** студенти працюють над проєктами, що пов'язані з їхньою майбутньою професією, відповідно до мовних норм;

- **кейс-метод:** спрямований на аналіз реальних професійних ситуацій та пошуку шляхів їх вирішення;

- **дискусії:** обговорюють актуальні теми, пов'язані з їхньою майбутньою професією, відповідно до норм ділового спілкування;

- **мозковий штурм:** студенти генерують ідеї щодо певної теми, а потім обговорюють та оцінюють їх, зважаючи на культуру спілкування;

- **ділові ігри:** здобувачі освіти беруть участь у ділових іграх, що моделюють реальні професійні ситуації збагачуючи словниковий запас відповідними професіоналізмами;

- **метод синектики:** студенти поєднують несхожі ідеї для створення нових;

- **метод творчих завдань:** спрямований на створення власних поезій, оповідань, казок, кросвордів, ребусів тощо, які мотивують до самовдосконалення на розширюють словниковий запас;

- **аналіз професійних текстів:** студенти аналізують тексти, які використовуються в їхній майбутній професії, наприклад, ділові листи, звіти та статті;

- **спілкування з фахівцями:** студенти спілкуються з фахівцями у своїй галузі, використовуючи українську мову.

Важливо зазначити, що не існує єдиного універсального методу викладання української мови (за професійним спрямуванням). Вибір методів залежить від

багатьох факторів, тому кожен викладач може розробити власну методику викладання, яка буде відповідати його потребам та потребам його студентів.

Використання інтерактивних методів навчання під час вивчення української мови (за професійним спрямуванням) сприяє розвитку комунікативних навичок студентів у професійній та офіційно-діловій сферах, активізує їхній пізнавальний інтерес. Інтерактивні методи навчання заохочують студентів до активної участі в різних комунікативних ситуаціях не лише побутового, а й професійного життя, уможливають поглиблення знань та навичок у практичній діяльності. Такий підхід до навчання сприяє більш ефективній підготовці студентів до професійної діяльності й узгоджується з вимогами сучасного освітнього середовища.

Список використаної літератури

1.Гриджук О. Є. Використання інтерактивних методів навчання у викладанні дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2003. № 19–21, С. 13–17.

2.Луцик І. Г. Дидактичні умови інтерактивного навчання предметів суспільно-гуманітарного циклу в педагогічних коледжах: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 – теорія навчання. Кривий Ріг, 2011. 20 с.

3.Поздрань Ю. В., Зозуля І. Є., Франчук Н. Л. Сучасні тенденції в методиці викладання української мови за професійним спрямуванням. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Випуск 13. Т. 1. С. 94–98.

4.Січкарук О. Інтерактивні методи навчання у вищій школі. Київ, 2006. 86 с.

5.Сучасні методики викладання української мови за професійним спрямуванням: теорія та практика. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32573/1/СУЧАСНІ%20ТЕНДЕНЦІЇ%20В%20МЕТОДИЦІ%20ВИКЛАДАННЯ.pdf>] (дата звернення: 23.04.2024).

6.Ягоднікова В. В. Інтерактивні форми і методи навчання у вищій школі : навчально-методичний посібник. Київ : Персонал, 2009. 80 с.

*Василь ЯЦІЙ, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики
Інституту української мови НАН України*

**ДО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ АНТРОПОНІМІВ (НА
МАТЕРІАЛІ «РЕЄСТРУ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО 1649
РОКУ»). XIX¹**

*У статті продовжуємо серію етимологічних розвідок українських козацьких особових найменувань, засвідчених у «Реєстрі Війська Запорозького 1649 року». На ґрунті пропріального та апелятивного слов'янського матеріалу встановлено праслов'янські витoki досліджуваних антропонімів – **Дербышъ** *Иванович* (Корсунський полк), **Анъдрусъ** **Кострыж** (Брацлавський полк), **Андреи** **Курдеча** (**Кордеча**) (Канівський полк) та **Ивань** **Патока** (Корсунський полк).*

***Ключові слова:** антропонім, апелятив, ойконім, особова назва, прізвище, топонім.*

Дослідження антропонімікону на діяхронному та синхронному рівнях – важливий етап у вивченні ономастикону нашого народу. **Актуальність** подібних досліджень полягає насамперед у важливості збереження ономастичного фонду України, а отже, – надзвичайно цінного не тільки лінгвістичного, а й культурного багатства держави. Нині помітно збільшилася увага дослідників до вивчення українських імен, прізвищ, прізвицьк, псевдонімів та ін. Це видно з чималої кількості досі опублікованих наукових і науково-популярних матеріалів у галузі фундаментальних та прикладних досліджень: монографії, словники, довідники, атласи, статті, брошури тощо.

Із-поміж пропріальних пошуків, які стосуються саме історичної української антропонімії, вирізняються наукові праці таких лінгвістів, як-от: С. П. Бевзенко [3], С. О. Вербич [6], І. В. Єфименко [9; 10; 11], Р. Й. Керста [18], І. Д. Красовський [22], І. Д. Фаріон [46], М. Л. Худаш [49] та багато ін. Вивченню ж антропонімікону, задокументованого безпосередньо на сторінках «Реєстру Війська Запорозького 1649 року» та інших списках реєстрового українського козацтва, присвятили свої наукові р'озвідки такі дослідники: С. П. Бевзенко [2], Ю. І. Блажчук [4; 5], С. О. Вербич [7], Р. І. Осташ [26], В. П. Шульгач [50] та ін.

Мета дослідження – лінгвістичний аналіз (з елементами етимологічних підходів та прийомів до важливих проблем) антропонімів: *Дербышь Иванович, Аньдрусъ Кострыж, Андрѣи Курдѣча (Кордѣча)* та *Ивань Патока*.

Предмет цієї р'озвідки – розкриття мотиваційних зв'язків, лексико-семантичних особливостей та словотвірної будови окремих особових козацьких найменувань, засвідчених у «Реєстрі Війська Запорозького 1649 року», що згодом може стати в пригоді під час укладання цілісного історико-етимологічного словника прізвищ України.

У списках Демкової сотні Корсунського полку з-поміж багатьох інших козацьких прізвищ записаний і *Дербышь Иванович* [34, с. 139]. Розглядуваний антропонім – ст.-укр. *Дербышь* – органічний у ряді споріднених слов'янських особових назв, таких як, наприклад: ст.-рос. Степанко *Дербышь*, 1495 р., (вторинне) Андрюшка *Дербышевъ*, 1668 р. [44, сс. 126, 530], (похідні на *-ев* та *-ин*) сучасні рос. *Дербышев* < **Дербыш*, *Дербышкин* < **Дербышка* < **Дербыш* [13], *Ербышев* [51, с. 57; із покликанням на: 15, с. 15] і под.

Український ономаст В. П. Шульгач етимологізує зазначену особову назву в контексті праантропонімних слов'янських дериватів із «коренем **Dьrb-* < **dьrb-* – похідних від і.-с. **der-* у ступені кореневого вокалізму *e-* ряду, розширених *-b-* детермінативом». Ми поділяємо точку зору дослідника, який зводить, зокрема, антропонім *Дербышь* до праслов'янського **Dьrbyŝь*.

Докладніше ще див. «Похідні з коренем **Dьrb-*» [51, с. 56–60 – з літературою].

Як підтверджує фактичний матеріал, антропонім *Дербышь* продуктивний і в ойконімотворенні. Це яскраво засвідчують наступні споріднені факти слов'янської топонімії: (вторинне на *-ов-о*) ст.-рос. *Дербышово*, XVI ст. – назва поселення в колишньому Каширському пов. [51, с. 57; із покликанням на: 29 I/2, с. 1378], (похідне) рос. *Дербыши* – ойконім у колишній Владимирській губ. [56, II, s. 712] тощо.

Назву запорозького козака **Аньдрусъ Кострыж** внесено до складу строїв Берківки Брацлавського полку [34, с. 258]. Сюди ж буде доцільним додати деякі сучасні прізвища, наприклад: укр. *Кострыж* [48, с. 176], (похідний антропонім на *-ев*) рос. *Кострыжев* [35, с. 209], чеськ. *Kostříž* [55, s. 69] і под.

Для аналізованої козацької особової назви *Кострыж* зафіксовано апелятивний відповідник як укр. діал. (бук.) *кóстриж* та варіанти *кóстрóж*, *кóструж* ‘окунь’ [39, с. 226], карпатськ. *кóстриж* ‘окунь’, ‘йорж’, ‘вид риби’, так і в інших слов'янських мовах, зокрема: болг. *кóстреж* ‘окунь *Perca fluviatilis*’, діал. *кóструж* ‘т. с.’, пор. сюди ж макед. *костреши се* ‘куйовдитися, їжитися, настоббурчуватися’, схв. *кòстреш* ‘все скуйовджене, наїжене’, ‘окунь *Perca fluviatilis*’, пол. діал. *kostryż* ‘окунь’ [53, 11, с. 161] тощо. На думку укладачів «Етимологічного словника слов'янських мов», цей номен генетично пов'язаний із південнослов'янським лексиконом, що й підтверджує наведений апелятивний матеріал, за посередництва українських буковинських діалектизмів. Таким чином, апелятив зводять до праслов'янської форми **kostrežь* / **kostrīžь*. Докладніше про це див. ще: [53, 11, с. 161].

Отже, вищевикладений матеріал дає підстави припускати, що в давнину першоносій прізвиська *Кострыж*, найімовірніше, мав якісь неприховані фізіологічні особливості (наприклад: емоційний, запальний, задерикуватий, нестриманий психологічний стан), які, зрештою, стали причиною того, що

йому (носієві цієї особової назви) дали відповідне прізвисько, в результаті чого відбулася метафоризація номена.

Семантичні аналоги для розглядуваного антропоніма яскраво представлені такими сучасними особовими назвами-іхтіонімами, як: укр. *В'юн* ~ *в'юн* [45, с. 179], (похідне) *В'юник* ~ *в'юн* [27, с. 335], *Ляц* ~ *ляц* [43, с. 104], укр., блр. *Акуленко* ~ *акула*, *Карась* ~ *кара́сь* [1, с. 198; 16, с. 242; 28, сс. 98, 349], рос. *Акулин* ~ *акула* [42] та ін.

Особову назву **Андреї Курдєча (Кордєча)** внесено до реєстру Богданенкової сотні Канівського полку [34, с. 109]. Зазначений антропонім законсервований у складі таких споріднених онімів, як-от: рос. *Курдекин* [52, с. 145, із покликанням на: 31, с. 288] – сучасне прізвище, блр. *Кардзекі*, *Курдзекі* – найменування поселень у Вітебській обл. Білорусі [33, сс. 189, 216], які генетично зводяться до праформи **Kъrděka / *Kъrděča* [52, с. 145] < псл. **kъrděka / *kъrděča*. У словотвірному відношенні відтворені потенційні апелятиви – деривати на *-k-a* від лексем псл. **kъrda / *kъrdь / *kъrdo*. На підтвердження такого припущення наведемо деякі східнослов'янські апелятивні відповідники, наприклад: рос. діал. *кърда* ‘сідниці’ [38, 5, с. 135], блр. діал. *курда́* ‘низькоросла людина’ [54, с. 172], ‘малоросла жінка’ [41, с. 63], ‘спина’ [14, с. 119] та ін.

Антропонім **Иванъ Патока** зафіксований у складі Вергуненкової сотні Корсунського полку [34, с. 136]. Разом із спільнокореневими особовими назвами, зокрема: ст.-укр. **Костя Пєрєтока**, (деривати на *-енк-о*) **Грин Паточєнко**, **Ярєма Паточєнко**, **Иванъ Паточєнко** [34, с. 136], сучасним прізвищем укр. *Патока* (Вінницьк. обл.) [47, с. 58], ст.-пол. *Patoka*, 1230 р. [56, II, s. 215] та ін. зводимо цю особову назву до первісної форми **Patoka* < апелятива **patoka*.

Чималий інослов'янський фактичний апелятивний матеріал дозволяє нам упевнено констатувати про значну поширеність зазначеного номена (маємо на увазі у цій антропонімній статті насамперед вихідні **Patoka* < **patoka*) у межах західно- (: пол. *patoka*, чеськ. *patoky* (мн.) ‘пивна гуща’, в.-

луж., н.-луж. *patoki* (мн.) ‘рідке пиво’ [8, 4, с. 315]), південно- (: болг., макед. *nátoka* ‘сивуха’, схв. *nàtoka* ‘т. с.’, слвн. *pátoka* ‘вино з виноградних вичавок’ [8, 4, с. 315]) і найбільше у східнослов’янському мовному континуумі (пор., наприклад: укр. *nátoka* ‘густа, цукриста речовина з крохмалю; чистий мед; нектар’ [8, 4, с. 315], (фразеол.) *ухопити шилом (на шило) náтоки* ‘азнати поразки, невдачі, нічого не добитися, залишитися ні з чим’ [40, VI, с. 95], *nátoka* ‘чистий густий мед, стільниковий’ [12, 2, с. 605], діал. (бойк.) *patóka* (іронічн.) ‘потрапити в неприємну ситуацію – ускочити в халепу’ [25, 2, с. 45], сюди ж генетично споріднене інопрефіксальне дієслово *перетокáнити* ‘перебути’, ‘з бідою прожити’ [25, 2, с. 55], гуц. *nátoka* ‘звільнений від стільника мед’ [30, с. 134], рос. *nátoka* ‘пивна гуща’ [8, 4, с. 315], діал. *nátoka* (у фразеологізмі *хватить шилом (шильцем) náтоки*) ‘набраться горя (лиха, біди)’ [36, 4, с. 408], пермськ. *nátoka* ‘свіжий мед, який витікає з стільників’ [37, 25, с. 273]², блр. *nátaка (nátyка)* ‘пивна гуща’ [8, 4, с. 315] та ін.). Зауважимо, що упорядники «Етимологічного словника української мови» схильні зводити вищенаведені слов’янські апелятиви до псл. **patoka* зі значенням ‘рідка речовина’, яке, у свою чергу, етимологи пояснюють як дериват, що постав від основи дієслова **tekti* ‘текти’, **točiti* ‘точити’ за допомогою префікса *pa-*. Докладніше про це див.: [8, 4, с. 315].

Отже, якщо висунуте припущення вважати правильним, то в результаті стає очевидним, що антропонім *Патока* (первісно це було, найімовірніше, прізвисько) мотивувала яскрава ознака його першоносія *‘той, хто потрапив у не зовсім добру ситуацію; у кого неприємності, нещастя тощо’ або *‘той, хто може легко впоратися з якимось непростими ситуаціями; уникнути лиха, вислизнути, витекти («прослизнути крізь пальці»)?’. На підтвердження ймовірності запропонованого структурного й семантичного пояснення наведеного антропоніма *Патока* вказують засвідчені типологічно споріднені слов’янські особові назви, як-от: укр. *Біда* [23, с. 9] (\approx апелятивом *бідá*), *Бідак* [32, с. 7] (\approx апелятивом *бідáк*), *Злидник* [21, 2, с. 410] (*Злидн-* + *-ик* \approx

апелятивом *злідень*), а також укр. *Хитрень* [17, с. 599], *Хитрий* [20, 8, с. 439] (\approx прикметником *хітрий*), рос. *Вьюн* [19, 1, с. 104] разом із блр. (похідним на -ов) *Вьюнов* [28, с. 310] (\approx апелятивом (перен.) *в'юн*) і под.

Таким чином, дослідження історичної української антропонімії разом із засвідченими спорідненими інослов'янськими онімами на обширному ареалі, дає нам можливість не тільки поповнити чималі досі ономастичні напрацювання з цієї проблематики, а й простежити реальні лінгвістичні особливості цих онімів – фонетичні, лексичні, словотвірні тощо, що, по суті, є запорукою підтвердженнь чи навпаки – спростувань їхнього слов'янського походження.

¹ а) стаття підготовлена в межах теми відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови Національної академії наук України «Українська апелятивна та пропріальна лексика як джерело етимологічних досліджень» цільової комплексної програми Відділення літератури, мови та мистецтвознавства Національної академії наук України «Мовний складник української ідентичності» (термін виконання: початок – I квартал 2022 р., закінчення – IV квартал 2026 р.; державний реєстраційний номер роботи 0122U000675);

б) пропонована стаття продовжує серію попередніх публікацій із цієї проблематики: До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: збірник наукових статей. Ред. колегія : Бондаренко І. П., Івакін Г. Ю., Самойленко Г. В., Телегін Д. Я. (відп. ред.), Терпиловський Р. В. та ін. Київ : Науково-дослідний центр «Часи козацькі», 2009. Випуск 18. С. 330–335 (I); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). II. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Бондаренко І. П., Івакін Г. Ю., Самойленко Г. В., Телегін Д. Я. (відп. ред.), Терпиловський Р. В. та ін. Київ : Науково-дослідний центр «Часи козацькі»,

2010. Випуск 19. С. 398–400 (II); З історії українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). *Культура слова*. Ред. колегія : Єрмоленко С. Я. (відп. ред.), Городенська К. Г., Гриценко П. Ю., Сюта Г. М., Матвіяс І. Г. та ін. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. Випуск 73. С. 121–126 (III); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). IV. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Бондаренко І. П., Івакін Г. Ю., Самойленко Г. В., Терпиловський Р. В. та ін. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2011. Випуск 20. Ч. II. С. 63–68 (IV); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). V. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Полюга Л. М. (гол. ред.), Городенська К. Г., Гриценко П. Ю., Жайворонок В. В., Мойсієнко А. К. та ін. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2011. Випуск 1. С. 323–331 (V); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). VI. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Івакін Г. Ю., Константинов В. О. та ін. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2012. Випуск 21. Ч. I. С. 260–266 (VI); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). VII. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Івакін Г. Ю., Константинов В. О. та ін. Київ; Нікополь : СПД Фельдман О. О., 2013. Випуск 22. Ч. II. С. 197–203 (VII); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). VIII. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Івакін Г. Ю., Константинов В. О. та ін.

Київ; Ніжин : ТОВ «ВІО-поліграфісти», 2014. Випуск 23. С. 470–476 (VIII); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). IX. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Івакін Г. Ю., Константинов В. О. та ін. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2015. Випуск 24. С. 428–435 (IX); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). X. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Івакін Г. Ю., Константинов В. О. та ін. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. Випуск 25. С. 515–521 (X); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XI. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Гоменюк В. М., Івакін Г. Ю. та ін. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. Випуск 26. С. 483–489 (XI); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XII. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Гоменюк В. М., Івакін Г. Ю. та ін. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2018. Випуск 27. С. 387–391 (XII); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XIII. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Гоменюк В. М., Константинов В. О. та ін. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2019. Випуск 28. С. 428–432 (XIII); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XIV. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових

статей (присвячується 400-річчю заснування Ніжинського реєстрового козацького полку та 395-річчю надання Ніжину Магдебурзького права). Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Гоменюк В. М., Зозуля С. Ю., Івакін В. Г. та ін. Ніжин; Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2020. Випуск 29. С. 416–421 (XIV); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XV. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Присвячується 30-річчю проголошення Незалежності України. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Гоменюк В. М., Зозуля С. Ю., Івакін В. Г. та ін. Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2021. Випуск 30. С. 380–385 (XV); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XVI. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Присвячується захисникам України, гідним нащадкам славного козацького роду. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Зоць Т. М., Виногородська Л. І., Гоменюк В. М., Зозуля С. Ю. та ін. Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2022. Випуск 31. С. 273–280 (XVI); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XVII. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Присвячується захисникам України, гідним нащадкам славного козацького роду. Ред. колегія : Титова О. М. (відп. ред.), Біляєва С. О., Виногородська Л. І., Гоменюк В. М., Горькова А. О. та ін. Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2023. Випуск 32. С. 211–217 (XVII); До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XVIII. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика* : збірник наукових праць. Голова редколегії Подлевська Н. В.; відп. за вип. Торчинська Н. М. Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2023. Випуск 14. С. 215–227 (XVIII).

² Вважаємо, що сумнівним було би пов'язувати розглядуваний антропонім *Патока* < апелятива *патока* з номеном, який має географічну семантику, пор. зокрема рос. діал. (новгородськ.) *пáтока* 'низинна, волога місцина' та 'дощова погода' [24, с. 794].

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. Наш університет. Київ : Київська книжково-журнальна фабрика, 2010. 328 с.

2. Бевзенко С. П. З історії української антропономастики (на матеріалі реєстру Київського і Білоцерківського полків 1646 р. за публікацією О. М. Бодяньського 1874 р.). *Тези доповідей V Міжвузівської республіканської славістичної конференції 25–30 вересня 1962 р.* Ужгород, 1962. С. 40–42.

3. Бевзенко С. П., Волочанська Л. Є., Мефодовський С. І., Олійникова В. П. Українські прізвища правобережної Середньої Наддніпрянщини в XVIII ст. *Питання сучасної ономастики* : збірник наукових статей. Редколегія : Цілуйко К. К. (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1976. С. 151–153.

4. Блажчук Ю. І. Вплив етнофактора на структуру антропонімікону Уманщини (на матеріалі прізвищ козаків Уманського полку за даними «Реєстру усього Війська Запорізького ...»). *Традиційне і нове у вивченні власних імен* : тези доповідей Міжнародної ономастичної конференції (м. Донецьк-Горлівка-Святогірськ, 13–16 жовтня 2005 р.). Донецьк; Горлівка; Святогірськ : Вид-во ГДПІМ, 2005. С. 64–67.

5. Блажчук Ю. І. Семантика твірних основ прізвищ Уманщини XVII ст. (на матеріалі прізвищ козаків Уманського полку за даними «Реєстру усього Війська Запорізького ...»). *Записки з українського мовознавства* : збірник наукових праць. Відп. ред. Бондар О. І. Одеса : Астропринт, 2006. Вип. 16. С. 79–86.

6. Вербич С. О. Антропонімікон Острожчини XVI–XVII ст. з погляду походження. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових статей. Ред. колегія : Бондаренко І. П., Івакін Г. Ю.,

Самойленко Г. В., Телегін Д. Я. (відп. ред.), Терпиловський Р. В. та ін. Київ : Науково-дослідний центр «Часи козацькі», 2006. Випуск 15. С. 239–243.

7. Вербич С. О. Особові назви козаків Нової Запорозької Січі : етимологічний коментар. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Відп. ред. Мартинова Г. І. Черкаси : Брама-Україна, 2006. С. 32–35.

8. Етимологічний словник української мови: в 7-и т. За ред. Мельничука О. С. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

9. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. на *-енк(о)* (етимологічна інтерпретація). *Восточноукраинский лингвистический сборник*. Донецьк, 2000. Випуск 6. С. 66–70.

10. Єфименко І. В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 75–88.

11. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ : Поліграф д-ця Інституту історії України НАН України, 2003. 168 с.

12. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Львів : З друкарні товариства імені Шевченка, 1886. Т. 1–2.

13. Жертвы политического террора в СССР. URL : <http://lists.memo.ru> (дата звернення 29.03.2024).

14. Зайка А. Дыялектны слоўнік Косаўшчыны. Слонім : Слонімск. друкарня, 2011. 272 с.

15. Именной список раненых и больных офицерских и нижних чинов, помещенных в лечебных заведениях (По сведениям справочного отдела Красного креста). Петроград : Государственная типография, 1914–1915.

16. Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область. Гол. ред. колегія : Тронько П. Т. (голова), Бажан М. П., Білогуров М. К., Білодід І. К., Гудзенко П. П. та ін. Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1970. 747 с.

17. Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. Ред. колегія : Маланчук В. Ю. (голова редколегії), Гнидюк М. Я., Дудикевич Б. К. та ін. Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. 980 с.

18. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. : Чоловічі іменування. Київ : Наукова думка, 1984. 152 с.
19. Книга памяти Украины : Кировоградская область. Глав. редколлегия: Герасимов И. А. (рук.), Коваль А. В., Вишневский Р. И., Бедзык Ю. Д., Влад М. Н. и др. Кировоград : Государственное Центрально-Украинское издательство, 1995. Т. 1–5.
20. Книга пам'яті України: Житомирська область: у 12-и т. Гол. редколегія : Герасимов І. О. (керівник) та ін.; обл. редколегія : Петронговський Р. Р. (голова) та ін. Житомир : Редакторсько-видавниче державне підприємство «Льонок», 1993–1996. Т. 1–11.
21. Книга пам'яті України: Львівська область: у 4-х т. Ред. колегія : Косів М. В., Зима Ю. В., Лялька Я. С., Савчак В. М. (гол. ред.) та ін. Львів : Вид. центр «Пам'ять», 1995. Т. 1–4.
22. Красовський І. Прізвища галицьких лемків у XVIII ст.: За матеріалами Йосифінського поземельного кадастру 1787–1788 рр. Львів : Видавн. підприємство «Край», 1993. 194 с.
23. Куриляк С. Моє село (Тур'є Буського району на Львівщині). Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2010. 144 с.
24. Новгородский областной словарь. Изд. подгот. Левичкин А. Н. и Мызников С. А. Санкт-Петербург : Наука, 2010. XXVII, 1435 с.
25. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2-х ч. Київ : Наукова думка, 1984.
26. Осташ Р. І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника). *Реєстр Війська Запорозького 1649 року*: Транслітерація тексту. Підгот. до друку: Тодійчук О. В. (гол. упоряд.), Страшко В. В., Осташ Р. І., Майборода Р. В. Київ : Наукова думка, 1995. С. 517–567.
27. Офіційна Україна сьогодні. 9-е вид. Київ : К.І.С., 2005. 832 с.

28. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна. Рэд. калегія : Пашкоў Г. П. (гал. рэд.) і інш. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2000. 592 с.

29. Писцовые книги Московского государства. Ч. I: Писцовые книги XVI века. Под ред. Калачова Н. В. Санкт-Петербург, 1872–1877. Отд. I–II.

30. Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород : Ужгородськ. нац. ун-т, 2005. 266 с.

31. По праву памяти: Книга памяти жертв незаконных политических репрессий. Сост. Забелин А. Смоленск : Смядынь, 2001. Т. 1: Смоленский мартиролог. 608 с.; ил.

32. Радіон С. Словник українських прізвищ в Австралії. Мельбурн : Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук, 1981. 177 с.

33. Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці. Мінск : Навука і тэхніка, 1977. 504 с.

34. Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. Підгот. до друку : Тодійчук О. В. (гол. упоряд.), Страшко В. В., Осташ Р. І. та ін. Київ : Наукова думка, 1995. 592 с.

35. Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська. Автори-упоряд. : Пристайко Т. С., Попова І. С., Турута І. І., Ковальчук М. С. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. нац. ун-т, 2007. 500 с.

36. Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей. Гл. ред. Герд А. С. С.-Петербург: Изд-во С.-Петербургск. ун-та, 1994–2005. Выпуски 1–6.

37. Словарь русских народных говоров. Под ред. Филина Ф. П., Сороколетова Ф. П., Мызникова С. А. М.; Л., С.-Петербург : Наука, 1965–2021. Выпуски 1–52.

38. Словарь смоленских говоров. Под ред. Ивановой А. И. Смоленск : Смоленск. городск. типография Упрполиграфиздата Смоленск. облисполкома, 1974–2000. Вып. 1–9.
39. Словник буковинських говірок. За заг. ред. Гуйванюк Н. В., Лук'янюк К. М. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
40. Словник української мови. Гол. ред. Білодід І. К. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
41. Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны. Пад рэд. Даніловіча М. А., Сцяцко П. У. Гродна : Гродзенск. дзярж. ў-эт імя Янкі Купалы, 1999. 152 с.
42. Тверская земля в военной истории России. Книга памяти. URL : <http://www.history.tver.ru> (дата звернення 21.03.2024).
43. Телефонний довідник : Радехів 2003. Червоноград : Панорама, 2003. 120 с.
44. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен. *Записки Отделения русской и славянской археологии императорского Русского археологического общества*. 1903. Т. 6. С. 86–914.
45. Україна в III тисячолітті. Хто є хто: Економіка, культура, наука. Київ та регіони. Автор-упоряд. Болгов В. Київ : АТ «Поліграфкнига», 2003–2004. Вип. V. 400 с.
46. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів : Літопис, 2001. 371 с.
47. Хто є хто на Вінниччині : Видатні земляки. Автор-упоряд. Болгов В. Київ : ДП «Такі Справи», 2001. Випуск 2. 200 с.
48. Хто є хто на Івано-Франківщині : Видатні земляки: довідково-біографічне видання. Автор-упоряд. Болгов В. Київ : ВАТ «Поліграфкнига», 2003. Випуск II. 304 с.; фотоіл.
49. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.

50. Шульгач В. П. «Реєстр війська Запорозького 1649 року» як етимологічне джерело. *Матеріали Міжнародної славістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича*, 1–3 квітня 1998 р.: у 2-х томах. Ред. Моторний В. Львів : Літопис, 1998. Т. I. С. 108–114.
51. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ : Кий, 2015. Ч. II. 504 с. (серія «Бібліотека української ономастики»).
52. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ : [Б. в.], 2016. Ч. III. 472 с. (серія «Бібліотека української ономастики»).
53. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Под ред. Трубачева О. Н., Журавлева А. Ф., Варбот Ж. Ж. Москва : Наука, 1974–2014. Выпуски 1–39.
54. Янкова Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. Мінск : Навука і тэхніка, 1982. 432 с.
55. Beneš J. O českých příjmeních. Praha : Nakl. ČSAV, 1962. 357 s.
56. Russisches geographisches Namenbuch. Begr. von Vasmer M. Wiesbaden : Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 1962–1980. Bd I–X.

**За достовірність інформації і відсутність плагіату відповідальність
несуть автори наукових статей та їхні наукові керівники**

**Свої зауваження, побажання і пропозиції можна висловити
у дзвінках та електронних повідомленнях
Торчинському Михайлу Миколайовичу
(електронна адреса: mina@ukr.net;
тел. 096-95-93-660).**

ПОДІЛЛЯ. ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Електронний збірник наукових праць

Випуск сімнадцятий

Том другий

Відповідальний за випуск *Торчинський М. М.*
Технічна коректура *Торчинської Н. М.*